

AZƏRBAYCAN DİLİ

TƏDRİS DİLİ

Dünya dilim, sən ki varsan dünyada

DƏRSLİK

9

HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

Lavine Université

TOFİQ HACIYEV
SAMİRƏ BEKTAŞI
YEGANƏ HÜSEYNOVA

AZƏRBAYCAN DİLİ

9

*Ümumtəhsil məktəblərinin 9-cu sinfi üçün
Azərbaycan dili (tədris dili) fənni üzrə*

DƏRSLİK

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
info@eastwest.az və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

ŞƏRQ-QƏRB

MÜNDƏRİCAT

1-ci bölmə. Dil, təhsil və cəmiyyət

Ana qucağı.....	8
Mətn.....	15
Üçüncü il	22
“Amalım millətimi səadətə qovuşdurmaqdır”	27
“Sizi təbrik edirəm, qızlar!”	33
Məhəmməd Sadiq bəy Ağabəyzadə.....	41
Maarifçi fədailər – Aşurbəylilər.....	50

2-ci bölmə. Müvəffəqiyyət və cəmiyyət

Uğur	56
Azərbaycanı Avropada tanıdan ilk kimyaçı alim.....	60
Bir ağacın hekayəsi	66
Məndə ixtiyar olsa idi	73
Mətn	78
Mətn	84
Ağ göyərçin	94

3-cü bölmə. Mənəviyyat və cəmiyyət

Mətn	102
“Ətrafsız həyat”	104
Oğlum Məhəmmədə nəsihət.....	112
Bir şahidin beş şəhidi.....	119
Səyahət mənə yaşamaq stimulu verir.....	128

Mətn.....	135
Yaradıcılığı gülüş və musiqi ilə yoğrulmuş xanım	142
Dərman	150

4-cü bölmə. Mədəni irs və cəmiyyət

Bakı tarixinin ilk tədqiqatçısı	162
İçərişəhər məhv edilməkdən necə xilas oldu?	169
Azərbaycanlıların qədim yaşayış məskəni.....	180
Qarı dağı.....	186
Bəyaz yelkənli teatr.....	195
İstifadə edilmiş ədəbiyyat.....	200

ŞƏRTİ İŞARƏLƏR:

	– Dinləyib-anlama və danışma		– Yazı
	– Nitqi zənginləşdirmə		– Lüğət
	– Qrammatik sual və tapşırıqlar		– Dil qaydaları
			– Açar sözlər

1-ci bölmə

DİL, TƏHSİL VƏ CƏMİYYƏT

□ “Təhsil millətin gələcəyidir”.

*Heydər Əliyev,
Ümummilli lider*

□ “Elm və təhsildə məqsəd
insan yetişdirməkdir”.

Fridrix Rixter

Əziz şagirdlər!

- ❑ Sizə təqdim olunan 9-cu sinif “Azərbaycan dili” dərsliyi müəyyən bir ideya əsasında işlənib hazırlanmışdır. İl boyu dərsliklə işlədikcə, mətnlərin məzmunu ilə tanış olduqca həmin ideyanı müəyyənləşdirməyə çalışın.
- ❑ Hər bölmənin əvvəlində sizə təqdim olunan epigraflara, bölmələrin başlıqlarına diqqət yetirin, yoldaşlarınızla aşağıdakı suallar ətrafında fikir mübadiləsi aparın:
 - ✓ 1-ci bölmə nə üçün “Dil, təhsil və cəmiyyət” adlanır?
 - ✓ Cəmiyyətin formalaşmasında təhsilin nə kimi əhəmiyyəti vardır?
 - ✓ Bəs cəmiyyət şəxsiyyətin formalaşmasında hansı rola malikdir?
 - ✓ Nə üçün dil insan keyfiyyətinin göstəricisi hesab edilir?
- ❑ Dərsliyin sonunda çətin sözlərin izahlı lüğəti verilməmişdir. Azərbaycan dilinin keşiyində duran mübariz qoruyucular və bacarıqlı şagird-lüğətçilər kimi bu məsuliyyətli işi (lüğət tərtib etmək) yerinə yetirmək sizə həvalə olunur.

Sizə uğurlar diləyirik!

ANA QUCAĞI

(ixtisarla)

1. Mətni düzgün intonasiya ilə oxuyun və adına münasibət bildirin.

Sizcə, hadisələr hansı ayda baş verir?

İlk baharın ikinci ayında bir bazar ertəsi günü idi. Evin arxa tərəfindəki bağçada yaşıl otlar üzərinə sərilmiş xalının üstündə bir ana ilə uşağı oturmuşdular. Uşaq başını anasının dizinə dayayıb gözlərini anasının üzünə dikərək oradan hiss etdiyi ana şəfqətinin təsiri ilə anasının məhəbbətini daha da çox qazanmağa çalışırdı. Birdən uşaq *təlaşla yerindən qalxaraq* ətrafa diqqət kəsildi.

Anası: “Nə oldu, yavrum?” – deyər soruşdu.

– Qulağıma bir uşaq ağlaması gəlir.

– Bizim qonşunun uşağı olmalıdır, yəqin, anası tənbeh edir.

– Gedib baxımmı, ana?

– Olmaz!

Uşağın yalvarışına dözə bilməyən ana uzaqdan baxmağı, amma gördüyünü və eşitdiyi sözləri gəlib *ona deməsini tapşıraraq* övladına icazə verdi. **Özü isə kitab oxumağa başladı.** On beş-iyirmi dəqiqə keçməmiş uşaq qayıtdı:

– Ana! Ağlayan bizim qonşu Cabirə xalanın oğlu Raufdur. Anası: “Dünən nə üçün məktəbə getməmişən?” – deyib onu tənbeh edir. Rauf¹ da: “Getmədim və sabah da getməyəcəyəm”, – deyər anasına cavab qaytarır.

– Ah! Bəxtsiz uşaq, yazıq uşaq!

– Ana, niyə belə deyirsən? **Rauf anasına cavab qaytarır, onun sözünü dinləmir.** Heç anaya da təhqiramiz sözlər söylənərmə?

– Övladım, haqlısan. Analar, atalar heç bir vəchlə təhqir oluna bilməzlər. Raufun burada əfv olunmayacaq bir qəbahəti var. **Mənim ah çəkməyimin səbəbi başqadır.**

– Nədir, anacan? Söylə, mən də bilim, demək, məktəbə getməyə başladıqdan sonra mən də dərsə getməsəm, sən də məni tənbeh edəcəksən?

– Xeyr, quzum! Mən səni məktəbə gedənə qədər elə tərbiyə edəcəyəm ki, çətinliklərə, kəmərlərə lüzum qalmayacaq. Rauf ağıllı, istedadlı uşaqdır. Fəqət anası övladını düzgün tərbiyə edə bilmir. Kəmərlə əmrinə itaət² etdirməyə çalışır. Əgər o, məktəb görmüş bir qadın olsaydı, nə Rauf ona cavab qaytarardı, nə də anası uşağını məktəbə göndərməkdə çətinlik çəkərdi. Kim bilir, Raufun müəllimləri³ də onun düzgün olmayan tərbiyənin qurbanı olmasından nə əziyyətlər çəkirlər...

– Ana! Bəs Rauf məktəbə getməzsə, necə olar?

***1-ci cümlədəki
fikrə münasibət
bildirin.***

– Məktəb görməyən adamlar cahil hesab olunurlar. **Cahillər isə daim⁴ başqalarının istəklərinə alət, işlərinə oynacaq olurlar.** İnsanı başqa varlıqlardan fərqləndirəcək bir şey varsa, o da elm, mərifət və sənətdir.

Bunlar isə məktəbdə öyrədilir.

– Ana, məktəb dediyin necə yerdir?

– Övladım! “Məktəb, məktəb” deyib min cür misallarla sənin kiçik ağlına yerləşdirə bilmədiyim o əziz məkan (barmağı ilə kəndin ortasındakı böyük binanı göstərərək) bax odur. **O, o qədər uca, o qədər qiymətli, o qədər sevimli bir binadır ki, insan oraya gözləri qaranlıq, zehni qapalı girər, gözləri nurlu, zehni açıq çıxar.** Məktəb uşaqlar üçün ikinci evdir. Ora toplanan şagirdlər eyni ailənin⁵ həyat məhsulu sayılırlar. Məhəbbət hissi orada öyrədildiyi kimi, hər gün yaxşı yaşamağın və mülkətinə, məmləkətinə, ata-anaya xidmət etməyin ən gözəli orada öyrədilir.

***Məhəbbət
dedikdə ana
nəyi nəzərdə
tutur?***

Məktəb maarif⁶ və elmin bağı, ağıl və fikir isə çiçəklərin meyvəsidir. Elm və mədəniyyət bir günəş, məktəb də o günəşin doğulduğu yerdir.

Orada olan müəllimlər ən asan üsulla öncə sizlərə hərfləri yazmağı, sonra yavaş-yavaş oxumağı öyrədəcəklər.

– Ana! Mən nə vaxt məktəbə gedəcəyəm?

– İki ildən sonra.

– Bəs mən o vaxta qədər nə edəcəyəm?

– İlk məktəbdə öyrənilməsi lazım olanları

öyrənəcəksən.

– O ilk məktəb haradır?

***Sizcə, uşağın bu
sualında hansı
hiss ifadə olunub?***

Sizcə, ana necə cavab verəcək?

İsmayıl Həqqi

Mənim anam

*Savadsızdır, adını da yaza bilmir
Mənim anam...*

*Ancaq mənə say öyrədib,
Ay öyrədib, il öyrədib;
Ən vacibi, dil öyrədib
Mənim anam...*

*Bu dil ilə tanımışam
Həm sevinci, həm də qəmi...
Bu dil ilə yaratmışam
Hər şeirimi, hər nəğməmi.*

*Yox, mən heçəm, mən yalanam,
Kitab-kitab sözlərimin
Müəllifi – mənim anam!..*

Bəxtiyar Vahabzadə

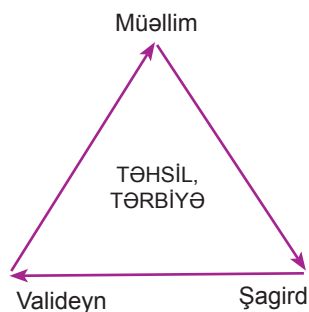
*Bu şeir mətndə çərçivəyə
alınmış hissələrdən hansı
ilə müqayisə edilə bilər
və nə üçün? Fikirlərinizi
yoldaşlarınızla müzakirə
edib ümumiləşdirin.*

*Şair niyə “kitab-kitab
sözlərimin müəllifi mənim
anam” deyir? Şeir əsasında
fikrinizi izah edin.*

*Şairin fikirləri ilə razı-
sınız mı? Fikirlərinizi
əsaslandırın.*

2. “Uşaq ailənin güzgüsüdür” müdrik kəlamı mətnin ideyasına uyğundur mu? “Uşaq ilk tərbiyəni evdə valideynlərindən, əsasən, anadan alır” fikrini mətnlə əlaqələndirin.
3. Mətnə əsasən Raufun anasının şəxsi keyfiyyətləri barədə fikir yürüdün.
4. Mətnə bir ana digərini mühakimə edir. Bəs mühakimə edən ana özü hansı yanlışlığa yol verir? Mətnədən həmin hissəni seçib fikir mübadiləsi aparın.
5. Ana uşağın hansı sualına birbaşa cavab vermir?
6. Ana nə üçün məhəbbət hissini müqəddəs hesab edir?
7. Bəhmənyarın “Ağıl və bilik insanın ən başlıca var-dövlətidir” fikri ilə ananın “İnsanı başqa varlıqlardan fərqləndirəcək bir şey varsa, o da elm, mərifət və sənətdir” fikrini müqayisə edin, nəticə çıxarın.
8. Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlədə ifadə olunan fikrə münasibət bildirin. Bu fikrlə razısınız mı? Niyə?
9. Hansı cümlələr mətnin dilinə ağırlıq gətirir? Fikirlərinizi əsaslandırın. Həmin cümlələri sadələşdirin.

10. Aşağıdakı sxemi şərh edin və suallara cavab verin.

- ✓ Sizcə, şagirdin cəmiyyət üçün layiqli vətəndaş kimi formalaşmasında müəllimin rolu nədir?
- ✓ Necə düşünürsünüz, valideynin təhsil prosesinə cəlb edilməsi hansı müsbət nəticələrə gətirib çıxarır?
- ✓ Sizin ailədə məktəbə münasibət necədir? Sizcə, bu münasibət dövlətimizin təhsil və məktəblə bağlı apardığı siyasətlə üst-üstə düşürmü?
- ✓ Bəs cəmiyyətin şəxsiyyət formalaşdırmasında hansı rolu vardır?

11. Təkrara yol vermədən cədvəli tamamlayın. Fikirilər üst-üstə düşürmü?

MƏKTƏB	
Ananın nəzərində	Sizin nəzərinizdə
1. 2. 3.	1. 2. 3.

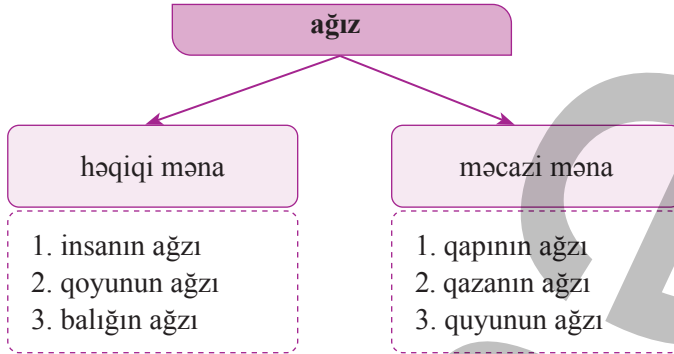
12. **Debat**

Yalnız təhsili olan ana öz övladına mükəmməl tərbiyə verə bilər.

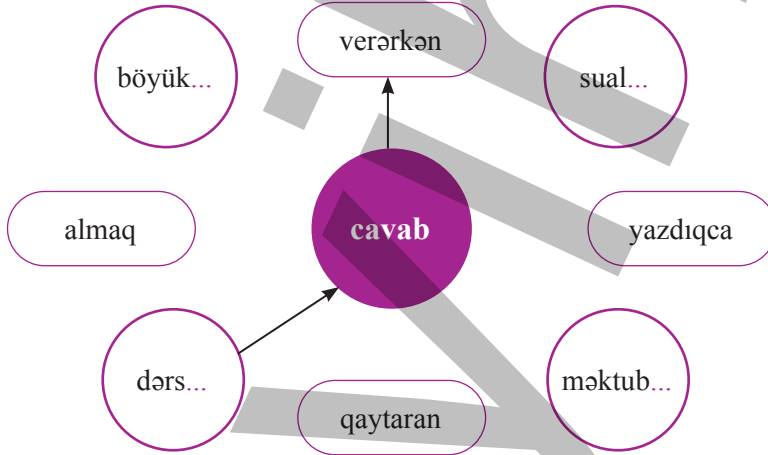
- 13. Mətn üçün açar sözlər seçin. Seçiminizi əsaslandırın.
- 14. Şəfqət sözünün leksik mənasını tapın və sinonimlər cərgəsini müəyyən edin.
- 15. Məktəb sözünün çoxmənalı söz olduğunu əsaslandırın.
- 16. Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlə (səh. 8), sizcə, necə ifadə olunsaydı, daha düzgün olardı?

17. Baş və göz sözlərini həqiqi və məcazi mənada işlətməklə söz birləşmələri yaradın, onlardan istifadə etməklə cümlələr qurun.

Nümunə:

18. Cavab sözünü əsas götürməklə çərçivələrdəki sözləri grammatik cəhətdən düzgün əlaqələndirib birləşmələr yaradın. Hansı şəkilçilərdən istifadə etdiniz?

✓ Alınan birləşmələrin növünü müəyyən edin və cümlədə mübtədə kimi işlədin. Bütün birləşmələri mübtədə vəzifəsində işlədə bildinizmi? Niyə?

19. Mətdəki nömrələnmiş sözlərin düzgün tələffüzünü yazın. Tələffüzü fərqli olan sözlərdə bunun səbəbini izah edin.
20. Mətdə fərqləndirilmiş birləşmələrin növünü təyin edin və əsas tərəfin düzgün tələffüzünü qeyd edin. Fikrinizi əsaslandırın.
21. Mətdə tünd rənglə verilmiş cümlələrdə mübtədanın ifadə vasitələrini tapın.
22. Birinci abzasın sonuncu cümləsində hansı sözlər sintaktik baxımdan bir-biri ilə əlaqələnilir? Fikrinizi izah edin.
23. Mətdən elə birləşmələr seçin ki, onların tərəfləri həqiqi mənada olmasın.

24. Mübtəda haqqında öyrəndiklərinizi yada salıb cümlələri tamamlayın.

1. Mübtəda ... bildirir.
2. ..., ..., ... cavab verir.
3. Mübtəda cümlədə ... və ... ifadə olunur.
4. Sifət, ..., ..., ..., ... cümlədə ... mübtəda vəzifəsində çıxış edir.

- ✓ Verilmiş hökmləri nümunələrlə əsaslandırın.
- ✓ Siz bura nə əlavə etmək istərdiniz?

✓ Necə düşünürsünüz, mübtədanın müxtəlif söz və söz birləşmələri ilə ifadə olunmasının praktik əhəmiyyəti nədir? Nümunələrlə fikirlərinizi əsaslandırın.

25. Mətnin ardıcılığını bərpa edin.

Nəhayət, bir gün oğlan dəvə oğurladığı yerdə həbs edilir. Məhkəmə zamanı cinayətin bir neçə yumurtadan başladığı və ananın bu işə göz yumduğu meydana çıxır.

Bir uşax qonşu həyətdən evə bir neçə yumurta gətirir. Anası yumurtaları haradan aldığı soruşur. Oğlan məsələni olduğu kimi nağıl edir. Anası ona bir qədər acıxlanıb daha belə iş görməməsinə tapşırır, sonra isə həmin yumurtalardan qayğanaq bişirərək oğluna verir.

Hakim üzünü anaya tutub deyir:

– Bu cinayətdə əsas müqəssir sizsiniz, hər kiçik cinayət aparıb böyüx/ cinayətə çıxarır. Siz, yumurta oğurluğunun dəvə oğurluğu ilə nəticələncəyini bilməli və oğlunuzu bu təhlükəli yoldan vaxtında çəkəndirməli idiniz.

Sabahı gün oğlan daha çox yumurta oğurruyub evə gətirir. Anası yenə əvvəlki kimi onu bir qədər dannadıxdan sonra yumurtalardan bir neçəsini bişirib süfrəyə qoyur. Bu minvalla oğul oğurluğa adət edib hər gün bir şey oğurlayır, anası isə onun bu, hərəkətlərinə göz yumaraq oğlunun cinayət işləməsinə şərait yaradır.

(“Rəvayətli ifadələr” kitabından)

✓ Mətni bərpa etdikdən sonra aşağıdakı suallara cavab verin:

- Mətnin “Ana qucağı” mətni ilə nə kimi əlaqəsi vardır?
- Nə üçün bu mətn rəvayət adlanır?

- ✓ Hansı ad mətnə daha uyğundur?
 - *Yumurta oğurluğunun sonu.* • *Ən böyük bəla oğurluqdur.*
 - *Dəvə oğurluğu yumurta oğurluğundan başlayır.*
 - ✓ Aşağıdakı hökmün düzgün olduğunu əsaslandırın.
 - *Böyük günah və cinayətlərin kiçik nöqsanlardan doğub törədiyini göstərmək məqsədilə bu rəvayətdən istifadə edirlər.*
 - ✓ Tələffüz formasında verilmiş sözləri seçib düzgün yazılışını göstərin.
 - ✓ Hansı çərçivələrdə vergül işarəsinin qoyulmuşunda səhv var? Niyə?
26. Cümlələrdən mübtədaları seçib onların ifadə vasitələrini müəyyənəldir.
- İnsan bu dünyada daimi yaşar,
Yurdunda bir övlad qalsa yadigar. (*N.Gəncəvi*)
 - Sözü də su kimi lətifəti var,
Hər sözü az demək daha xoş olar. (*N.Gəncəvi*)
 - Dostu olmayan bu dünyada qərirdir. (*J.Köhler*)
 - Sənətin qayəsi gözəllik, əxlaqın qayəsi isə yaxşılıqdır. (*M.Kaplan*)
 - ✓ *Bədii ədəbiyyatdan cümlələr seçib nümunələrin sayını artırın.*
27. Mətnəki bəzi mübtədaları əvəzliliklə əvəz edib cümlələri köçürün və əvəzlilikdən sonra vergülün düzgün qoyulmasına diqqət edin. Bunun üçün hansı əvəzliliklərdən istifadə etməlisiniz?
28. Aşağıdakı söz və söz birləşmələrinin uyğun gələnini cümlədə mübtəda vəzifəsində işlədin. Digərləri nə üçün mübtəda ola bilmədi?
- hər gün dərsə hazırlaşanlar, 15 Sentyabr, Bakı Dövlət Universiteti, filmə baxarkən, ata, yaxşı oxumaq, hamı, orta dövr, müəllimlərin qayğısı, tez-tez

- 29. Oxuyub öyrəndiklərinizdən nəticə çıxarın, bir hissəsi verilmiş cümlələri tamamlayın. Kiçik mətn tərtib edin.

Mətnləri müqayisə edib yoldaşlarımla müzakirələrdən sonra başa düşdüm ki,

Uşaq ilk tərbiyəni
Validəyn

Daha sonra uşaq
Orada başqa

Bu qənaətə gəldim ki,
Əgər özül möhkəm olarsa,

Mühit malikdir.
Belə ki

...
↓ ana dili

Gün batmışdı... Axşamın səssizliyi çökürdü yavaş-yavaş Təbrizin üzərinə. Küçələrdəki səslər rəsmi dairələrdən evlərinə qayıdan məmurların ayaq səsləri idi. Kənd Təsərrüfatı Bankında yorucu bir gün keçirmiş Şəhriyar bir az əvvəl evə çatıb anasının gözəl yeməklərlə bəzədiyi süfrəsinin başında oturmağa tələsirdi. Evlərinin yerləşdiyi küçəyə döndüyü zaman yadına düşdü dünən gecə yarımçıq qalmış şeiri. O an ağılında nə yorğunluğu qaldı, nə də anasının yeməkləri... Cibindən dünən yazdığı şeirini çıxarıb kürəyini divara söykədi və (*yarımçıq, natamam*) qalan şeirini tamamlamağa başladı. Axşam çöküb qaranlıq Təbrizi bürüyəndə o da yazdı şeirinin son mısrasını və evlərinə (*yollandı, qayıtdı*). Çox böyük sevinclə qapıdan içəri girdi. Bu sevinc yaşlı anasının yeməyini dadmaq istəyindən doğmurdu. Şeirini bitirmişdi, coşqusu bundan irəli gəlirdi. Süfrə başında oturmada cibindən çıxardığı şeirini anasına oxumağa başladı. Şeirini oxuyub bitirdikdən sonra anasının üzünə baxdı, onun üzündə yox idi hər zamankı (*təbəssümü, gülüşü*). Halbuki hər şeirini anasına oxuduqda onun sevincini aşkar görərdi. Şəhriyar anasının bu soyuqluğuna dözə bilməyib:

***Sizcə, Şəhriyarın
çaşqınlığına nə
səbəb oldu?***

– Anacan, yoxsa xəstələnmişən? – deyə soruşdu. Anası farsca xəstə olmadığını söylədi. Şəhriyar bu cavabdan çaşıb qaldı. Özünü tanıdığı gündən evdə hər kəs türkcə danışdı. Hələ rəhmətlik atası buna daha çox diqqət edərdi.

Şəhriyar (*heyrat, təəccüb*) dolu baxışlarla anasından soruşdu:

– Ana, sən nə üçün farsca danışdın?

Ana oğlunun üzünə baxmadan (*ürəyindəki, könlündəki*) qüssəli və duyğulu bir səslə:

– Sən türkcə şeir yazırsan ki, mən də sənə türkcə cavab verəm? Evimizdə həbs etdin türkcəni.

Ot kökü üstə bitir.

Türk dili ilə böyüdün, farsca yazırsan. Artıq şeirlərini dinləməyəcəyəm, – deyə cavab verdi.

Şəhriyarın rəngi qaçdı, əlindəki farsca yazdığı son şeirinin barmaqları arasından yerə düşdüyünü hiss etmədi. Yavaşca yan otağa keçdi. Onun fikri qarma-qarışıq olmuşdu. Üzünə bir ana şilləsi dəymişdi. Yeməyi unutdu. (*Keçmiş, qədim*) günlərə daldı. Atasının əlindən tutub Heydərbaba dağı ətəklərindəki kəndləri: Xoşginabı, Güllücəni necə dolaşdığını xatırladı. Oralarda dinlədiyi türkülər, kəlmələr, şahidi olduğu hadisələr zehninə gizli xəzinə-sindən bir-bir çıxıb beyninə hakim oldu... Oturduğu yerdə uzandı. Öz-özünə: “Türkcə yazacağam... Bundan sonra türkcə yazacağam!” – dedi Şəhriyar.

...və türkcə ilk şeirini Heydərbaba dağına həsr etdi:

*Heydərbaba, ildırımlar çaxanda,
Sellər, sular saqqıldayıb axanda,
Qızlar ona səf bağlayıb baxanda,
Salam olsun şövkətüzə, elüzə,
Mənim də bir adım gəlsin dilüzə.*

*Heydərbaba, kəhliklərin uçanda,
Kol dibindən dovşan qalxıb qaçanda,
Baxçaların çiçəklənib açanda,
Bizdən də bir mümkün olsa, yad elə,
Açılmayan ürəkləri şad elə.*

“Füyuzat” jurnalından, 2012-ci il

1. Sizcə, Şəhriyarın farsca şeir yazmasının səbəbi nə idi?
2. Nə üçün ananın cavabını Şəhriyar şillə hesab edir?
3. Ananın sözlərinə münasibət bildirin. Nə üçün oğlunun fars dilində şeir yazmasına etiraz edir? Bu sözlərin altında gizlənən əsas mətləbi müəyyənəldir.
4. Hansı fikirlər mətndə öz əksini tapmışdır?
 - Şəhriyar yorğun iş günündən sonra sevimli anasının qayğısını hiss etdiyi üçün özünü xoşbəxt sanırdı.
 - Anasının farsca danışması Şəhriyarı çaş-baş salmışdı.
 - Şəhriyar yaşadığı dövrün tələblərinə əsasən farsca yazırdı.
 - Anasının haqsız olaraq söylədikləri Şəhriyara şillətək dəymişdi.
 - Anasının tənəli sözləri Şəhriyarın türkcə ilk şeirinin meydana gəlməsinə zəmin yaratdı.
5. Mətndəki atalar sözü mətnin adı kimi işləyə bilərmi? Fikirlərinizi əsaslandırın. Mətni adlandırın.
6. Anası ilə Şəhriyarın dialoqunda onların simasında və əl hərəkətlərində hansı hallar müşahidə olunacaq? Dialoqu səhnələşdirib bu hərəkətləri əyani nümayiş etdirin.

7. S. Vurğunun “Vaqif” dramından verilmiş parçanı əsas mətnlə əlaqələndirin.

QACAR – Aha, sınaıyrdım idrakınızı,
Doğrudan, bir şair görürəm sizi.
Xoşbəxt xəlf eləmiş sizi yaradan!
Göylərə baş çəkən bu şanlı saray,
Sizə tapşırılsın bu gündən gərək
Ancaq bir şərtim var...

VAQİF – Buyurun görək!

QACAR – Gərək fars dilində yazsın
sənətkar.

VAQİF – Farsın Xəyyamı var,
Firdovsisi var;

Nə çoxdur onlarda böyük sənətkar.
Azəri yurduğun oğluyam mən də,
Az-az uydururam yeri gələndə.
Mən ellər bağında azad bir quşam,
Mənsəbə, şöhrətə satılmamışam!..
VƏZİR – Yaxşı da...

Çarılıq kiçik bir ölkə
Böyük Firdovsilər yaratdı, bəlkə?..
VAQİF – Dayan...

Bu bağçanın hər bir bucağı
Neçə çiçək, neçə güllər bitirmiş.
Sizin güldüyünüz çoban torpağı
Nizamilər, Füzulilər yetirmiş.

Müzakirə

Ana farsca yazmaqdan çəkindirir. → Şəhriyar

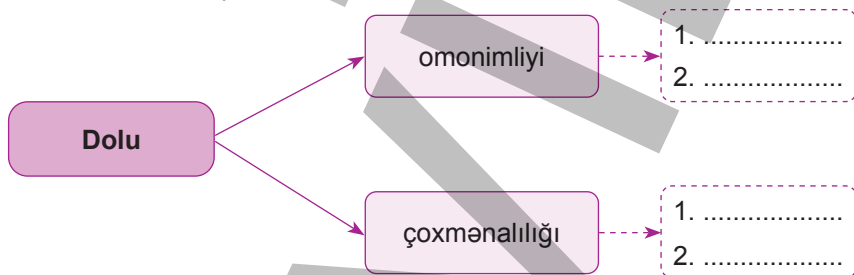
Qacar farsca yazmağa çağırır. → Vaqif

- Hadisələrin hansı əsrlərdə baş verdiyini araşdırın.
- Həmin dövrlərdə ana dilinə olan münasibəti müəyyənəldir.
- Ananın və Qacarın tələbləri nə ilə bağlı idi?
- Həmin məsələyə Şəhriyarın və Vaqif obrazının münasibətini müqayisə edin və fikirlərinizi ümumiləşdirin.
- Vəzirin dediyi fikri deyim tərzinə və məzmununa görə izah edin.

8. Mətnə çərçivəyə alınmış atalar sözü hansı intonasiya ilə deyilmişdir?

1. Məntiqi vurğu *kökü üstə* ifadəsinin üzərinə düşür. Mənası budur ki, atan türk dilində danışmış, öz dilinə böyük önəm vermişdir. Sən də bu yolu tutmalısan, bu dildə danışmalı və yazmalısan.
2. Məntiqi vurğu *ot* sözünün üzərinə düşür. Ana *tənə* edərək işarə edir ki, atan daim fars dilində danışmış, bu dilə önəm vermişdir. Ona görə sən də fars dilində yazırsan.

9. Mətni (səh. 15) oxuyarkən mötərizədəki daha uyğun sözlərdən istifadə edin. Seçiminizi əsaslandırın.
10. Mətn (səh. 15) üçün verilmiş açar söz düzgün mü seçilmişdir? Siz hansını təklif edirsiniz?
11. *Son* və *axırıncı* sözləri sinonim hesab edilirmi? Elə cümlə qurun ki, bu sözlərdən biri orada iştirak etsin, amma digəri onu əvəz edə bilməsin.
12. Mətndəki hansı cümlələrdə işlənmiş *gün* sözləri omonimlik təşkil edir?
13. Sxemi tamamlayın.

14. Mətndən frazeoloji birləşmələri seçib qarşılığını müəyyənləşdirin.
15. *Süfrə* və *süfrə* sözlərinin məna fərqi izah edib cümlələrə düzgün yerləşdirin.
- İşçi arılar ... asanlıqla gözcüklərdən çıxarılıb çölə ata bilirlər.
 - Yaşıl otların üstündə salınmış ... balaca Ləmanın marağına səbəb oldu.

16. Mətndəki şeirdə (səh. 16) hansı sözlər tələffüz formasında verilmişdir? Həmin sözlərin düzgün yazılış formasını göstərin.
17. Mətnin (səh. 15) 1-ci abzasında hansı cümlələrdə söz sırası pozulmuşdur? Həmin cümlələrdə cümlə üzvlərinin ardıcılığını bərpa edin. Hansı cümlə üzvünü yerinə “qaytardınız?” Həmin cümlə üzvünün ifadə vasitələrinə diqqət yetirin.

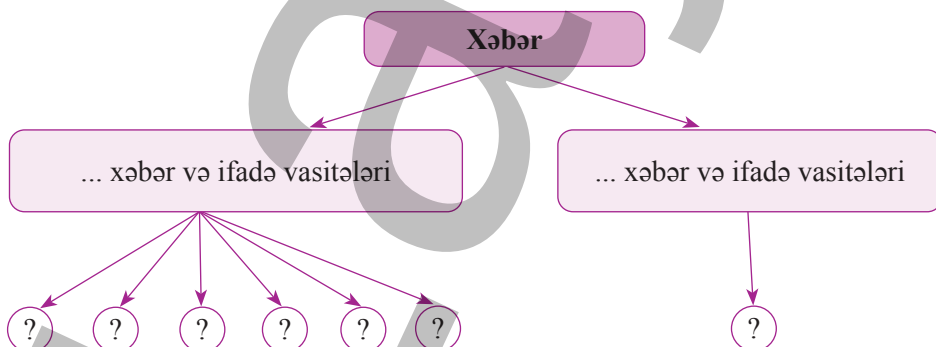
18. Cümlələrdən xəbərləri seçib onların ifadə vasitələrini göstərin.

- Kiçik nöqsanlar böyük səhvlərə aparır. (*Seneka*)
- Uğurun sirri səbirli olmaqdır. (*B.Dizraeli*)
- Qəlbindən ucalan bir səs deyir ki, insan yalnız ucalmaq üçün dünyaya gəlir. (*F.Şiller*)
- Yazıcının yalnız bir müəllimi var, o da oxuculardır. (*N.V.Qoqol*)
- Elə yaşamalısan ki, öləndən sonra da ölməyəsən. (*C.Məmmədquluzadə*)
- Səhv etmək eyib deyil, eyib o səhvi təkrarlamaqdır. (*Atalar sözü*)
- Şəxsiyyəti valideyn, ruhu isə müəllim tərbiyə edir. (*N.V.Qoqol*)
- Sevgi və şəfqət insanlığın məhək daşındır. (*C.Rumi*)
- Məktəb həyat üçün hazırlıq deyil, həyatın özüdür. (*N.Nərimanov*)

19. Uyğunluğu müəyyənəldir. Qurduğunuz cümlələrdə mübtəda ilə xəbərin ifadə vasitələrini tapın.

Xalqın, vətənin taleyi	yalnız zəhmətlə qazanmaq olar.
Eyiblərin ən böyüyü	ruhun zindanıdır.
Böyük sevinci	hər bir insanın taleyinə çevrilməlidir.
Paxıllıq	öz eybini görməməkdir.
Xoşbəxtlik	insanlara hörmət və sevgidir.

20. Aşağı siniflərdə xəbər haqqında öyrəndiklərinizi yada salıb, kiçik elmi mətn tərtib edin. Bunun üçün əlavələrinizi etməklə sxemi tamamlayın. Fikirlərinizi nümunələrlə əsaslandırın.

21. 8-ci sinifdə dialoq qurmağın yollarını öyrənmişsiniz. Həmin bacarıqları tətbiq etməklə aşağıdakı materiallar əsasında dialoq qurun.

- 1) Mövzu seçin.
- 2) Obrazlar yaradın.
- 3) Onların danışığında müxtəlif cümlə tiplərindən, dialekt sözlərdən istifadə edin.
- 4) Müasir gəncliyin bir qisminin dilində rast gəlinən, ədəbi dilimizə yad olan söz və ifadələrdən, müraciət formalarından istifadə edin.

Danışığımızda lazımsız olaraq rus sözlərinin (*marojna, xaladelnik, karoçi, uje, açki, prosta, daje, ruçka, vobşim*) işlənməsinin səbəbini izah edin.

- 1) Hazırladığınız dialoqu ədəbi dilin qaydalarına uyğun yazın.
- 2) Nitq etiketlərindən istifadə etməyi unutmayın.
- 3) Rus sözlərini məişətdə daha çox istifadə olunan ümumişlək sözlərlə əvəz edin.
- 4) Müxtəlif cümlə tiplərindən, müraciət formalarından, düzgün işarələrindən düzgün istifadə edin.
- 5) Dilimizin qorunması üçün təkliflərinizi verin.

22. Sualları cavablandırmaqla şəkil əsasında mətn qurub danışın.

1. Şəkildə nə təsvir olunmuşdur? Şəklin çəkildiyi zamanı təsəvvür etməyə çalışın.
 2. Rəssam işinə münasibətinizi bildirin. Rəssam bu şəkli nə üçün çəkmişdir?
 3. Yerdəki adam nə üçün “dillər”ə etiraz edir?
 4. Çox dil bilmək lazımdır mı? Nə üçün?
- Nitqinizdə mübtəda ilə xəbərin düzgün uzlaşmasına diqqət yetirin.

...Ay qardaşlar,
mən ki dilsiz xəlv
olunmamışam, bu
dilləri ağzıma
soxursunuz...

Karikatura “Molla Nəsrəddin” (1906-cı il)
jurnalından götürülmüşdür.

23. Aşağıdakı mövzuda söhbət aparın.

Azərbaycan dilinin bugünkü işlənmə səviyyəsi sizi qane edirmi?

İnsanın tam xoşbəxt olması üçün doğma vətəni, doğma dili olmalıdır. Maraqlıdır ki, başqa xalqlar “doğma dil” dedikləri halda, Azərbaycanda ANA DİLİ deyilir... Belə bir deyim var: “Bir xalqı məhv etmək istəyirsənsə, əvvəlcə onun dilini əlindən al”.

Ulu öndər Heydər Əliyev demişdir: “Hər bir xalqın milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir”.

Dil hər bir kəsin milli mənsubiyyətinin ilkin şərtidir. Millilik, ilk növbədə, ana dilinin varlığının, saflığının qorunması deməkdir. Hər bir kəs öz dilində təmiz, səlis danışa bilməli, bu dilin inkişafı üçün əlindən gələni etməlidir. Dil ən mühüm ünsiyyət vasitəsidir. Bir şərtlə ki danışarkən sözün dəyəri qiymətdən salınmasın. Doğma dilində danışan bir insanın nitqində yersiz işlənen əcnəbi sözlər laləli çəmənlərdə bitən alaq otlarına bənzəyir.

- ✓ Mətdəki fikirlərə münasibət bildirin. Nə üçün dilin məhvi xalqın məhvi deməkdir?
- ✓ Son cümlədəki bənzətməni izah edin. Siz hansı bənzətmədən istifadə edər-diniz?

“Gəlin dilimizi qoruyaq” adlı dəyirmi masa (yaxud ədəbi-bədii veriliş) təşkil edin.

Tədbiriniz haqqında elan yazın və müxtəlif peşə sahiblərini dəvət edin. Hazırladığınız tədbirlərin məqsədi haqqında cümlə quruluşuna və sözlərin düzgün yazılışına riayət etməklə qısa məlumat yazıb sosial şəbəkələrdə yerləşdirin.

Azərbaycan televiziya kanallarında ana dilində nümayiş etdirilən hər hansı bir verilişi izləyin.

İştirakçıların söhbətinə, danışığ tərzinə, intonasiyaya, məntiqi vurğuya, cümlə quruluşuna diqqət yetirin. Onların nitqində rast gəldiyiniz və düzgün hesab etmədiyiniz cümlələr, sözləri seçib düzgün yazın. Müzakirə aparın.

Nümunə üçün müxtəlif verilişlərdən götürülmüş cümlələr sizə təqdim edirik:

- ♦ *Qısa aradan sonra sizinlə bərabər olacaq.*
- ♦ *Şəfəq Kərimlinin (ad şərtidir) ifasını alaq.*
- ♦ *Ünlü hörməti olan sənətçimizə dərin salamlarımızı bildiririk.*
- ♦ *Sənətçilər bizim qulağıma xoş mahnılar ifa edirlərsə, onları uca tutmağıq.*
- ♦ *Ölkələrimizə tez-tez qonaq gedin.*

Bu cümlələrdə hansı sözlər yerində deyil? Fikri qoruyub saxlamaqla cümlələr düzgün yazın.

Hamını bu vacib məsələnin həllinə çağırın!

ÜÇÜNCÜ İL

(ixtisarla)

Bir dərs kitabına rast gəldim, bu kitab mərhum Mahmud əminin “Üçüncü il” kitabıdır ki, hal-hazırda məktəblərimizdə oxunur və Maarif¹ Komissarlığında mövcud olan nəşriyyat² şöbəsinin izni ilə çap olunmuşdur. Dəxi nə söz? Kitab kitabdır, kitabın ki buynuzu olmaz? Nə irad? Nə tənqid? Amma mən bilmirəm, mən hamıdan ağıllıyam, ya hamı məndən ağıllıdır.

Sözüm burasındadır ki, mən bu gün böyük³ oğlunun əlində kitabı görüb aldım, baxdım, axıra kimi göz gəzdirdim və məcbur oldum, kitabın axırlarında bir neçə vərəqi cırıb tullayam kənara. Cırıb atdığım vərəqlər bunlardır:

Sizcə, müəllif kitabın vərəqlərini niyə cırır?

Səhifə 184 – “Daşlar və mədəniyyət” ibarələrindən bir nümunə:

“Heyvanları böyüklükləri⁴ ilə, şəkilləri ilə, üzvlərinin təxalifi ilə bir-birindən fərq və təmyiz etmək olur; fəqət daşlar bu vasitə ilə təfriq olunamaz...”

Bununla belə dürlü-dürlü daqları bir-birindən ayırmaq üçün başqa öv-saf təhri etməlidir...” Bu vərəqi cırıb tulladım, çünki bu dil bizim dil deyil.

Səhifə 186 – Dəmirin şənindən yazılan şeirlər:

“Burda nasıl çalışıyor şu sıtmalı əmələ...”

Zavallıda vücut zəif, bəniz qansız, sırt qanbur.

Ayaq çılpaq, üsir sıqlam olmuş, üst çamur.

Əcəb, nədir çıxardıqı bunun bunca əmcələ?...”

Əgər burası nəsr ilə yazılmış olsaydı, o vaxtda dəxi əmələnin qeydinə qalmışlar, – deyə saxlaya bilərdim. Amma bunu da cırıb tulladım. Əgər bunlar həqiqətdə şeirdirlərsə, onda nə lazım yaxşı uşaqlarımızı öz əlimizlə şeirdən iyrəndirmək?..

Səhifə 191 – Ədəbiyyat nümunələrindən parçalar.

“Mənahi: zövqünüzümü? Bir təhaşi yoq-mu xaliqdən? Sizi niranə sövq etməzmi bu üsyanlar, insanlar?” Söz yox, bunu da tulladım.

Səhifə 193 – “Türk obasına siyahət”.

Heyif, bilmirik ki, Sevim Bikə türk obasında yaşayan camaatla⁵ nə dildə danışır; çünki bu hekayə ərəb dilində yazılıb. Bu səbəbdən kitabdan⁶ cırılıb atılmalıdır ki, mən də elə elədim.

Səhifə 200 və 201 – təmuz və qış barəsində dərc olunan Tövfiq Fikrətin şəirlərini çap etmədən qabaq azərbaycanlıların dilinə çöndərməli idi.

Bunu da kitabdan çıxartdım.

Səhifə 203 – “Misir xatiratımdan”. Çürük, məzmunu çürük, dili çürük, məsəli çürük.

Əgər bu kitabı yazan mərhum müəllimimiz kitabını bu şəkildə, bu dildə meydana qoyubsa, bu iş onun şəxsi işidir, onun ağı belə kəsib.

Cümlədə ifadə olunan fikrə münasibət bildirin.

Aman günüdür, nə dil olur-olsun, – qoy məcus dili olsun, – ancaq oxuyub qanmalı olsun.

Cəlil Məmmədquluzadə
(“Molla Nəsrəddin” jurnalı, 15 dekabr 1923-cü il)

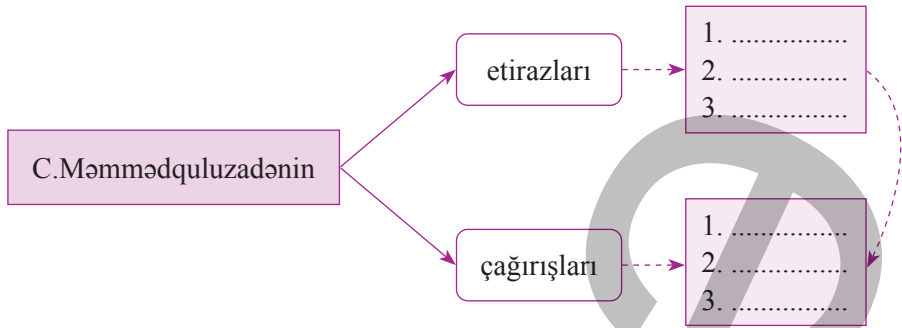
1. C.Məmmədquluzadənin “oxuyub qanmalı dil olsun” fikri ilə Şəhriyarın anasının sözlərini müqayisə edin.
2. Mətnə əsasən “Üçüncü il” dərsləyi haqqında fikrinizi 2-3 cümlə ilə ifadə edin.
3. Mətnədən çıxan nəticəni müəyyənəldir.
4. 8-ci sinifdə oxuduğunuz “Bizim obrazovannılar” mətnini xatırlayın. Danışığında rus və Azərbaycan kəlmələrini qarışdıraraq fikir söyləməyə çalışan “obrazovannılar”la Mahmud əminin dərslərinin dilini müqayisə edin.
5. Mətnə qaldırılan problemə münasibət bildirmək üçün:
 - C.Məmmədquluzadənin yaşadığı dövrün ictimai-siyasi vəziyyəti barədə məlumat toplayın.
 - Həmin dövrdə ana dili və dərslək məsələlərinə münasibəti araşdırın.

6. Mətnin hansı meyarlara uyğun gəldiyini yoxlayın:

sadə – mürəkkəb, konkret – mücərrəd, aydın – şifrəli

7. Sizin fikrinizcə, dərslək necə olmalıdır? Dərsləkdə hansı mövzularda mətnlər öz əksini tapmalıdır?

8. Sxemi tamamlayın və şərh edin.

✓ C. Məmmədquluzadənin etiraz və çağırışlarına münasibət bildirin.

9. Dil sözündən istifadə etməklə frazeoloji birləşmələr yaradın. Bu zaman müvafiq söz və şəkilçilərdən istifadə edə bilərsiniz.

DİL	şəkilçi	söz	feil
	ə	—	düşmək
	—	boğaza	qoymamaq
	dən	—	
		—	uzanmaq
	—	—	?

✓ Yaratdığınız frazeoloji birləşmələrin mənasını izah edərək qarşılığını tapın. Bir neçəsini mübtəda və xəbər vəziyyətində cümlədə işlədin.

10. Dil sözünün omonim və çoxmənalı söz olduğunu əsaslandırın.
11. Fikri tamamlayın. Daş sözü omonimdir, çünki ... , çoxmənalı sözdür, ona görə ki
12. Mərhum sözündə yanaşı samitlərin yerini dəyişsəniz, hansı söz alınar? Hər iki sözü cümlədə işlədin. Sizcə, həmin sözləri yaxınmənalı söz hesab etmək olarmı?
13. Kitab sözünün mətndəki mənasını izah edin. Həmin sözü məcazi mənada işlətməklə şərhini verin.

14. Uyğunluğu müəyyənəldir.

tənqid

qorxutmaq, hədələmək

təhqir

yaxşı cəhətləri üzə çıxarmaq,
nöqsanları düzəltmək məqsədilə
müzakirə və təhlil

təhdid

heysiyyətini alçaltmaq,
mənliliyinə toxunmaq

15. Mətdəki (səh. 22–23) nömrələnmiş sözlərin düzgün tələffüz formasını göstərin. Fərqli tələffüzün səbəbini izah edin.

16. Mətdə altından xətt çəkilən söz və söz birləşmələrini qrammatik cəhətdən təhlil edin. Onların hansı cümlə üzvü olduğunu deyən.

17. Aşağıdakı söz və söz birləşmələrindən istifadə edərək verilmiş cümlələri tamamlayın.

onun ingiliscə tərcüməsini, ona, turistləri, saymağı, dilləri, tovuz lələyi, salamlaşmağı, bir dollar ifadəsindən, dillərə, sözünü, bir neçə dildə

KİV-in məlumatına görə, Hindistanda yaşayan Ravi adlı yeniyetmə, demək olar ki, bütün ... bilir. ... məktəb partası arxasında oturaraq dil öyrənmək nəsisib olmayıb.

Ravi beş yaşından parkda ... satır. Onun müştəriləri bütün dünyadan gəlmiş turistlərdir və o, bu ... hotelin qarşısında tapır. Hər şey sadə “one dollar”, yəni ... başlayıb. Bundan sonra Ravi müxtəlif dillərdə ... və ... öyrənib. Hindistana gələn turistlər, əsasən, italyan, rus və ərəblər olduğundan o, bu ... daha yaxşı yiyələne bilib.

“Mən əvvəllər onların nə dediyini başa düşmürdüm. Bir sözü dəfələrlə təkrarlayaraq ... soruşurdum. Beləcə, ilk vaxtlar on dildə “neçəyədir?” ... öyrəndim. Daha sonralar artıq ... sərbəst şəkildə danışır, onlarla *alver* edirdim.

✓ *Hansı cümlələrdə durğu işarəsi səhv qoyulmuşdur?*

✓ *Əlavə ediləcək sözlərin hansı halda olduğunu və sintaktik vəzifəsini şərh edin.*

Tamamlıq haqqında öyrəndiklərinizi yadınıza salıb sualları cavablandırın. Fikirlərinizi nümunələrlə əsaslandırın.

- Tamamlıq nəyə deyilir? Hansı suallara cavab olur?
- İsmnin hansı hallarında olan sözlər və söz birləşmələri tamamlıq ola bilər?
- Tamamlıq daha hansı nitq hissələri ilə ifadə oluna bilər?
- Tamamlıq cümlənin hansı üzvləri ilə əlaqədə olur?

18. Aşağıdakı sxemlərə uyğun cümlələr qurun.

1	_____	_____	_____
	<i>xüsusi isimlə ifadə olunsun (i.o.). mübtəda</i>	<i>feili sifət tərkibi ilə i.o. tamamlıq</i>	<i>feili xəbər</i>
2	_____	_____	_____
	<i>ismi birləşmə ilə i.o. mübtəda</i>	<i>məsdər tərkibi ilə i.o. tamamlıq</i>	<i>feili xəbər</i>
3	_____	_____	_____
	<i>ismi birləşmə ilə i.o. tamamlıq</i>	<i>isimlə i.o. tamamlıq</i>	<i>suala cavab verməyən sözlə i.o. ismi xəbər</i>
4	_____	_____	_____
	<i>əvəzliliklə i.o. tamamlıq</i>	<i>frazеoloji birləşmə ilə i.o. [?]</i>	
5	_____	_____	_____
	<i>substantivləşmiş sifətlə i.o. [?]</i>	<i>əvəzlilik + qoşma ilə i.o. [?]</i>	<i>xəbər şəkli ilə i.o. feili xəbər</i>

✓ Son iki sxemdə sual işarələrinin yerinə nə yazılmalıdır?

✓ Hansı sxemə uyğun cümlə qurmaq mümkün deyil? Niyə?

19. Tərkibində müxtəlif söz və söz birləşmələri ilə ifadə olunmuş tamamlıqlar olan cümlələr qurun. Onları əlaqədə olduğu cümlə üzvləri ilə birlikdə göstərin.

20. “Tamamlığın ikinci dərəcəli cümlə üzvü kimi cümlədə rolu” mövzusunda elmi xarakterli təqdimat hazırlayın.

“AMALIM MİLLƏTİMİ SƏADƏTƏ QOVUŞDURMAQDIR”

(ixtisarla)

↓ xeyriyyəçilik

↓ mesenat

↓ təhsil

1. Mətni oxuyarkən mötərizədə verilmiş sözlərdən uyğun olanını seçin.

Məndən götürülmüş sözlərin düzgün tələffüzünü göstərin.	
mətinlik	[.....]
insanlığa	[.....]
onların	[onların]
avadanlıq	[.....]
sahibkarlıq	[.....]
vasitələrlə	[.....]

Artıq neçə illərdir, Azərbaycanın *xeyriyyəçilik* tarixində bir əfsanə (*dolaşır, gəzir*)... Hacı Zeynalabdin Tağıyev əfsanəsi.

Bu əfsanə yaxın keçmişimizin milli *dirçəliş* tarixində əvəzsiz xidmətləri olan böyük həqiqətlərin, milli ruhun, el qayğıkeşliyinin, tərəqqi, müasirləşmə yolunda təmənnəsiz fədakarlığın əfsanəsidir. Bu əfsanə ziyahlığın, milli *dünyagörüşün*, bəşəri xeyirxahlığın əfsanəsidir.

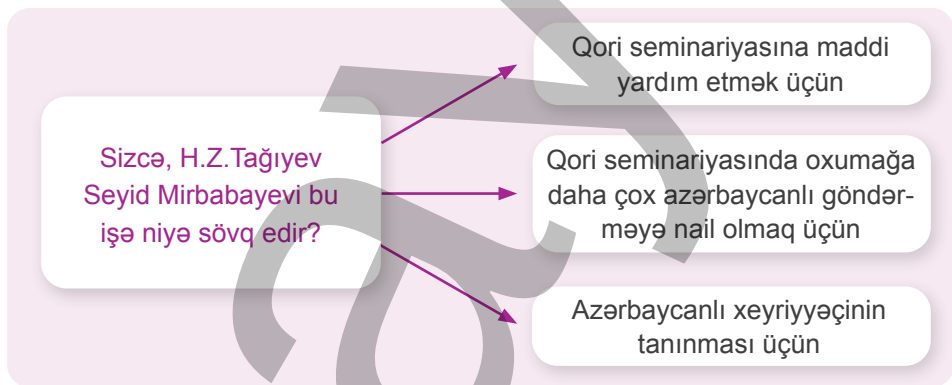
Hacının keçdiyi həyat yolu fəhləlikdən milyonçuluğa, sırayı vətəndaşlıqdan mənəvi kamilliyə, ideal əxlaqa sahib millət atası mərtəbəsinə gedən qeyri-adi bir yoldur. Bu həm məhrumiyyətlər, həm də mətinlik, dözümlülük, böyük uğurlar yoludur. Millətinə, ölkəsinə, insanlığa (*təmənnəsiz, minnətsiz, qarşılıqsız*) xidmət yoludur. **1**

H.Z. Tağıyevin xeyriyyəçilik fəaliyyəti, sadəcə, ehtiyacı olanlara maddi yardım etməklə məhdudlaşmamışdır. Bu fəaliyyətin böyük ictimai *məramı* var idi. Bu məramın mahiyyətini xalqın *maariflənməsi*, milli oyanışı təşkil edirdi ki, bu da son nəticədə bütün azərbaycanlıların milli tərəqqisinə xidmət etmək demək idi.

Çünkü Hacı belə hesab edirdi ki, savadsızlığın mövcud olduğu bir mühitdə cəmiyyətin ahəngdar inkişafı qeyri-mümkündür. [2] Buna görə də o, ilk növbədə, təhsil ocaqlarının açılmasına, onların pedaqoji kadrlarla, müxtəlif avadanlıqla təmin edilməsinə böyük əhəmiyyət verirdi. Onun "...məqsədə çatmaq üçün çoxlu məktəb açmaq lazımdır. Çoxlu kitab, məcmuə və qəzet çap etdirib, hər yerə, hətta uzaq kəndlərə də göndərməlidir" fikri təhsilə, mətbuata verdiyi həyati dəyərin ifadəsidir. [3] Bu baxımdan 1901-ci ildə Bakıda ilk Qızlar məktəbinin açılması bütün Yaxın Şərqdə və Rusiya imperiyasının hakimiyyəti altında olan müsəlman xalqları üçün böyük mədəni hadisə idi. *Bu məktəbin açılması bir çox maneələrlə mübarizə şəraitində mümkün olmuşdur.* [4]

Hacı bu məqsədlə əvvəlcə imperator III Aleksandra müraciət etmiş, ancaq rədd cavabı almışdır. Məqsədindən əl çəkməyən Hacı daha sonralar yenidən təşəbbüs göstərərək çar II Nikolaydan icazə almağa cəhd (*göstərmişdir; etmişdir*). Bunun üçün o, müxtəlif vasitələrdən istifadə edir: çarın xanımına bahalı hədiyyələr bağışlayır və açılacaq məktəbin onun adını daşıyacağını bildirir. *Nəhayət, məktəbin açılmasına nail olur.*

Hacı yaxşı başa düşürdü ki, parçalanmış, gerilik və *cəhalət* içərisində yaşayan milləti müasir inkişaf yoluna (*çıxarmaq, salmaq*) üçün maarif ilkin şərtidir, başlanğıcdır, təməldir. Buna görə də o, təhsillə bağlı heç vaxt xeyriyyəçilikdən çəkinməmiş, başqalarını da bu yola dəvət etmişdir. *O, milyonçu xanəndə Seyid Mirbabayevi Gürcüstandakı Qori seminariyasını himayə etməyə sövq etmişdir.*

Hələ 1895-ci ildə Mərdəkanda bağçılıq məktəbi açması, Bakıdakı sənət məktəblərində öz vəsaiti hesabına (*yeni, təzə*) siniflər, laboratoriyalar yaratması, savadlanmanı təbliğ edən "Nəşri-maarif" cəmiyyətini təsis etməsi, Nəriman Nərimanova, Əlimərdan bəy Topçubaşova, Nəsim bəy Yusifbəyliyə,

Səməd bəy Mehmandarova, Məşədi Əzizbəyova, Xudadat bəy Məlikaslanova, Şövkət Məmmədova-ya və digərlərinə təqaüd ayırması Hacınin öz millətinə maarif və mədəniyyət sahəsində göstərdiyi əvəzsiz xidmətlərin yalnız bir hissəsidir.

Nə üçün məhz bu şəxslərə təqaüd ayrılmışdı?

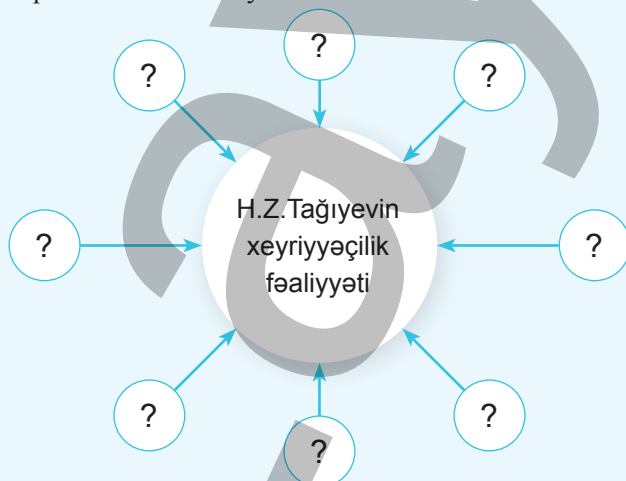
Milli yüksəlişin ilkin şərtini maarifdə görən Hacı milli mətbuatın inkişaf etdirilməsini də mühüm amil hesab etmişdir. Onun fikrincə, oxuma-yazma olduqdan sonra cəmiyyətdəki mövcud problemlərlə, onların həlli yolları ilə mətbuat vasitəsilə əhalini tanış etmək daha asan olacaqdır. Oxuyub-yazmaq bilməyən bu şəxsin mətbuata bu qədər əhəmiyyət (*verməsi, ayırması*), türk, ərəb, fars, rus dillərində nəşr olunan qəzetlərdəki materialları tərcümə etdirməsi, beynəlxalq mətbuatı izləməsi onun geniş dünyagörüşə sahib olduğunu göstərir.

Sosial ehtiyac dedikdə nə başa düşürsünüz?

Ozamankı Azərbaycan mühitində elə bir (*sahə, ərazi*) olmamışdır ki, Hacınin xeyriyyəçilik missiyası oradan kənarda qalsın. Maarif, mədəniyyət, təhsil, sosial ehtiyaclar Hacıni narahat etmiş, o öz şəxsi vəsaiti hesabına təmənnəsiz olaraq bu sahələrin inkişafına çalışmışdır. Bakıda teatr binasının inşası, şəhərə su kəmərinin çəkilməsi, milyonlar sərf edərək toxuculuq fabrikini işə salması, balıqçılıq vətəgələrində, neft sənayesi sahəsində minlərlə insanı işlə təmin etməsi H.Z. Tağıyevin xeyriyyəçilik və sahibkarlıq fəaliyyətinin müxtəlif *aspektlərini* təşkil edir.

Allahşükür Qurbanov

2. Mətdən istifadə etməklə H.Z. Tağıyevin millətinin xeyrinə gördüyü işləri sadalamaqla sxemi tamamlayın.

3. Sizcə, Qızlar məktəbində təhsil hansı dildə idi? Niyə?

- 3.1. Hazırda hansı ölkələrdə azərbaycandilli məktəblərin olduğunu araşdırın. Həmin məktəblərdən biri haqqında məlumat toplayıb təqdimat hazırlayın.
- 3.2. “Təhsil millətin gələcəyidir” müdrik kəlamının kimə məxsus olduğunu xatırlayın. Həmin şəxsin təhsil sahəsində apardığı islahatlar barədə məlumat toplayın. Bu gün həmin kursun necə davam etdirilməsi barədə fikir yürüdün.

4. Mətnin adının dırnaq içərisində verilməsinin səbəbi nədir? Mətnin adının məzmununa uyğun olub-olmaması haqqında fikir yürüdün.

5. “*Hacının xeyriyyəçilik fəaliyyətinin ən mühüm sahəsini, şübhəsiz, onun maarifin, mədəniyyətin inkişafına göstərdiyi qayğı təşkil edir*” cümləsi mətndə hansı rəqəmin yerinə yazılsa, məzmunu xələl gəlməz?

6. Nə üçün H.Z.Tağıyevin xeyriyyəçilik fəaliyyəti reallıq deyil, əfsanə hesab edilir?

7. H.Z.Tağıyev hansı iki sahənin inkişafına daha çox maddi vəsait ayırmışdır? Niyə?

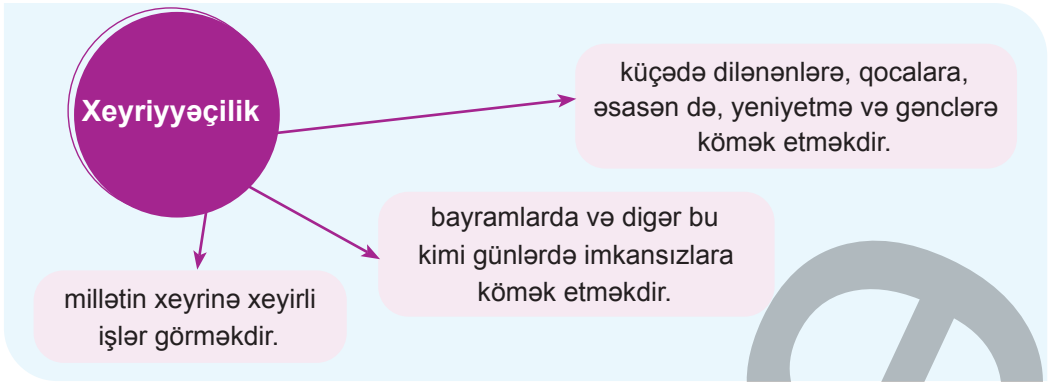
8. H.Z.Tağıyevin qısa tərcümeyi-halını yazsa idiniz, əsasən, hansı faktlardan istifadə edərdiniz?

9. Bu fikirlərdən biri mətndə yoxdur:

- ✓ Bakıda Qızlar məktəbi açıldı.
- ✓ Hacı Zeynalabdin Tağıyev maarifçi idi.
- ✓ Bəzi görkəmli şəxslər Hacının verdiyi təqaüd hesabına təhsil almışlar.
- ✓ Kənd təsərrüfatının inkişafında Hacının əvəzsiz rolu var.

10. Mətndən hansı faktları əldə edə bildiniz? Həmin faktları sistemləşdirin və əsas mətndəki məzmunu saxlamaqla sadə mətn tərtib edin.

11. H.Z.Tağıyevin xeyriyyəçilik fəaliyyətinin müasir dövrdə davamını görürsünüzmü? İlk növbədə, xeyriyyəçiliyin nə olduğunu müəyyənləşdirin. Aşağıdakı sxemdən istifadə etməklə “Xeyriyyəçilik nədir?” mövzusunda müzakirə keçirin.

12. Mətn üçün seçilmiş açar sözlərin düzgün olduğunu əsaslandırın.
13. Lüğətdən istifadə etməklə fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənalərini müəyyənənləşdirin və onları əlifba sırası ilə düzün.
14. *Bəşəri xeyirxahlıq və mənəvi kamillik* birləşmələrinin ifadə etdiyi mənaları izah edin.
15. Mətnin son cümləsindəki *aspekt* sözünü hansı sözlə əvəz etsəniz, cümlənin məzmununa xələl gəlməz?
16. Sxemi tamamlayaraq sinonimlər cərgəsini cümlələrə düzgün yerləşdirin.

məram ↓ ? ↓ ? ↓ ? ↓ ? ↓ ?	Xalqın maariflənməsi onun fəaliyyətinin əsas məramı idi. Heç bir çətinlik bizi Azərbaycanın səadəti yolunda böyük ... döndərə bilməz. Üzeyir Hacıbəylinin “Leyli və Məcnun”a muğam parçaları daxil etməkdə ... xalqa operanı sevdirmək idi. (<i>B.Nəbiyev</i>) Mən də bir insanam, mən də canlıyam. Mənim də qəlbimin ... var. (<i>S.Vurğun</i>) Quş qanadla uçar, insan ... (<i>B.Vahabzadə</i>) ... gözdə olar. (<i>Atalar sözü</i>)
---	---

Sizcə, dildə sinonimlərdən istifadə etmənin hansı praktik əhəmiyyəti vardır?

17. Mətnə kursivlə verilmiş cümlələri sintaktik təhlil edin. Həmin cümlələrin sadə cümlə olduğunu əsaslandırın.
18. Mətnə 2-ci və 3-cü abzaslardakı xəbərlər nə üçün ismi xəbərlərdir?
19. Mətni oxuyub məzmununa münasibət bildirin. Mətndən sonrakı tapşırıqları yerinə yetirin.

Bakı milyonçusu Hacıağa Dadaşov güclü yağış zamanı küçədə bir qocanın oturduğunu görür. Onun nə üçün burada əyləşdiyini soruşur. Qoca evsiz olduğunu deyir. Bu sözlərdən bərk təsirlənən Hacı Bilgəhdəki 12 hektarlıq ərazisi olan bağ evini qocalar evi edir. Bakıda bir neçə uşaq evi açan Hacıağa bu evləri ərzaqla təmin edər, təhsil xərclərini də ödəyərmiş. Ancaq heç kim bu işlərin kim tərəfindən həyata keçirildiyini bilmirdi. Çünki Hacıağa xeyriyyəçiliyinin kiminsə bilməsini istəmirdi. Onun böyük oğlu Ağa Yusif bəy məscidlərə gedər, imkansız ailələrə pul paylayarmış. Hacıağa öz şəxsi vəsaiti ilə Bakıda və bölgələrdə onlarla uşaq evləri və məktəb tikdirib. Bakıda hazırda Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi yerləşən binanı da vaxtilə hotel kimi məhz Hacıağa Dadaşov tikdirib.

(Qoşqar Salmanlı)

- ✓ İlk cümləni elə dəyişin ki, “Bakı milyonçusu” söz birləşməsi cümlənin mübtədası vəzifəsində çıxış etsin.
- ✓ Beşinci cümləni elə dəyişin ki, “Bakıda bir neçə uşaq evi açan” birləşməsi cümlənin xəbəri olsun.
- ✓ Son iki cümləni birləşdirib sadə cümlə qurun.
- ✓ Birinci və ikinci cümlədə işlənən hansı sözlər sinonimlik yaradır?

20. “Bakı milyonçuları və xeyriyyəçilik” mövzusunda şəkilli təqdimat hazırlayın.

Təqdimat hazırlamaq üçün:

- 1 Bakı milyonçuları haqqında məlumat toplayın.
- 2 Məlumatları sistemləşdirin.
- 3 Hazırlayacağınız təqdimata uyğun şəkillər əlavə edin.
- 4 Nəticə.

“SİZİ TƏBRİK EDİRƏM, QIZLAR!”

(“Bahar oğlu” romanından, ixtisarla)

Mətni oxumazdan əvvəl:

Şəklə əsasən mətndə nədən danışılacağı barədə fikir yürüdün.

Rəssam işinə münasibət bildirin. Şəkil sizi qane edirmi?

Mətni oxuduqdan sonra:

Əvvəlki fikirlərinizlə sonrakı fikirlərinizi müqayisə edin. Sizcə, şəkil mətnin hansı hissəsinə uyğundur?

Rəssam şəkillə məzmunun bir hissəsini əks etdirə bilibmi?

Şəkil haqqında təsviri xarakterli kiçik mətn tərtib edin. Sizcə, yazınızı mətnə əlavə etmək olarmı? Niyə?

Cəfər öz dostları ilə birlikdə Bakı Sənaye Texnikumuna daxil oldu.

İndi o, on yeddi yaşlı, biş yeri təzəcə tərləmiş, bəstəboy, arıq bir gənc idi. Əyninə qara mahuddan tələbə kostyumu geymiş, boğazına qara qalstuk vurmuşdu. Furaşkasında və pencəyinin yaxalığında çəkcik və açar nişanları vardı. Bürünc düymələri par-par parıldayırdı. Onu təzə libasda görən qardaşlarının dodaqları qımışır, anasının gözləri yaşarırdı. Dəstəqız olmuş Sona indi Cəfərə ehtiyatla yanaşır, heyran-heyran uzaqdan ona tamaşa etməkdən doymurdu... Əmisi oğlunun saçlarını daraması balaca qızın xüsusilə xoşuna gəlirdi. Cəfərin yandan iki hissəyə ayrılmış gur, qara telləri içində ağaran qısa xətt Sonaya nədənsə özünün qalın, xurmayı hörükləri qədər uzun görünür, xəyalı bu intəhasız yolda gəzməkdən yorulmurdu.

Cəfər öz yeni paltarında ilk dəfə evdən çıxıb texnikuma yollandı. Qonum-qonşu sevinc və həsədlə Cəfəri bir-birinə göstərüb pıçıldayırdı:

- Şahbikənin oğlu böyük adam olacaq!
- Maşallah!
- Allah saxlasın!..

Sizcə, həmin “böyük adam” kimdir?

Gənc oğlan da bu fərəhli baxışları görür, bu hərarətli səsləri eşidir, ürəyi şiddətli döyünürdü. O, açıq-aydın sevinirdi. Həm də yalnız özü üçün yox. Bu gün birinci dəfə olaraq evdən tək çıxmamışdı. Sonanı və böyük qardaşı qızı Törəni də məktəbə aparırdı. O, qızların çadra altında qoltuqlarına vurduqları kitab-dəftərə görə öz tələbə kostyumundan artıq məsud idi. Axı cavan oğlan balaca qızların bu böyük səadətinə asan nail olmamışdı...

Məntiqinizə əsaslanıb cümlələrin ardıcılığını bərpa edin.

Ancaq böyük qardaş Hüseynqulu tərəddüd etdi.¹ Qızları məktəbə qoymaq təklifi ailədə ciddi mübahisə doğurdu.² Kiçik oğlunun heç bir arzusuna qarşı çıxmayan ana da etiraz etmədi.³ Əjdər dərhal kiçik qardaşına səs verdi.⁴

Çox vaxt biz bir iş görəndə: “camaat nə deyər?” – deyə düşünrük.

Nə üçün insanlar çox zaman ətrafdakıların rəyinə daha çox önəm verirlər? “Camaat nə deyər?” ifadəsi bir çoxlarının həyat tərzini özündən asılı olmadan tamamilə başqa istiqamətə yönəldir. Bu fikirlə razı olub-olmadığınız barədə müzakirə aparın.

- Həqiqətən də, bir iş görəndə ətrafdakıların rəyi nəzərə alınmalıdır.
- Bir iş gördükdə insan yalnız öz istək, düşüncə və ağılına uyğun hərəkət etməlidir.

– Qızları məktəbə qoyaq?.. Düzünü deyim ki, mən bunda fəna bir şey görmürəm. Biləks, oxumaqları yaxşıdır. Gözüaçıq olarlar, – dedi.
– Ancaq o biri tərəfdən də camaatdan ehtiyat eləyirəm. **El-gün, camaat nə deyər?** Axı hələ Dağlı məhəlləsindən bir başıçarşablı məktəb üzü görməyib. Birdən-birə bizim başlamağımız necə olar?

Müzakirədən sonra mətni oxumağı davam etdirin. Nəticə çıxarın və fikirlərinizi ümumiləşdirin.

– Lap yaxşı olar, – deyə Cəfər onun qəlbinə yol açdı. – Axı nə

üçün biz ilk addımı atmaqdan qorxmalıyıq? Nə səbəbə kimin isə bizim qabağıma düşməsinə gözləməliyik? Bəlkə, başqaları bunu dərk etmirlər? Olmaz ki, onlara da biz yol göstərək? Çox da dağlılardan hələ məktəbə gedən qız yoxdur, şəhərlilərdən ki var! Biz də bakılı deyilikmi? Bakıda dörd-beş

**Bayırşəhər dedikdə
hara nəzərdə tutu-
lur?**

məhəllə varsa, biri də bizimdir. İçərişəhərlə Bayırşəhərin qızları artıq məktəb qapısını açıblar. Çəmbərəkəndlə Şahsevənlər də yavaş-yavaş hərəkətə gəlir. Dağlı məhəlləsindən də biz

ləpir salırıq, camaat da ardımızca gələr... Bir də biz istədik-istəmədik, zəmanə özü bunu tələb edir. Əgər bu gün biz qızları məktəbə qoymasaq, sabah onlar özləri gedəcəklər. Niyə əcnəbilər oxusun, bizimkilər yox?

Hüseynqulu anasının və kiçik qardaşlarının bir-bir üzünə baxıb köks ötürdü:

– Nə deyirəm ki? Madam istəyirsiniz, qoy qızlar da gedib oxusunlar!

Cəfər böyük qardaşının boynunu qucaqlayıb üzündən öpdü:

– Mən bilirdim ki, sən izin verəcəksən, – sonra dərindən ah çəkdi. – İndi görək Heydəri də özün razı salasan!

Böyük qardaş güldü:

– Heydəri razı salmaq bütün məhəlləni razı salmaqdan çətindir.

Əjdər gülərək söhbətə qarışdı:

– Yoxsa sən də bəzi avamlar kimi Sonaya, Törəyə deyəcəksən ki:

“Fikrini vermə nə elmə, nə ürfana, qızım!

Çoxdur elmin zərəri din ilə imana, qızım!

Oxuyub elm evini eyləmə virana, qızım!

Yoxdur elmin səməri qövmi-müsəlmana, qızım!”

Hüseynqulu maraqla soruşdu:

– Bunu kim deyib?

– “Babayi-Əmir”də yazıblar! – deyə Əjdər şeir müəllifinin kim olduğunun üstündən keçdi.

...Cəfər Sona ilə Törəni ilk qız məktəbinə yazdırdı...

***İlk qız məktəbi haqqında bildiyiniz
məlumatları yığcam şəkildə mətnə
əlavə edin.***

Seyfəddin Dağlı

1. Mətndəki şeir parçasının Cəfər Cabbarlıya aid olduğunu hansı ifadədən başa düşmək olar?

2. Mətnə hansı dövrün hadisələrindən bəhs edilir? Bir ailənin təmsalında həmin dövrdə müxtəlif insanların təhsilə olan münasibəti barədə fikir yürüdün.
3. Heydərin üz cizgilərini və əl-qol hərəkətini nümayiş etdirməyə çalışın.
4. Mətnə hansı suala cavab yoxdur?
 - Cəfər hansı texnikuma daxil olmuşdu?
 - Cəfərin sevincinə səbəb nə idi?
 - Nə üçün qızların məktəbə getməsi maneələrle qarşılaşdı?
 - Böyük qardaş Hüseynqulu nə üçün tərəddüd edirdi?
 - Hansı qardaş şeir müəllifinin adını bilsə də, açıqlamır?
5. Mətnin aşağıdakı meyarlara uyğunluğunu yoxlayın:

dəqiq – qeyri-dəqiq	bilavasitə – dolayı
sadə – mürəkkəb	faktiki – emosional
konkret – mücərrəd	qısa – ətraflı
6. Siz təhsiliniz barədə nə düşünürsünüz? Təhsil almaqda və ali məktəbə daxil olmaqda məqsədiniz nədir? Valideynlərinizin sizin təhsilinizlə bağlı arzuları haqqında danışın. Valideynlərinizin arzuları sizin məqsədlərinizlə üst-üstə düşürmü?

Hazırda dünya birliyi tərəfindən ən çox bəyənilən və tətbiq edilən inkişaf konsepsiyalarından biri “Davamlı inkişaf” konsepsiyasıdır. Dayanıqlı inkişaf gələcək nəsillərin istifadə edəcəyi resursları təhlükə altına qoymadan hazırkı nəsillərin həyat şəraitini yaxşılaşdırən bir inkişafdır.

Dayanıqlı inkişafı təmin etmək üçün biz dünyanı daha ədalətli və bərabərhüquqlu cəmiyyətə çevirən ciddi dəyişikliklərin həyata keçirilməsi üzərində

birgə işləməliyik. Buna nail olmaq üçün hər birimiz öz işimizin öhdəməz hissəsini yerinə yetirməliyik. Əgər biz digər insanlara və planetimizə hörmətlə yanaşmaqla, şəxsi həyatımızda pozitiv hərəkətlərə təşəbbüs etməklə dayanıqlı inkişafa töhfəmizi verməliyik. Məsələn, biz uşaqlara, gənclərə aid olan məsələləri təhlil və müzakirə edərək özümüzün gələcək nəsillər üçün necə dünya arzulanmışımızı bildirməliyik.

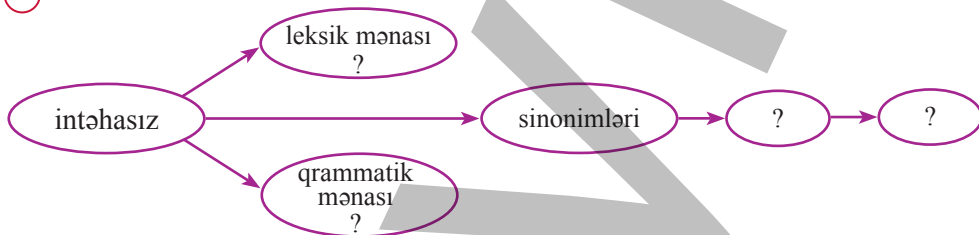
İnsanları hərtərəfli, ədalətli və keyfiyyətli təhsillə təmin etmək və hamı üçün bütün həyatı boyu təhsil imkanının qazandırılması

- İbtidai təhsildən başlayaraq hamının təhsil almasını təmin etmək;
- Gənclərə və yaşlı insanlara texniki təhsil, layiqli peşələrdə işləmələri üçün ixtisas hazırlığı imkanı vermək;
- Kişi və qadınlar arasında təhsil almaq bərabərsizliyinə son qoymaq, əlil uşaqlara, etnik azlıqlara və münafişə qurbanlarına təhsil almaq imkanı yaratmaq;
- Hamı və hər kəs üçün təhlükəsiz, pozitiv təhsil mühiti yaratmaq məqsədilə təhsil müəssisələrinin səviyyəsini yüksəltmək;
- Davamlı inkişaf məqsədilə maarifləndirməni gücləndirmək.

**Fikirlərə
münasibət
bildirin.**

✓ *Oxuduğunuz məktəbdə təhsil almaq üçün yaradılan şərait barədə kiçik mətn tərtib edin.*

7. Sxemi tamamlayın.

8. Tünd şriftlə (səh. 34) verilmiş cümlədə hansı söz düzgün işlədilməmişdir? Bəs bu söz necə olmalıdır?

9. Mətdə (səh. 35) çərçivəyə alınmış ifadəni hansı sözlə əvəz etsəniz, cümlənin məzmununa xələl gəlməz və düzgünlük bərpa olunar?

10. Seçilmiş frazeoloji birləşmələrin mətdəki yerinə uyğun mənasını izah edin və qarşılığını yazın. Hansı frazeoloji birləşmənin antonimi vardır?

xoşuna gəlmək –

yol göstərmək –

qəlbinə yol açmaq –

qardaşına səs vermək –

hərəkətə gəlmək –

ləpir salmaq –

köks ötürmək –

söhbətə qarışmaq –

11. Uyğunluğu müəyyənləşdirin. Sual işarəsinin yerinə uyğun sözlər artırın.

taxmaq	çilçıraq
keçirmək	?
asmaq	sırğa

12. Mətnə bənövşəyi rənglə fərqləndirilmiş cümlədən hansı sözü çıxarsanız, düzgün olar?

13. “Hər açılan məktəb bir həbsxananın bağlanması deməkdir” mövzusunda dialoq qurun. Dialoqun tipini (nəqli, təsviri, mühakimə) özünü seçin. Dialoqu səhnələşdirin. Üz cizgilərinizi və əl hərəkətlərinizi obrazların danışığına uyğunlaşdırın.

Nitqdə söylənilən hər hansı bir fikri daha qabarıq, canlı vermək üçün jest və mimikalardan istifadə olunur.

```

    graph LR
      Jest --> elqol[əl-qol]
      Mimika --> uz[üz əzələlərinin mənalı]
      elqol --> hareketidir[hərəkətidir.]
      uz --> hareketidir
  
```

Hər ikisi nitqin emosional təsir gücünü artırır.
Həm jestdən, həm də mimikadan nitqin intonasiasına, ritminə uyğun şəkildə istifadə etmək lazımdır.

14. Mətnə altından xətt çəkilmiş sözləri aşağıdakı qaydada qruplaşdırın.

Söz	Qrammatik mənası	Söz birləşməsi	Növü	Sintaktik vəzifəsi
ilk	sifət	məktəbə gedən	...	təyin təyin

15. Cümlələrdə *necə?* sualına cavab verən hansı sözlər düzgün yazılmamışdır?

O, ətrafında gördüyü hadisələrə heyrətli baxırdı.

Şiddətli yağan yağış məhəllələrdə su gölməçələri yaratmışdı.

✓ “Maraq”, “hərərət”, “təəccüb” sözlərindən *sifət və zərf düzəldərək cümlələrdə işlədin. Nə müşahidə etdiniz?*

16. Aşağı sinifdə öyrəndiklərinizi yada salıb “Cümlə üzvü kimi təyinin cümlədə rolu” adlı nəqli xarakterli elmi təqdimat hazırlayın.

17. Verilmiş məlumatlardan istifadə edərək mühakimə xarakterli rəhbərli mətn qurun.

XX əsrin əvvəlləri.
1901-ci ildə Bakıda ilk
Qızlar məktəbi açılır.

XX əsrin əvvəlləri.
C.Məmmədquluzadə
qızların təhsilə cəlb edilməsi
uğrunda fəal mübarizə aparır.

Ortancıl qardaşının
ciddi etirazlarına
baxmayaraq, C.Cabbarlı
qardaşı qızlarını
təhsilə cəlb edir.

“Bir kişiye
təhsil versən, təhsilli
bir insan, qadına təhsil
versən, təhsilli ailə qazansan”
(H.Z.Tağıyev) ifadəsinə
münasibət bildirin və
fikirlərinizi əsaslandırın.

XXI əsr. Müasir məktəblərin sayı çoxdur. Dövlət təhsilə
xüsusi qayğı göstərir.
Lakin bəzi bölgələrdə qızlar təhsildən ayrılıb ailə həyatı
qururlar. Sizcə, qızların belə tez ərə verilməsinin səbəbi
nədir? Bunun cəmiyyətə hansı mənfi təsiri vardır?

Bakıda ilk qız məktəbinin yaradıcılarından biri kimi tarixə düşmüş, 1901–1905-ci illərdə həmin məktəbin müdiri işləmiş Hənifə xanım Məlikova Həsən bəy Zərdabının həyat yoldaşıdır. Öz maarifçi çıxışlarına görə daim təqib olunan Hənifə xanım yaxşı bilirdi ki, mənzilindəki kiçik pansionunda tərbiyə etdiyi, təhsil verdiyi uşaqların, xüsusən qızların hər biri gələcəyin, özü də lap yaxın gələcəyin maarif işığını yandıracaqlar.

O deyirdi: “Həyatımın məqsədi avam kütlənin, xüsusən də qadınların hüquqları uğrunda və onların istismarına qarşı mübarizə aparmaq, türk qadınlarının mədəni səviyyəsini qaldırmaq olmuş və olacaqdır. Xoşbəxtəm ki, türk qadınının əsarətdən qurtarması üçün bütün üfüqlərin açıldığı dövrə kimi yaşamışam”.

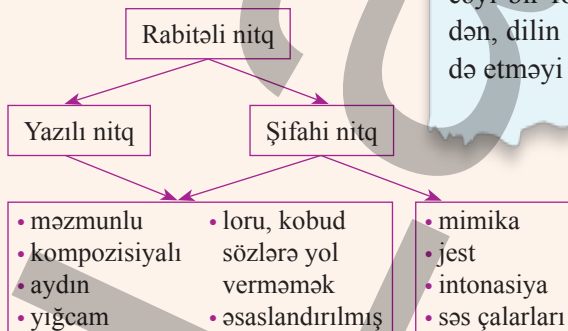
Hər bir mövzuda dinləyiciyə çatdırılmalı bir əsas fikir, ideya olur. Digər fikirlər həmin fikrin, ideyanın bitkin bir şəkildə ifadə olunmasına xidmət edir.

Nitqin düzgün qurulması üçün hər kəs münasib söz seçməyi, sözün mənasına fikir verməyi, onu düzgün səsləndirməyi bacarmalı, işlətdiyi sözlərin ifadə edəcəyi fikrə uyğun olmasına çalışmalıdır.

Mədəni və məzmunlu nitqin əsas xüsusiyyətlərindən biri onun rabitəli olmasıdır. Yəni mövzudakı fikirlər müəyyən ardıcılıqla şərh olunmalı, onların arasında məntiqi bağlılıq gözlənilməlidir. İkinci fikir birincidən, üçüncü ikincidən, dördüncü fikir üçüncüdən doğmalı, onu davam etdirməli, tamamlamalı, genişləndirməli və dəqiqləşdirməlidir.

Rabitəli nitq üçün aşağıdakı meyarları əsas götürmək lazımdır:

1. Məzmun. Bu, əsas element sayılır. Natiqin biliyi və söz ehtiyatı nitqin bu elementi ilə müəyyənləşir. **2. Kompozisiya.** Mövzunun əsas məqsədini bilmək, suallara konkret cavab vermək. **3. Yığcamlıq.** Geniş fikri az sözlə ifadə etmək. **4. Aydınlıq.** Fikrin dəqiq verilməsi, aydın diksiya. **5. Təbiilik.** Özünə inam, dinləyicilərin marağına və səviyyəsinə uyğun danışmaq. **6. Kobud sözlərə yol verməmək.** **7. Normal temp.** Bir dəqiqədə 100–150, orta hesabla 125 söz işlətmək. Dinləyicilərin diqqətini səfərbər etmək, nitqi anlamağı asanlaşdırmaq məqsədilə müvafiq intonasiya çalarlarından istifadə etmək. **8. Mimika.** İfadə edənin sifətində emosional rənglərin, çalarların nəzərə çarpması. **9. Jest.** Artıq jestə yol verilməməli, jestlər məna ilə sinxron olmalı, sözü, fikri tamamlamalı, nəzərə çarpdırmalıdır. **10. İntonasiya.** Danışanın səsinə emosional rənglərin, çalarların nəzərə çarpması. **11. Səsin yüksəkliyi.** Bu yüksəklik hamının eşidə biləcəyi bir ölçüdə olmalıdır. Natiq özü üçün rahat bir tərzdə deyil, eşidənin qəbul edə biləcəyi bir formada danışmalıdır. Natiq dildən, dilin imkanlarından məharətlə istifadə etməyi bacarmalıdır.

MƏHƏMMƏD SADIQ BƏY AĞABƏYZADƏ

(ixtisarla)

1. Mətnədən götürülmüş sözlərin düzgün tələffüzünü göstərin.

Cədvəldəki hansı sözün tələffüzündə birdən artıq fərqli məqam var?

layıq, olduqca, şərqşünas, cinayətkarlıqla, orientoloq, qulluqetmə, müstəqil, orqan			
[ğ]	[k']	[q]	[x]

Orientoloq – şərqşünas

Görkəmli professor, orientoloq alim Məhəmməd Sadiq bəy Ağabəyzadə türk, fars, ərəb, polyak və fransız dillərində *sərbəst* danışdı... Əslən Salyanın məşhur Ağabəylilər nəslindən olan M.Ağabəyzadə 1865-ci ildə *Bakı quberniyasının Göyçay qəzasında* ruhani ailəsində anadan olmuşdur. İlk təhsilini Bakı realnı məktəbində alan Ağabəyzadə daha sonra Sankt-Peterburqdakı piyada hərbi məktəbini əla qiymətlərlə başa vurmuşdur. Çar Rusiyası ordusunda qulluq edərkən göstərdiyi əla xidmətlərə görə M.S.Ağabəyzadə general-mayor ali hərbi rütbəsinə, bir sıra orden və medallara, o cümlədən Rusiya imperiyasının ən yüksək təltiflərindən sayılan II dərəcəli “Müqəddəs Anna” ordeninə layiq görülmüşdü. *Sonradan* öz xahişinə əsasən ordudan tərxis olunub

Çox dil bilən şəxs necə adlanır?

Sizcə, hansı mühüm hadisədən söhbət gedir?

Göyçaya qayıtmışdır. 1918-ci ilin may ayında Azərbaycan tarixində çox mühüm hadisə baş verdi. Bu, generalı *hədsiz* sevindirir. Peşəkar hərbi general *müstəqil dövlətimizə xidmət etmək üçün* ona olunan təklifi ürəkdən qəbul edir. O, 1918-ci ilin oktyabr ayından 1920-ci ilin yanvarına qədər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Daxili İşlər Nazirliyində nazir müavini vəzifəsinə təyin olunmuş və təqaüdə çıxanadək bu vəzifədə fəaliyyət göstərmişdir. Vəzifə səlahiyyətlərini layiqincə icra edən M.S.Ağabəyzadə çox intizamlı, *tabeliyində olanlara qarşı olduqca tələbkar olduğu üçün* tez-tez lazımi məntəqələrə baş çəkir, ərəzi polis orqanlarının təftişində iştirak edir və onlara əməli köməklik göstərirdi. Məhəmməd Sadiq bəyin 1918–20-ci illərdə gənc, müstəqil

dövlətimizin polis orqanlarının təşəkkülü və inkişaf etdirilməsində müstəsna xidmətləri olmuşdur... O zaman çətin və mürəkkəb vəziyyətdə olan ölkədə sabitliyi qoruya biləcək, dövlətçiliyə sədaqətli, cinayətkarlıqla uğurla mübarizə aparacaq polis orqanları üçün ixtisaslı kadrların hazırlanması Sadıq bəyi *çox düşündürürdü*. General Məhəmməd Sadıq bəy islahatçı, yenilikçi bir insan olduğu üçün məhz onun təşkilatçılığı ilə hələ 1918-ci il oktyabrın sonunda İçərişəhərdə qorodovoylar (polis məmurları) hazırlayan məktəb fəaliyyətə başlamışdı.

* * *

M.S.Ağabəyzadə Azərbaycan parlamenti və hökumətinin tapşırığı ilə 1919-cu ildə ABŞ Prezidenti Vudro Vilsonun şəxsi elçisi general Ceyms Harbordla Azərbaycanla bağlı hərbi məsələləri müzakirə etmişdi.

Bu fakt nəyi sübut edir?

C.Harbordun M.S.Ağabəyzadəyə olan inamını

ABŞ-nin Azərbaycanda hərbi baza yaratmaq niyyətini

ilk müstəqil milli dövlətimizin o vaxt Amerika ilə mövcud olmuş əlaqələrini

C.Harbord general Sadıq bəyin müşayiəti ilə Bakıya gəlmiş və məşhur milyonçu mesenat Hacı Zeynalabdin Tağıyevin evində qalmışdı...

Ceyms Harbord qısa müddətdə ünsiyyətdə olduğu general-mayor M.S.Ağabəyzadə haqqında demişdi: "...Bu fakt məni sevindirir ki, Azərbaycan Daxili İşlər Nazirliyində belə yüksək səviyyəli şəxsiyyətlər vardır..."

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra bolşeviklərlə işləmək təkliflərini rədd edən M.S.Ağabəyzadə 1920-ci ildə İstanbula gedib orada bir müddət görkəmli mütəfəkkir, tərcüməçi, jurnalist, ədib, həkim və rəssam olan yaxın qohumu Əli bəy Hüseynzadənin yanında yaşamış, sonra Fransaya getmişdir.

1927-ci ildən 15 il müddətində Lvov Universitetində Şərqsünaslıq fakültəsinin qurucusu və professoru olmuş, Şərq xalqlarının dili, tarix və mədəniyyətindən dərs demişdi. Bu universitetdə bir sıra şərqşünasların yetişməsində professorun əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Teofil Voladarski, Olqa Bak, Tadeuş

Levitski həmyerlimizin yetirmələri idi. Hətta Sadıq bəy ölümqabağı kitablarını sevimli tələbəsi Tadeuş Levitskiyə vəsiyyəət etmişdir.

Məhəmməd Sadıq bəy Qurani-Kərimin rus dilinə tərcümə edilməsinin də təşəbbüs-karlarından olmuşdur. O, 1904-cü ildə rus dilində “Türkmən ləhcəsi”, 1931-ci ildə polyak dilində “Türk dili” və s. kimi sanballı əsərlərini nəşr etdirmişdir. Hələ 1904-cü ildə yazıb nəşr etdirdiyi “Türkmən dilinin qrammatikası” kitabına görə Buxara əmiri Seyid Alim xan onu qızıl medalla təltif etmişdi.

1944-cü ildə Lvov şəhəri faşistlər tərəfindən işğal olunanda şəhərin alman komendantı tək-tənha yaşayan professor Məhəmməd Sadıq bəyin mənzilini öz qərargahına çevirir və onun zəngin kitabxanasını ələ keçirir. Bundan sonra yarıqaranlıq, nəmli zirzəmiyə köçən Məhəmməd Sadıq bəyin orqanizmi daha da zəifləyir. Səhhəti getdikcə pisləşir, 1944-cü ildə 79 yaşında qürbətdə – Lvov şəhərində vəfat edir. T.Levitski atası qədər sevdiyi müəllimini gizləncə müsəlman adəti ilə dəfn etdirir.

Mahir Qəribov, “Füyuzat” jurnalından, 2013-cü il

2. Hökmlər haqqında mühakimə yürüdün.

- M.S.Ağabəyzadə nəyin bahasına olursa-olsun, Vətənə qayıtmalı, fəaliyyətini burada davam etdirməli idi.
- M.S.Ağabəyzadənin Vətənə qayıtmasına mane olan səbəblər var idi. O, başqa yerdə yaşasa da, Vətənə xidmətini layiqincə yerinə yetirirdi.
- Xidmətləri müqabilində gördüyü məhrumiyyətlər onu Vətənə dönməyə məcbur edir.

3.

● Bu parçanı mətnin hansı hissəsinə yerləşdirsəniz, məzmunə xələl gəlməz?

● M.S.Ağabəyzadənin sözləri niyə fərqləndirilmişdir?

● Altından xətt çəkilmiş sözü hansı sözlə əvəz etsəniz, emosionallıq azalmaz?

Məhəmməd Sadiq bəy Fransada çox acınacaqlı vəziyyətdə yaşayır. Həyatının çətin günlərindən birində Parisdə Ə.Topçubaşovla görüşür və Əlimərdan bəy onu baron Xoven adlı bir tanışının yanına göndərir. Ağabəyzadənin Parisdən Əli bəy Hüseynzadəyə yazdığı bir məktubunda baron Xoven haqqında çox maraqlı məlumatlar var:

“Bir neçə kəlmə baron Xoven haqqında söyləyəcəm. O, rus polkovnikidir. 1900-cü ildə Bakıda qubernatorluqda çalışıb. Fransız, ingilis, alman və fars dillərini mükəmməl bilir... Bakıda olarkən müsəlmanlığı qəbul edib. Onun İslam dinini qəbul etməsi barədə rəhbərliyə məlumat çatanda onlar bunu şayiə hesab edərək belə inanılmaz xəbəyə əhəmiyyət verməyiblər. Xovenin müsəlman adı Mənsurdur. Körpə qızına Aişə adını verib... Müsəlmanları, türkləri, o cümlədən Azərbaycanı dəhşətli dərəcədə sevir”.

Xovenin köməyi ilə Məhəmməd bəy “ayağa qalxır”, Parisin, Varşavanın nüfuzlu ali məktəblərində fars və türk dillərindən dərs deməyə başlayır.

4. Mətnin birinci hissəsini abzaslara ayırın.

5. Məhəmməd Sadiq bəy Ağabəyzadənin yaşadığı dövr hansı tarixi hadisələrin baş verdiyi dövrə təsadüf edir?

6. Mətnə əsasən M.S.Ağabəyzadənin şəxsi keyfiyyətləri haqqında fikir yürüdün.

7. Mətnə əsasən demək olarmı ki, ziyalı harada olmasından asılı olmayaraq, dilini unutmur?

8. Mətnə əsasən müəllim-şagird münasibətləri haqqında fikir yürüdün.

9. Mətni elmi mətn hesab etmək olarmı? Niyə? Fikirlərinizi əsaslandırın. Mətnin dilini “Sizi təbrik edirəm, qızlar” mətninin dili ilə müqayisə edin.

10. Mətn üçün xarakterikdir:

- emosionallıq
- bədiilik
- aydınlılıq

11. “Mətdən bu nəticəyə gəlmək olur ki, ...” cümləsini mətdən çıxış edərək müxtəlif hökmlərlə tamamlayın.
12. Tutaq ki, sizdən mətni yığcam danışmaq tələb olunur. Bunun üçün nə etməlisiniz?
13. Əsas faktları toplayıb sistemləşdirin və kiçik bir dialoq tərtib edin.
14. Azərbaycanda polis günü nə zaman qeyd edilir? Müasir Azərbaycan polisinin xidmətləri haqqında nə deyə bilərsiniz?

2015-ci ilin may ayında Bakı şəhərinin Binəqədi rayonunda baş vermiş yanğın zamanı Azərbaycan polisinin göstərdiyi fədakarlığı xatırlayın. Onların şəxsi nümunəsində polislər haqqında söhbət aparın.

- ☒ 15. Mətn üçün açar sözlər müəyyənəldirin.
- ☐ 16. *Quberniya, qəza* sözlərinin leksik mənasını müəyyənəldirin.
17. Sözlərin düzgün izahını tapın.

tərxis

hər hansı bir idarədə işlərin
düzgünlüyünü və qanuni
olub-olmadığını yoxlamaq

təftiş

hərbi xidmətdən buraxılmaq,
ordu sıralarından azad edilmək

təşviq

bir işi görmək üçün dilə tutmaq,
həvəsləndirmək

18. Bunlardan hansı *yenilikçi* sözü ilə paralel işlədilə bilər?
 - reformator • novator • informator
19. *Məktəb* sözü ilə bağlı hökmlərdən hansı düzgündür?
 1. Ümumişlək (hamı tərəfindən işlədilən, mənası hamıya aydın olan) sözdür.
 2. Məcəzi mənada işlənə bilər.
 3. Omonim sözdür.
 4. *İnstitut* sözü yerinə görə *məktəb* sözünün sinonimi kimi işlənə bilər.
 5. Sinonimi və antonimi yoxdur.

20. Sinonimliyə görə ardıcılığı davam etdirib nümunələrlə əsaslandırın.

azad	?	?	?

21. Mətnə (səh. 43) altından xətt çəkilmiş cümlədə tire işarəsinin qoyulma səbəbini izah edin.

22. Mətnə fərqləndirilmiş söz və söz birləşmələrinin qrammatik təhlilini verin və onları cədvələ uyğun yerləşdirin.

tərzi-hərəkət zərfliyi	yer zərfliyi	zaman zərfliyi	miqdar zərfliyi	səbəb zərfliyi	məqsəd zərfliyi

Nümunə:

M.S.Ağabəyzađ Göyçaya qayıtmışdır.

morfoloji cəhətdən
isimdir.

sintaktik cəhətdən
yer zərfliyidir.

Zərflik haqqında öyrəndiklərinizi yada salın, sualları cavablandırıb nümunələrlə əsaslandırın. Hansı söz və söz birləşmələri:

- tərzi-hərəkət
- zaman
- yer
- kəmiyyət
- səbəb və məqsəd zərfliyi ola bilər?

Feili birləşmələr sintaktik baxımdan zərflik ola bilərmi?

Əsas nitq hissələrindən hansı zərflik vəzifəsində çıxış edə bilər?

Təyin və zərfliyi fərqləndirmək üçün nəyi bilmək lazımdır?

23. Cümlələrdə fərqləndirilmiş ifadələri sintaktik baxımdan təhlil edin.

1. Beləliklə, cinayətkar Güldəstə bir-birinə zidd mövqə tutmuş iki *əməliyyat müvəkkilinin hansının daha düzgün üsulla işlədiyini aşkara çıxarmaq üçün* qərribə bir məhək daşına çevrilmişdi (*H.Seyidbəyli*). 2. Cavanlar artıq süd rənginə çalan Kürün sahillərindəki kolların arasında *gəzə-gəzə şirin* söhbət edirdilər (*H.Seyidbəyli*). 3. Təzəcə dil açmağa başlayan Gülnar elə *şirin* danışır ki. 4. *Mənim üçün* gecə ilə gündüzün, yay ilə qışın fərqi yoxdur (*R.N.Güntəkin*). 5. Ləman onu çox diqqətlə, bir kəlmə sözünü nəzərdən qaçırmadan dinləyir, *belə dəhşətli bir sirri etibar edib ona danışdığı üçün* ürəyində Teymura təşəkkür edirdi (*H.Seyidbəyli*).

✓ **Çox** sözünü ayrı-ayrı cümlələrdə təyin və zərflik kimi işlədin.

24. Mətni oxuyun, zərflikləri seçib qruplaşdırın.

Darıxmışam, müəllim... Yaman darıxmışam. Həlim səsin, isti nəfəsin üçün darıxmışam. Ağ saçların, bəyaz surətin üçün yaman darıxmışam.

Əlimdən tutub mənə yazmaq öyrədən yumşaq əlinin hərərəti üçün, məzəli, şirin dilin, nurani görkəmin, ağır yerişin üçün yaman darıxmışam.

Dərs vaxtı yorulduğumuzu hiss edəndə danışdığın kiçik nağıllar üçün yaman darıxmışam. Dəyərli nəsihətlərin, məsləhətlərin üçün darıxmışam.

Həyatımın uzaq uşaqlıq illərində müəllim simanda sanki özümə bir ata tapmışdım. Atamı görməmişəm. Ata kimi sevdiyim müəllimim, darıxmışam sənin üçün.

Ömrümün bu ahıl çağında sənə çox ehtiyacım var. Müəllimlərim çox olub, amma sənin üçün darıxmışam.

Sənə təzim etməyin, sənə təşəkkür etməyin, sənin təbəşirli əlini öpməyin vaxtı çatıb, lakin tapa bilmirəm səni.

Özünü tapa bilməsəm də, məzarını tapdım, özü də lap atamın məzarının qonşuluğunda.

Darıxmışam, müəllim! Həm də gecikmişəm!

Sənin təbəşirli, ağ əllərini öpə bilmədim. İcazə ver, məzar daşını öpüm.

Darıxmışam sənin üçün, müəllim! Çox darıxmışam!..

“Füyuzat” jurnalından, 2011-ci il

✓ Mətndəki zərflikləri tapıb məna növünü və ifadə vasitələrini müəyyənəldirin.

✓ Birinci abzasda hansı sözlər bir-birinin sinonimi ola bilər?

✓ Hansı sözlər sintaktik vəzifə daşıyır? Niyə?

✓ Mətnlə bağlı suallar tərtib edin.

25. Cümlələrdə altından xətt çəkilmiş sözləri cədvəldən istifadə etməklə fərqləndirin və cavablarınızı əsaslandırın.

	təyin	tərzi-hərəkət zərfliyi
Bu <u>soyuq</u> , qara daş nə günəş şüası ilə qızır, nə də insan hənirtisi ilə isinirdi. (<i>F.Kərimzadə</i>)	☐	☐
Şahinlə Gülyanaq arasındakı <u>soyuq</u> münasibət Dədə Bəhmənin gözündən yayınmadı. (<i>Əfqan</i>)	☐	☐
Anasının otağında babası ilə rastlaşan Seyid Əzim onunla <u>soyuq</u> davrandı. (<i>Ə.Cəfərzadə</i>)	☐	☐
Oturmuş palanın üstündə hambal, <u>Dərin</u> düşüncəyə qərq olmuş yazıq. (<i>S.Vurğun</i>)	☐	☐
Quyunu gen qaz, <u>dərin</u> qaz, özün düşərsən. (<i>Atalar sözü</i>)	☐	☐
Bolu bəy Koroğlunu <u>dərin</u> bir quyuya saldırdı, ağzını möhkəm bağladı. (" <i>Koroğlu</i> " dastanı)	☐	☐

✓ *Bədii ədəbiyyatdan özünüzdə belə nümunələr seçin.*

26. Mətdən zərflikləri tapıb məna növünü müəyyənləşdirin. Zərfliyin hansı məna növünə rast gəlmədiniz? Həmin məna növünə aid cümlə qurun.

Bir gün Mövlana təmir üçün evinə usta çağırır. Həmin şəxs işinə başlayır. Mövlananın tələbələrindən bəziləri ustanın xristian olduğunu anlayınca zarafatla belə deyirlər:

– Dinlərin ən sonuncusu və gözəli İslamdır. Sən də gözəl qəlbə sahib bir insansan. Niyə müsəlman olmursan?

Usta işini saxlayır, başını qaldırır onları süzür. Sonra təmkinlə cavab verir:

– Əlli ildir, İsa dinindəyəm. Dinimi tərk etsəm, utanaram.

Bu əsnada içəri girən Mövlana ustanın bu sözlərini eşidib belə deyir:

– Müsəlman da, xristian da Allaha inanır. Din sahibidir, dinsiz deyildir. Mövlananın bu izahından tələbələr utanır, usta rahat nəfəs alır.

(*Muxtar Cəfərovun "Eşq pərvanəsi" kitabından*)

27. Verilmiş sözlərdən feili birləşmə düzəldib həmin birləşmələri səbəb və məqsəd zərfliyi kimi cümlələrdə işlədin.

Vətən

qazanmaq

üçün

Qələbə

qorumaq

ötrü

28. Nöqtələrin yerinə lazım olan şəkilçiləri artırın. Qoşmalardan uyğun olanını istifadə edib cümlələri tamamlayın. Qoşmalı birləşmələrin sintaktik vəzifəsini müəyyən edin.

- İsi Mahmud ağanı qayğıdan xilas edib onun xatirini qırmamaq (üçün, ötrü, görə) bu nikahı qəbul edirdi. (Ə.Cəfərzadə)
- Düzü, səninlə başqa bir iş... (üçün, ötrü, görə) məsləhətləşməyə gəlmişəm. (F.Kərimzadə)
- Mən bunu indi sənə on... (üçün, görə, ötrü) yazıram ki, dost-aşna hər məktubda mənə bu barədə işarə vurur. (Ə.Cəfərzadə)
- Səndən nəyi isə gizli saxla... (üçün, ötrü, görə) həmişə özümü danlayıram. (İ.Hüseynov)

29. *Dağ başı, irəli, ətraf, Azərbaycan Respublikası, şəhər, kəndin kənarı, ibadət otağı, geri, futbol meydançası, Yer kürəsi* söz və söz birləşmələrini ayrı-ayrı cümlələrdə mübtəda və yer zərfliyi vəzifəsində işlədin.

30. *Sonra, əvvəl, qabaq* sözlərini qoşma və zərf kimi cümlələrdə işlədin. Sonra həmin sözlərin sintaktik vəzifəsini müəyyənləşdirin. Nə müşahidə etdiniz?

AZ

I bölmənin materiallarından istifadə edərək hazırladığınız izahlı lüğətə yekun vurmağı unutmayın.

Çalışın ki, sözlərin mənasını bədii ədəbiyyatdan seçdiyiniz nümunələrlə əsaslandırasınız.

Nümunə:

Maarif – əhali arasında savad, bilik yaymaq üçün həyata keçirilən tədbirlər sistemi. *Məktəb maarif və elmin bağıdır.* (İ.Həqqi)

Digər bölmələrdə də bu işi davam etdirin.

1

MAARİFÇİ FƏDAILƏR – AŞURBƏYLİLƏR

Aşurbəylilər nəslinin kökü qədim türk tayfalarından olan əfşarlara gedib çıxır. Nadir şah 1740-cı ildə Azərbaycana gələndə Bakıda və ətraf kəndlərdə özünə arxa yaratmaq üçün əfşar türk tayfalarından bir çoxunu indiki Sabuncu, Zabrat və Keşlənin ərazilərində yerləşdirmişdi. Onun dövründə Aşur xan Təbriz şəhərinin hakimi və Azərbaycanın sərdarı olub. Aşurbəylilər nəslə öz soyadlarını Aşur xan Əfşarın adından götürmüşlər. Aşur xanın beş oğlu olub.

...1828-ci ildə Rusiyanın Şimali Azərbaycanı işğal etməsindən sonra vəziyyət bir qədər dəyişir. Bəylərin və xanların hüquqları məhdudlaşdırılır. Lakin çar hakimiyyəti əhali arasında yaranan narazılığı gördükdə ali təbəqə ilə

bir qədər “yumşaq” davranmaq qərarına gəlir. Ali təbəqəyə mənsubluğun bilinməməsi üçün bəylər özlərinə sonu “ov”la bitən “russayağı” fəmiyyə qəbul etməli idilər. Həmin vaxtdan bu nəslin nümayəndələri cəmiyyətdə Aşurbəyovlar kimi tanınırlar.

2

Şəklin altındakı ifadələrdən istifadə etməklə cümlələri tamamlayın.

- ☐ Nəslin ən məşhur nümayəndələrindən biri səxavəti və xeyirxahlığı ilə tanınan Nabat xanım Aşurbəyovadır. O, _____ sahib imiş...
- ☐ Nabat xanım Bakı milyonçusu H.Z.Tağıyevin təşəbbüsünə qoşularaq Bakıya _____ iştirak edib.
- ☐ Nabat xanımın ən böyük xidməti Bakıda tikdirdiyi Təzə Pir məscidi olub. _____ Nabat xanım H.Z.Tağıyevi dəvət etmişdir.
- ☐ Deyilənə görə, Nabat xanım məscidin _____ istəyirmiş. Lakin buna maddi imkanı çatmayıb.
- ☐ Təəssüf ki, Nabat xanım məscidin tikilib başa çatmasına cəmi iki il qalmış vəfat etmiş, tikinti oğlu Hacı Abbasqulu Rzayev tərəfindən _____ başa çatdırılmışdır.
- ☐ Olduqca xeyirxah olan Nabat xanım _____ yaşadığı mənzilin qapılarını taybatay açıq qoyarmış. Bu ona işarə idi ki, yoxsullar həmin gün bu xanımın süfrəsinə qonaq ola bilərdilər.

✓ Mətnə əsasən N.Aşurbəyovanın vəfatı tarixini müəyyənləşdirin.

✓ Təzə Pir məscidinin memarı kimdir?

1. 1914-cü ildə
2. su kəmərinin çəkilməsində
3. həftənin cümə günləri
4. tavanını qızıldan etmək
5. Bakıda neft mədənlərinə və çox böyük imarətlərə
6. Məscidin özülünə ilk daşın qoyulması üçün

3

Əjdər bəy Aşurbəyov Sabunçu şəhər məktəbinin fəxri himayəçisi idi. Bu məktəbi o öz vəsaiti ilə saxlayır, nəinki müəllimlərin əməkhaqqını, hətta şagirdlərin ehtiyaclarının da müəyyən qismini ödəyirdi. Bundan başqa, Əjdər bəy xaricdə təhsil alan bir çox azərbaycanlı tələbələrə, o cümlədən Fransada təhsil alan görkəmli pedaqoq Səlim bəy Behbudova maddi yardım etmişdir.

Əjdər bəy 1909-cu ilin 29 aprel tarixində Qafqaz Tədris Mərkəzinin başçısına ərizə ilə müraciət edib Tiflisdə açılan “Qadın müsəlman məktəbi”nə yardım etmək istədiyini bildirir. Qafqaz Tədris Mərkəzinin rəhbərliyi bu yardımına görə onu məktəbin fəxri himayədarı seçir. Əjdər bəy müsəlman balalarının təhsil aldığı bu məktəbə hər il müəyyən məbləğdə pul göndərmiş, imkansız tələbələrə şəxsi vəsaiti hesabına oxutmuşdur.

O, “Şollar” su kəmərinin, Sankt-Peterburq şəhərində inşa olunan məscidin və Sabunçu şəhər xəstəxanasının tikintisinə köməklik göstərmiş, “Nicat” cəmiyyətinin teatr bölməsində qoyulan tamaşalara sponsorluq etmiş, cəmiyyətin müxtəlif bölgələrə səfərlərinin təşkilatçılarından biri olmuşdur.

Əjdər bəy Yaponiyaya səfərindən sonra yapon memarlıq üslubunda Bakıdakı “Mikado” adlı teatrı (indiki Rus Dram Teatrının binası) və Göy məscidi tikdirmişdir.

4

Neft milyonçusu Teymur Aşurbəyov Sabunçuda geniş torpaqlara, təsərrüfat sahələrinə malik mütərəqqi düşüncəli bir insan idi. O, məktəblər tikdirir, məscidləri bərpa etdirir, imkansızlara T.Aşurbəyovun oğlanları: Əli bəy və Bala bəy də öz xeyriyyəçilik əməlləri ilə məşhur idilər. Onlar bir çox azərbaycanlı tələbələrə maddi yardım etmişlər. Buxara əmirinin təşəbbüsü ilə Sankt-Peterburqda məscid inşa edilərkən onun tikintisinə Aşurbəyovlar tərəfindən də böyük miqdarda vəsait ayrılmışdı. 1910-cu ildə məscid hazır olanda Bala bəy öz vəsaiti hesabına məscidin ibadət zalına böyük və dəbdəbəli büllur çilçıraq bağışlamışdı.

Bala bəyin xanımı İsmət xanım isə “Müqəddəs Nina” Qadın Xeyriyyə Cəmiyyətinin üzvü idi.

5

Sona Aşurbəyova yazır ki, bu nəslin səciyyəvi xüsusiyyəti onların heç bir təmsilçisinin mühacirətdə dünyasını dəyişməməsidir. Hətta 20-ci illərin əvvəllərində Bakını tərk etməyə məcbur qalanlar sonralar Vətənə qayıdıblar. Sovet hakimiyyəti illərində Aşurbəyovlar nəslə mülklərindən, evlərindən, torpaq sahələrindən, neft mədənlərindən və müəssisələrindən tamamilə məhrum edilmələrinə, repressiyaya məruz qalmalarına, dünyanın çox yerinə səpələnmələrinə baxmayaraq, fəaliyyətlərini mütərəqqi istiqamətdə davam etdiriblər.

1. Sizcə, Aşurbəyovlar nəslinin maarifə, təhsilə bu qədər əhəmiyyət verməsinin səbəbi nə idi?
2. Əlavə məlumat toplayıb 1-ci mətni genişləndirməyə çalışın.
3. 4-cü mətndən hansı cümləni çıxarsaq, mətnin məzmununa xələl gəlməz?
4. Aşurbəyovlar nəslə haqqında məlumat toplayıb onların nəsil şəcərəsini hazırlamağa çalışın. Soyadlarımızın forması haqqında müzakirə aparın. Hansı forma düzgün və milli səciyyəlidir? Aşurbəyov, Aşurbəyli və s.
5. Öz nəsil şəcərənizi də hazırlaya bilərsinizmi? Nəslinizdə xeyirxah əməlləri ilə tarixə düşmüş şəxslər varmı? Həmin şəxslər haqqında məlumat hazırlayıb yoldaşlarınızla bölüşün.
6. Ənvər Çingizoğlunun “Avşarlar” sənədli filminə (1996) baxın və film əsasında təqdimat hazırlayın.

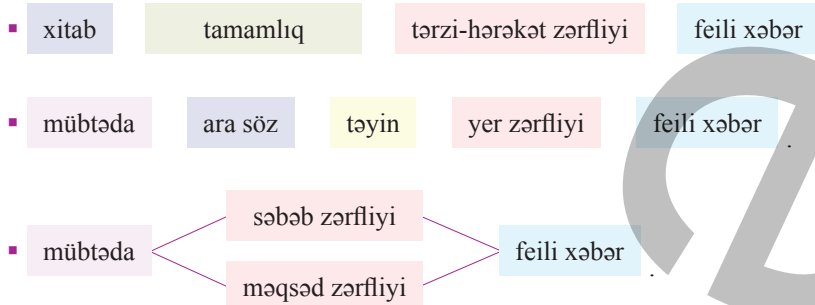
7. 3-cü mətnin 3-cü abzasından *ərazi* sözünün milli qarşılığını tapın.
8. *Müəllim* və *pədaqoq* sözləri arasında mənə fərqlənməsinin olub-olmadığını araşdırın.
9. Aşağıdakı nümunələrdə nöqtələrin yerinə uyğun gələn sözlərdən birini artırın.

ianə, kömək, əl tutmaq, yardım

- “Canavar var!” – deyə bağırırdı yenə,
Qəryə əhlin ... çağırırdı yenə. (*M.Ə.Sabir*)
 - M.Ə.Sabir ağır xəstə yatarkən “Molla Nəsrəddin” jurnalı ... toplanışı elan edir.
 - Son gücündən istifadə etmədən başqalarından əsla ... istəmə. (*B.Rassel*)
 - ... sponsorluq ...
- ✓ *Sonuncu cümləni özünüzlə tamamlayın.*
✓ *Bu sözlərdən hansı 4-cü mətndəki (səh. 51) boşluğa uyğun olar?*

10. 5-ci mətndə *Vətən* sözünün böyük hərflə yazılmasının səbəbini izah edin.
11. 1-ci mətndə fərqləndirilmiş cümləni sintaktik cəhətdən təhlil edin. Cümlə üzvlərinin ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin.
12. 2-ci mətndə mürəkkəb adların sintaktik vəzifəsini müəyyənləşdirin.
13. 3-cü mətndə mübtədasi mürəkkəb adla, xəbəri söz birləşməsi ilə ifadə olunmuş cümləni seçin.

14. 4-cü və 5-ci mətnlərdən zərflərləri seçib məna növünü müəyyənləşdirin.
15. Müvafiq söz və söz birləşmələrini sxemlərdəki ardıcılığa uyğun olaraq sintaktik vəzifələrdə işlədib cümlələr qurun.

✓ Hansı cümlələrdə vergül işarəsindən istifadə olunmalıdır? Niyə?

16. Doğru və yanlış fikirləri müəyyənləşdirin.

Sifət, əvəzlilik, isim və saylar substantivləşərək mübtədə vəzifəsində çıxış edir.

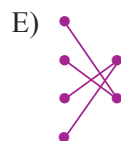
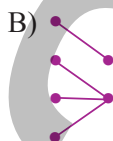
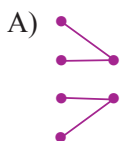
Zərflilik xəbərlə əlaqələnən yeganə cümlə üzvüdür.

Tamamlıq müxtəlif söz və söz birləşmələri ilə ifadə olunur.

İsmi birləşmələr cümlənin təyini ola bilər.

doğru

yanlış

17. Bölməni yekunlaşdırarkən nə öyrəndiyiniz haqqında qısaca məlumat yazın.

2-ci bölmə

MÜVƏFFƏQİYYƏT VƏ CƏMİYYƏT

☐ "Müvəffəqiyyət hər gün yığılan
kiçik cəhdlərin nəticəsidir".

Cəlaləddin Rumi

-
- ☐ İlk növbədə, bölmənin adına və epigrafa münasibət bildirin. Bölmə nə üçün belə adlandırılmışdır? Epigrafta əksini tapmış fikirlə razı-sınız mı?
 - ☐ Yoldaşlarınızla aşağıdakı suallar ətrafında fikir mübadiləsi aparın:
 - ✓ Müvəffəqiyyətin cəmiyyətlə nə kimi əlaqəsi vardır?
 - ✓ Sizin üçün nə müvəffəqiyyət hesab olunur?
 - ✓ İnsan müvəffəqiyyəti necə əldə edir?
 - ✓ Əldə edilən uğur, nailiyyət cəmiyyətin rifahı üçün necə istifadə edilir?
 - ✓ Nailiyyət cəmiyyətə həmişə xeyir gətirirmi?
 - ☐ İnsanların əldə etdiyi nailiyyətlərin cəmiyyətə, təbiətə xeyri və zi-yanı barədə fikir yürüdün.
 - ☐ Verilən sualları bölmədəki mətnlərlə həm tanış olmamışdan əvvəl, həm də bölməni yekunlaşdırdıqdan sonra cavablandırın. Fikirləri-nizdə bir dəyişiklik oldumu?

Demək olar ki, çoxumuz uğurun, nailiyyətin, müvəffəqiyyətin nə olduğunu və ona necə sahib ola biləcəyimizi bilmirik.

Müvəffəqiyyət hədəf seçməkdən başlayır. Hədəfi düzgün seçmək və durmadan ona nail olmaq uğrunda çalışmaq bu prosesin əsasıdır. Bu yol çox keşməkeşli və çətin olsa da, nəticəsi çox ürəkaçandır.

İnsanın həyatda uğur qazanmasında zəka-nın böyük rolu vardır. Amma zəka nə qədər parlaq olursa-olsun, insanı uğura aparan ən vacib və mühüm şərt zəhmət və çalışmaqdır. Məşhur fizik Tomas Edison onun şəxsiyyətində sehrli güc axtaranlara “Yüzdə bir istedad, zəka, yüzdə doxsan doqquz isə zəhmət və ağıl” cavabını verirdi.

Nailiyyətə mane olan ən böyük düşmən tənbellikdir. Tənbellik azad olanı əsir edir. Müdriklərdən biri demişdir: “İşləsən, xəzinəyə sahib olarsan, tənbellik etsən, əlindəki xəzinəni də itirərsən”.

Müəyyən edilmiş hədəf işığında uğura sahib olmağın ilk (*təməl, əsas*) şərtlərindən biri özünəinamdır. (*Böyük, uca, yüksək*) uğura sahib olanlar “özünəinamla” silahlananlardır. Onlar fırtınalı günlərdə belə özünə güvənmələri sayəsində əsla sarsılmayacaq bir qaladırlar. Bütün əngəllərə (...) böyük fədakarlıqla sinə gərirlər.

“Quldarlığa son qoyan prezident” kimi tanınan ABŞ Prezidenti Abraam Linkolnun həyatı uğursuzluqlarla dolu olduğu halda, özünəinamı sayəsində heç vaxt sarsılmamış və bütün çətinlikləri dəf etməyi bacarmışdır. Senatın üzvü ola bilməsə də, səbri və inadkarlığı sayəsində ABŞ prezidenti olmuşdur.

“Füyuzat” jurnalından, 2012-ci il

Sizcə, müvəffəqiyyət nədir?

Necə bilirsiniz, müvəffəqiyyət qazanmağın ilk amili nədir?

Müxtəlif sahələrdə uğur qazanmış 100-dən çox insanın həyatını tədqiq edəndə onların bir çox ortaq özəlliyinin olduğu üzə çıxmışdır:

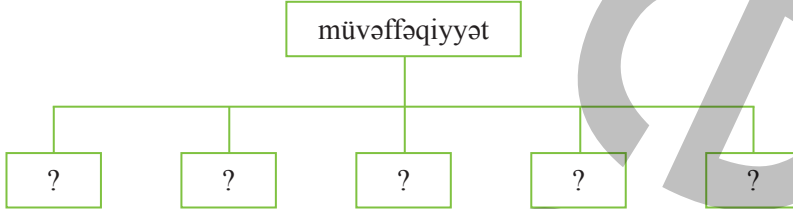
müəyyən edilmiş bir hədəfin olması;
qayəyə, məqsədə ürəkdən bağlı olması;
özünə güvənib uğur qazana biləcəyinə inanmaq;
hər şeyə (əsasən, vaxta) qənaət etməyə vərdiş etmək;
məntiqini yerində işlədə bilmək;
diqqətini toplamaq qabiliyyəti;
gözləniləndən daha çox verə bilməyə vərdiş etmək;
başqaları ilə ortaq nəticəyə gəlmək və işbirliyi;
səhlərdən nəticə çıxara bilmək;
tolerantlıq, səbirli olmaq;
yaradıcılıq qabiliyyəti.

Sizin fikrinizcə, bu şərtlər insana uğur qazandıra bilərmi?

1. Sizcə, mətnin hissələri arasında rabitə varmı? Niyə? Əgər rabitə yoxdursa, mətnin hissələri arasında əlaqə yaratmaq üçün hansı cümlələrdən istifadə edərdiniz?
2. Mətndəki fikirlərə münasibət bildirin. Həyatınızın sonrakı mərhələsində uğur qazanmaq üçün planınız varmı? Qarşınıza hansı məqsədlər qoymuşsunuz? Mətndəki tövsiyələr sizə kömək ola bilərmi? Bu barədə yoldaşlarınızla fikir mübadiləsi aparın.
3. Fransızların dediyinə görə, 20 yaşına qədər gözəlliyin, 30 yaşına qədər zənginliyin, 40 yaşına qədər müdrikliyin yoxdursa, deməli, həyatda çox şeyi itirmişsən. Bu fikirlə razısınız mı? Niyə? Fikirlərinizi əsaslandırın.
4. İnsanın əldə etdiyi uğur, nailiyyət, yenilik, kəşf cəmiyyətə, təbiətə və insanlara həmişəmi xeyir verir? Dərhal bu suala cavab verməyə çalışmayın. Müəyyən fikirlər söyləyəndə, qəti qərar verməyə tələsməyin. Bölmədəki materialları diqqətlə öyrənərək sona çatdırın. Fikirlərinizi və mülahizələrinizi dəqiqləşdirin.

5. Mətnə (səh. 56) mötərizədə verilmiş sözlərdən ən uyğun olanını seçib işlədin.
6. Mətnə (səh. 56) nöqtələrin yerinə hansı sözü yazsanız, cümlənin məzmununa xələl gəlməz?
7. *Keşməkeşli* sözünü hansı sözlə əvəz etmək olar?
8. *Müvəffəqiyyət* sözünün sinonimlərini tapın.

- ✓ *Onlardan hansı verilmiş mətnə işlənmişdir?*
- ✓ *Bu sinonimlər həmişə bir-birini əvəz edə bilirmi? Həmin sinonimləri uyğun cümlələrə yerləşdirməklə fikrinizi əsaslandırın.*
- Ən böyük ... insanın özünə qalib gəlməsidir. (*Platon*)
 - Başqalarının ... qibtə edirik, ancaq bunun nəyin bahasına başa gəlməsi barədə düşünmürük. (*S.Smayls*)
 - Fəal həyatın hər dəqiqəsi qazanılmış ... oxşayır. (*S.Smayls*)
 - Hər məğlubiyyət gələcək ... yolunda qazanılan təcrübədir. (*D.Lourens*)
9. Mətnə hansı yeni sözlərə rast gəldiniz? Həmin sözləri qarşılıqları ilə əvəz edin. Hansının işlənməsi daha məqsədəuyğundur? Niyə?

10. Aşağıdakı sözlərdə nöqtənin yerində bir və ya iki s olmasını müəyyən edin.
me.enat, ek.tra, kro.vord, ek.pert, ekspre., hə.as, hi.iyyat, in.tinkt, şəx.iz, şö.e, qa.trol, in.pektor, li.enziya, mi.iya, hey.iyyat, tə.isat,
11. Mətnədəki birinci və ikinci abzasla bağlı düzgün fikirləri seçin.
1. Cümlələrin hamısı ismi xəbərlidir.
 2. Həmcins üzlərdən istifadə edilmişdir.
 3. Sintaktik əlaqənin iki növü özünü göstərir.
 4. Məqsəd və intonasiyaya görə cümlənin üç növündən istifadə olunmuşdur.
 5. Bütün cümlə üzlərinin iştirak etdiyi cümlə var.
12. Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlələrin quruluşunu müəyyən edin. Fikirlərinizi əsaslandırın.

Sadə cümlə haqqında bildiklərinizi yadınıza salıb suallara cavab verin.

1. Sadə cümlə nədir?
2. Sadə cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə növləri hansılardır?
3. Sadə cümlənin şəxsə görə hansı növləri var?

Cavablarınızı nümunələrlə əsaslandırın.

13. Aşağıdakı sxemə uyğun cümlə qurun.

_____ ~~~~~ - - - - - _____ , - - - - - _____ .

✓ Cümlənin məzmunu sizin indiyə qədər əldə etdiyiniz hər hansı bir nailiyyətlə bağlı olsun.

Yazdığınız cümlədə cümlə üzvlərinin nə ilə ifadə olunduğunu deyin.

14. Bütün əngəllərə böyük fədakarlıqla sinə gərərlər cümləsinin sintaktik təhlili hansı cümlənin sxeminə uyğundur?

- A) Məşhur insanlar bugünkü nailiyyəti zəhməti ilə qazanıblar.
- B) Bir adama xeyir verməyən iş heç kimə lazım deyil.
- C) Gözəl gələcəyə işıq salan məqsədə inadlı zəhmət çəkməklə nail olurlar.

- 15. “Mən gələcək həyatımı necə görürəm” adlı nəqli xarakterli inşa yazın. Yazınızda sadə cümlənin müxtəlif növlərindən istifadə edin.

Nəqli inşa yazmaq üçün istiqamət:

- 1 Məqsədinizi, nəyi çatdırmaq istədiyinizi müəyyən edin.
- 2 İnsanın hissələrini (giriş, əsas hissə, nəticə) əlaqələndirin.
- 3 Fikrinizi faktlarla əsaslandırın.

AZƏRBAYCANI AVROPADA TANIDAN İLK KİMYAÇI ALİM

(ixtisarla)

Mövsüm bəy Xanlarov 1857-ci ildə Bakıda anadan olmuş, ilk təhsilini mədrəsədə almış, ərəb və fars dillərini, tarixi və klassik ədəbiyyatı da burada öyrənmişdir. O, müstəqil şəkildə rus dilini öyrənmiş, 1872-ci ildə Bakıdakı rus realnı gimnaziyasının tələbəsi olmuşdur. Bu gimnaziyanın bazası əsasında 1874-cü ildə Bakı realnı məktəbi yaranır.

O dövrdə Bakı böyük neft sənayesi mərkəzinə çevrilmişdi. İndi olduğu kimi, onda da bütün dünyanın diqqəti bu qədim Şərq şəhərində idi. Bakıya xarici sərmayə ilə birgə Rusiyanın müxtəlif bölgələrindən, həmçinin Azərbaycanın cənubundan işçi qüvvəsinin də axını başlamışdı. Neft hasilatında o dövr üçün ağılasığmaz sayılan yüksək göstəricilərə *rəğmən* lazımi texnologiyanın və ixtisaslı mütəxəssislərin yoxluğu bu sahədə inkişafa mane olurdu. Azərbaycana digər ixtisas sahibləri ilə yanaşı, neft mühəndisləri də hava və su kimi lazım idi. Təhsil sahəsində yüksək qabiliyyət nümayiş etdirən 15 yaşlı Mövsümün gələcək seçimini də, görünür, elə bu *zərurət* müəyyənləşdirmişdi. 1877-ci ildə Bakı realnı məktəbini bitirdikdən sonra o, əlavə siniflərdə təhsilini davam etdirmək üçün məktubla məktəbin direktoruna müraciət edir.

Sizcə, bunlardan hansı
Mövsümün əlavə
siniflərdə təhsil
almasının səbəbi idi?

həmin məktəbdə o dövrün tələblərinə cavab verən mükəmməl kimya laboratoriyası və fizika kabinetinə vardı.

fundamental elmlərə böyük maraq göstərən Mövsüm bu imkanlardan bəhrələnərək nəzəri-praktiki biliklərini daha da artırma bilirdi.

məktəbin kitabxanası müxtəlif xarici elmi-kütləvi nəşrlərə abunə idi.

əslində, bunların hər biri Mövsümün təhsil alması üçün əsas səbəb idi.

Azərbaycanın neft sənayesində gedən inkişafı, xüsusilə neft emalı sahəsində böyük perspektivləri nəzərə alan M.Xanlarov qərarını qətiləşdirmişdi: ali təhsil almaq üçün Almaniyaya getmək, vətənə neft emalı üzrə

peşəkar mühəndis-texnoloq kimi qayıtmaq. **[1]** 1878-ci ilin payızında o, Almaniyanın Vyusburq Universitetinin tələbəsi oldu.

Mövsüm bəyin Almaniyadan öz sevimli müəllimi, Azərbaycan milli mətbuatının banisi, böyük mütəfəkkir ... göndərdiyi məktubların, müəllim və tələbə arasında gedən yazışmaların məzmunu xeyli maraqlıdır. **[2]** Bu

Sizcə, nöqtələrin yerinə hansı tarixi şəxsiyyətin adı yazılmalıdır?

məktublarında Mövsüm bəy müəlliminə təhsili, əldə etdiyi nəticələr, gələcək planları barədə söhbət açır və keçmiş məktəb yoldaşları: Nəcəf bəy Vəzirov və Əsgər ağa Goraninin əhvalını soruşurdu. **[3]** Xatırladaq ki, adı çəkilən bu iki şəxs də Bakı realnı məktəbini bitirdikdən sonra Moskvadakı Petrovski-Razumovski Kənd Təsərrüfatı Akademiyasında ali təhsil almağa başlamış, “Əkinçi” qəzetinin fəal müəllifləri kimi tanınmışdılar. Mövsüm bəy, Nəcəf bəy və Əsgər ağa arasında məktəb illərindən əsası qoyulmuş dostluq münasibəti uzun illər qorunub saxlanmışdı.

[4] H.Zərdəbiyə məktubunda o yazırdı ki, növbəti il üçün artıq Leypsiq şəhərini seçmişdir. Müəlliminin xeyir-duası ilə təhsilə başlayan Mövsüm bəy Leypsiqdə uzun müddət qala bilmir, 1881-ci ilin mayında Almaniyanın (hələ hazırda Fransanın) Strasburq şəhərindəki ən nüfuzlu elm və təhsil mərkəzlərindən sayılan Vilhelm Kayzer Universitetinə gəlir. Burada zamanının tanınmış alimlərindən olan bioloq Anton de Bari, kimyaçı Rudolf Fittiq kimi alimlər çalışırdılar. M.Xanlarov da burada professor R.Fittiqin rəhbərliyi altında elmi araşdırmalara başladı...

[5] 1883-cü ildə Strasburq Universitetinin Elmi Şurasında 26 yaşlı azərbaycanlı Mövsüm bəy Xanlarov doktorluq dissertasiyasını uğurla müdafiə etdi və o, kimya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi aldı. Bakıda doğulub boya-başa çatmış 26 yaşlı gəncin 1883-cü ildə dünyanın ən tanınmış elm-təhsil mərkəzlərindən birində belə yüksək elmi ada sahib olması XIX əsrin sonlarında Azərbaycan üçün son dərəcə əlamətdar hadisə idi.

Nə üçün bu elmi nailiyyət əlamətdar hadisə hesab edilir?

Qısa müddətdən sonra doktor M.Xanlarov onu yetişdirmiş vətənə fayda vermək üçün Azərbaycana döndü və mühəndis-texnoloq kimi bu uğurların sırasını daha da genişləndirdi. Alim Azərbaycanın sahib olduğu neft sərvətinin vətənin rifahına sərf olunması üçün bütün səylərini səfərbər etdi.

D.İ.Mendeleyev, D.P.Konovalov, N.A.Mentuşkin kimi alimlərin zəmanəti əsasında Mövsüm bəy Xanlarov Rusiya fizika-kimya cəmiyyətinin üzvlüyünə qəbul olunmuşdur.

Alim müxtəlif maarif tədbirlərində iştirak etmiş, Bakı realnı məktəbinin imkansız şagirdlərinə yardım göstərmişdir. 1884-cü ildə onun təşkil etdiyi xeyriyyə gecəsində M.F.Axundzadənin pyeslərindən səhnələr göstərilmişdir.

M.Xanlarov məşhur sahibkar və mesenat H.Z.Tağıyevin qızı Xanım Tağıyeva ilə ailə qurmuşdur.

Rəsul Rəxşanlının “Cənab doktor Xanlarov” kitabı əsasında

1. M.Xanlarovun qazandığı uğurun səbəbini nədə görürsünüz? Cədvəli təmməlləməqlə suala cavab verin.

Meyarlar	Fəaliyyətlər
məqsədi	ali təhsilli mütəxəssis olmaq
məqsədinə ürəkdən bağlı olması	
hədəfi	neft sahəsi üzrə mühəndis-texnoloq
çalışqanlığı	
işbirliyi	
özünəinamı	
səbri	
xeyriyyəçiliyi	

✓ Cədvələ əsasən siz də özünüzdün uğur “pillənizi” müəyyən edin.

2. Hansı fikir düzgün deyildir?

- Məktəb yoldaşları Nəcəf bəy Vəzirov və Əsgər ağa Gorani Həsən bəy Zərdəbiyə məktublarında M.Xanlarovun əhvalını soruşurdu.
- M.Xanlarov təhsilini Leypsiqin Vilhelm Kayzer Universitetində davam etdirəcəyini H.Zərdəbiyə bildirir.
- 1872-ci ildə Bakı realnı gimnaziyasının tələbəsi olan Mövsüm təhsilini əlavə siniflərdə davam etdirir.
- M.Xanlarov kimyaçı olsa da, yazıçılarla da əlaqəsi var idi.

3. Mətnin hansı hissəsinə əsasən “məktəb dostluğu formalaşdırən, oxşar xüsusiyyətləri birləşdirən təhsil ocağıdır” qənaətinə gəlmək olar?

4. Mətn üçün xarakterikdir:

✓ elmlilik ✓ bədilik ✓ anlaşıqlılıq

5. Şəxsi düşüncələriniz və həyatınızda baş vermiş hadisələrdən çıxış edərək məktəbdə əldə etdiyiniz uğurlar haqqında danışın.

6. “Neft sənayesinin inkişafı və təbiət” mövzusunda söhbət aparın.

7. Verilmiş cümləni mətdən əldə etdiyiniz nəticəyə görə tamamlayın.

Hesab edirəm ki, Mövsüm bəy Xanlarovun əldə etdiyi nəliyyətlər:	1. vətənin _____
	2. _____
	3. _____

8. İzahların mətdə fərqləndirilmiş sözlərdən hansına uyğun gəldiyini müəyyənənləşdirin.

✓ faydalanmaq ✓ lazım olma, vaciblik ✓ baxmayaraq

9. Mətnin son cümləsinin əvvəlinə aşağıdakıların hansını artırısaq, daha düzgün və dəqiq olar?

- Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki
- Mənbələrdə verilən məlumata görə
- Deyilənlərə görə
- Məlumdur ki

10. *İnkişaf* sözünün sinonimlər cərgəsini müəyyən edin. Elə cümlə qurun ki, bu sinonimlər bir-birini əvəz edə bilməsin.

11. Uyğunluğu müəyyənənləşdirin. Sual işarəsinin yerinə hansı söz yazılmalıdır?

Qənaət	çıxarmaq
Nəticə	əldə etmək
?	gəlmək

✓ *Qənaət* sözünə hansı feili artırırsınız, “artıq işlətməmək” mənasına uyğun gələr?

12. Lüğətdən istifadə edərək *fundamental*, *perspektiv* sözlərinin leksik mənalərini müəyyənənləşdirin. Bu sözləri qarşılığı ilə əvəz edin.

13. Mətdə eynicinsli qoşasamitli sözləri seçib onların tələffüzünü yazın.

14. Mətdə (səh. 60) fərqləndirilmiş cümlələrin sadə cümlə olduğunu əsaslandırın. Bu cümlələrin quruluşunu necə dəyişmək olar?

sadə cümlə	+	sadə cümlə	=	mürəkkəb cümlə
------------	---	------------	---	----------------

Nümunə:

- sadə cümlələr { 1. Sərnişinlər vaqonlara qalxıb öz yerlərini tutdular. Onları ötürən-
lər hələ qatar yola düşməmiş perronu tərk edirdilər. (Ə.Babayeva)
- mürəkkəb cümlə { 2. Sərnişinlər vaqonlara qalxıb öz yerlərini tutur, onları ötürənlər
hələ qatar yola düşməmiş perronu tərk edirdilər.

İki və daha artıq sadə cümlənin məna və qrammatik cəhətdən birləşməsindən əmələ gələn cümləyə mürəkkəb cümlə deyilir.

Adını eşitcək başını qaldırıb heyətlə üzümə baxdı, zənbil əlindən yerə düşdü.

I tərkib hissə (*komponent*)

II tərkib hissə (*komponent*)

Cümlənin tərkib hissələri arasında sıx əlaqə vardır. Belə ki zənbilin yerə düşməsinə səbəb şəxsin öz adını eşitməsidir.

Mürəkkəb cümlələrin tərəfləri adlıq cümlələr istisna olmaqla sadə cümlənin, demək olar ki, bütün növləri ilə ifadə oluna bilər.

Xoşu gəlmirdi ki, kiməsə ancaq özünə aid olan nəyisə danışsın.

*şəxssiz, nəqli
sadə cümlə*

*mübtədası buraxılmış
müəyyən şəxslı,
sadə, əmr cümlə*

Qeyd: Eyni mənanı həm sadə, həm də mürəkkəb cümlə ilə ifadə etmək olar.

Məsələn:

Kim ki öz biliyindən, bacarığından artıq iddialar edir, o, həmişə məğlub olur.

Öz bilik və bacarığından artıq iddialar edən həmişə məğlub olur.

15. Məndə altından xətt çəkilmiş cümlələri fərqləndirin.

- 1-ci cümlə quruluşuna görə _____, çünki _____.
- 2-ci cümlə _____ sadə _____ cümlədir, çünki _____.
- 3-cü cümlə mürəkkəb cümlədir, çünki iki qrammatik _____.
- 4-cü cümlə _____.
- 5-ci cümlə _____.

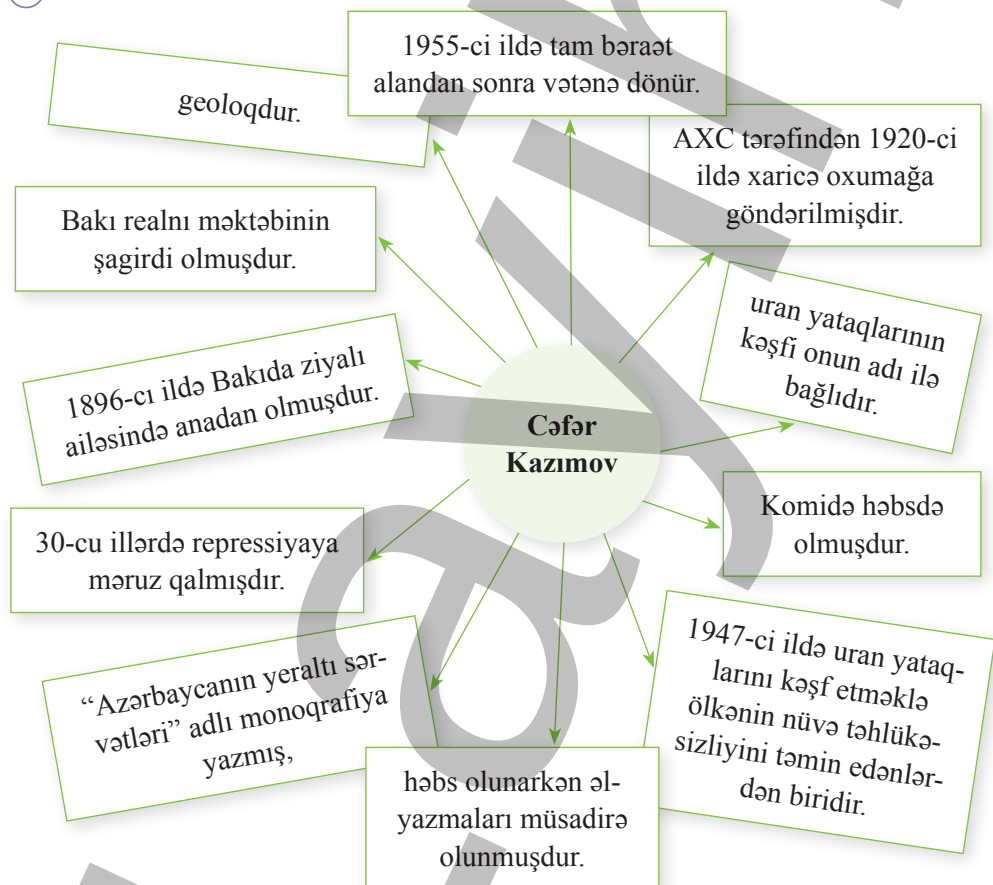
16. Mürəkkəb cümlələri seçib komponentlərini sintaktik cəhətdən təhlil edin. Durğu işarələrini bərpa edib qoyulma səbəbini izah edin.

1. Uğur qazanmağın yüzdə bir faizi istedadla doxsan doqquz faizi isə zəhmət və ağılla bağlıdır (*T.Edison*). 2. Elm sahilsiz bir dəryadır alim də sahil-siz dəryaya atılmış bir dalğıcıdır (*C.Rumi*). 3. Kim həqiqəti inkar edirsə özü ziyan çəkir (*Qaliley*). 4. O insan xoşbəxtdir ki başqalarının həyatından dərs almağı bacarır (*T.Fontane*). 5. Həyat hər kəs üçün qiymətlidir. Onu şərəflə yaşamaq isə daha qiymətlidir (*L.Tolstoy*).

✓ 3-cü və 4-cü cümləni sadə cümləyə çevirin. Çevrilmə zamanı hansı dəyişiklik baş verdi. Nə üçün?

✓ Hansı cümlələrdən mürəkkəb cümlə yaratmaq olar?

17. Verilmiş faktlardan istifadə edərək rabitəli mətn qurun. Mətnə mürəkkəb cümlələrdən istifadə edin.

...Hər bir insan ağac əkməlidir, becərməlidir, böyütməlidir. Əgər kimsə sağlam ağacı kəsirsə, o nəinki xalqına, millətinə, ölkəsinə xəyanət edir, o öz ailəsinə, özü özünə xəyanət edir...

Ümummillî lider Heydər Əliyev

1. İntonasiya qaydalarına düzgün əməl etməklə mətni oxuyun.

BİR AĞACIN HEKAYƏSİ (ixtisarla)

Kim bilir, bu vaxta kimi nə qədər nağıl dinləmiş, neçə-neçə əhvalatlardan xəbərdar olmuşsunuz. Diqqətinizi yayındırmadan həyəcanla sona kimi dinlədikləriniz də olub, sadəcə, nəzakət xətrinə səbir edib qulaq asdıqlarınız da. Amma əminəm ki, bu vaxta kimi heç biriniz bir ağacın hekayəsini dinləməmiş-

siniz. Bəli, səhv başa düşmədiniz, sizi bir ağacın dünyasına qonaq aparıram. Hazırsınızsa, məni dinləyin!

Mən bir ağacam. Bütün günü maşınların şütüdüüyü işlək magistraldan ayrılıb ucqar kəndə doğru uzanan, yayda tozla dolu, payızda isə palçıqdan keçilməyən torpaq yolun kənarında dayanan iri gövdəli, qollu-budaqlı tənha bir ağac... *Tənha dedim, çünki yan-yörəmdə bircə dənə də olsun, başqa ağac görə bilməzsən.* Əslində, mənə “tamamilə tənha” demək də doğru olmaz. Çünki ilin bütün fəsillərində qonaq-qaralı oluram. Budaqdan budağa uçuşan qayğısız dəcəl quşlar, günün qızmar şüalarından və ya qəfil yaxalandıqları yağışdan qorunmaq üçün ayaq saxlayan insanlar məni darıxmağa qoymurlar. Çox vaxt elə olur ki, eyni anda

Ağacın tənhalığı nəyə işarədir?

bir neçə nəfər sıx yarpaqlarımın əmələ gətirdiyi çətirdən istifadə etməli olur. Belə anlarda darıxmağın nə olduğunu bilmirəm. *O saat söhbət başlanır, mövzular bir-birini əvəz edir.* Başqalarının danışığına qulaq asmağın günah olduğunu bildiyimdən onlara qulaq asmamağa çalışıram. Amma istəmədiyim halda, yenə də qulağıma gəlib çatan sözlərdən insanların fərqli xarakterlərə malik olduğunu başa düşmüşəm. Söhbətindən doymadığım xoş simalı insanlara rast gəldiyim kimi, sözlərindən ümitsizlik tökülən insanları da çox görmüşəm. İnsanların bəzən ümitsizliyə yol vermələri məni çox düşündürür. Əgər sözlərimin səhv başa düşüləcəyindən çəkinməsəydim, ümidli olmağın nümunəsini özümüzdən, yəni ağaclardan verərdim. Qışın ən sərt şaxtalı günlərində belə bizi donmağa qoymayan, yaşadan baharın gələcəyinə olan ümidimizdir.

Sizcə, niyə insanlar ümitsiz olur?

Səsim gəldiyi qədər hayqıraraq insanları ətraflarına baxıb düşünməyə çağırmaq istəyirəm. Amma, təəssüf ki, bu, mümkün deyil.

Sözləri kimi, əməlləri də insanların fərqli olduğunu göstərməkdədir. Kölgəmə sığındığı halda, məni incitməkdən çəkinməyib budaqlarımı sındıran, yarpaqlarımı qoparan o qədər insana rast gəlmişəm ki... Belə insanlar yalnız özlərini düşünürlər, ətrafdakıların düşdükləri vəziyyət onlar üçün maraqlı deyil. Yaxşı ki, hər hərəkəti ilə qayğıma qaldığını göstərmək istəyənlər daha çoxdur. Ya köklərimə su tökərək, ya bir-birinə mane olan budaqlarımı ayırıraq, ya da başqa bir yolla diqqətini göstərməyə çalışan bu insanlara olduqca minnətdaram. *Elə zənn etməyin ki, biz kölgəmizdə yer verdiyimizə görə insanlardan həmişə nəşə gözləyirik.* Əsla... Sadəcə olaraq, qəlblərin xoş diləklərlə dolub-daşması, başqalarının da səadətini düşünərək yaşaması, “mən” pərdəsini yırtıb “biz” deməyi bacarması bizi son dərəcə fərəhləndirir. Eşitdiyimə görə, qarşılıq gözləməkdən uzaq olmaq düşüncəsi biz ağacların yaradılışından mövcuddur. Nə yerin dərin qatlarından sorub gətirdiyimiz su və minerallarla bəsləyib yetişdirdiyimiz dadlı-dadlı meyvələri verərkən, nə də atmosferi insanın nəfəs alması üçün zəruri olan oksigenlə təmin edərkən heç bir təmənnə güdmürük. *Yanmaqda olan şamın işığından istər bir nəfər istifadə etsin, istərsə daha çox insan onun ətrafına yığılsın.* Onun üçün nə fərqi var ki? Biz də bacardığımızca daha çox insana yararlı olmağa çalışırıq. Əlindəki meyvəni həvəslə yeyən bir balacanın gözlərindən oxunan sevinc bizim hamımızın ümumi sevincidir. Bundan daha gözəl nə ola bilər ki? Biz inanırıq ki, bu cür hallar dünyanı daha da gözəlləşdirəcəkdir.

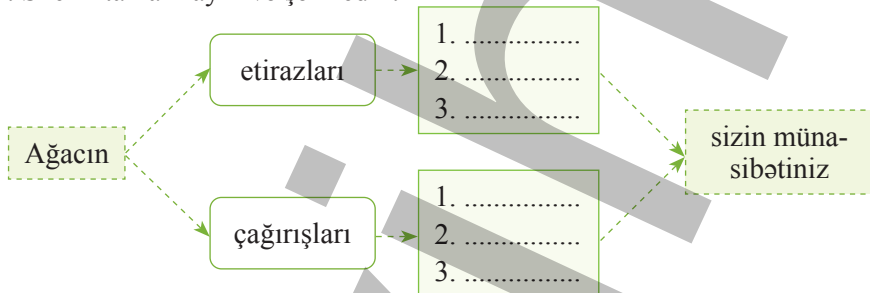
Siz cəmiyyətə yararlı olmaq üçün nə edirsiniz?

Uzun müddətdir, dolub-daşan fikirlərim məni narahat edirdi, sizinlə bölüşüb, azacıq da olsa, yüngülləşmək istədim. Səbirlə məni dinlədiyiniz üçün sizə minnətdaram. İnanıram ki, bundan sonra haradasa ağac gördükdə ona adi bir ağac kimi baxmayacaqsınız. İndicə danışdıqlarım yadınıza düşəcək, bizi doğma nəzərlərlə süzəcəksiniz. Bizim də sizin kimi sevgiyə, qayğıya ehtiyac duyduğumuzu unutmayacaqsınız.

Gəlin hamımız birlikdə dünyamızı gözəlləşdirmək üçün çalışaq.

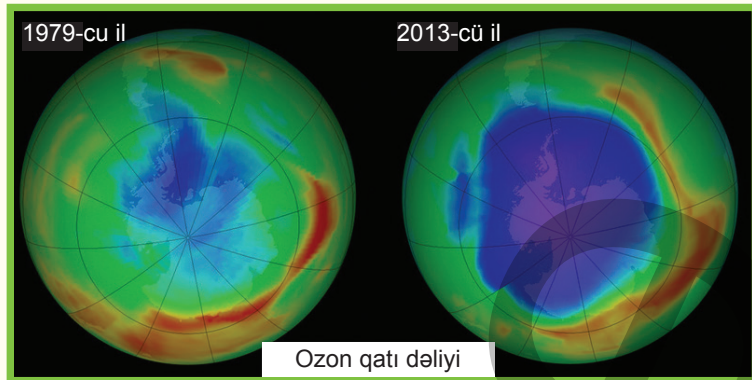
Vüqar Adilov

2. Müəllif nə üçün məhz ağacı obraz seçmişdir? Ağac nəyin simvoludur?
3. Mətnə ağacın, ümumiyyətlə, yaşıllığın insanlara və təbiətə hansı xeyirli cəhətləri sadalanır?
4. Sxemi tamamlayın və şərh edin.

5. Mətnəki “mən” pərdəsini yırtıb “biz” deməyi bacarmaq” ifadəsini şərh edin. Sizcə, hansı söz əsasdır: mən, yoxsa biz? Niyə? Bu sözlərin hansı məqamda, necə və nə məqsədlə işlədilməsi haqqında fikir yürüdün.
6. Mətnə bundan danışılır:
 - insanlara məxsus əxlaqi dəyərlərdən
 - təbiətə dəyən ziyanın miqdarından
 - təbiət və insanın qarşılıqlı münasibətindən
 - dünyanı gözəlləşdirməyə çağırışdan
7. Mətnə müəllif tərəfindən hansı global problemə toxunulur?
8. Nə üçün ekoloji problemlər XXI əsrdə qloballaşan dünyanın böyük bəlasına çevrilib? Bu fəlakətlərin yaranması yalnız insanın təbiətə olan ögey münasibətiləmi əlaqədardır? Bəs elmin, texnikanın inkişafı ətraf aləmə hansı ziyanı vurur?
9. Mətnin hansı hissəsinin rəsmlə təsvirini vermək olar? Niyə belə hesab edirsiniz?
10. Mətnə hansı cümlə ideyanın müəyyənləşdirilməsi üçün açar rolunu oynayır?

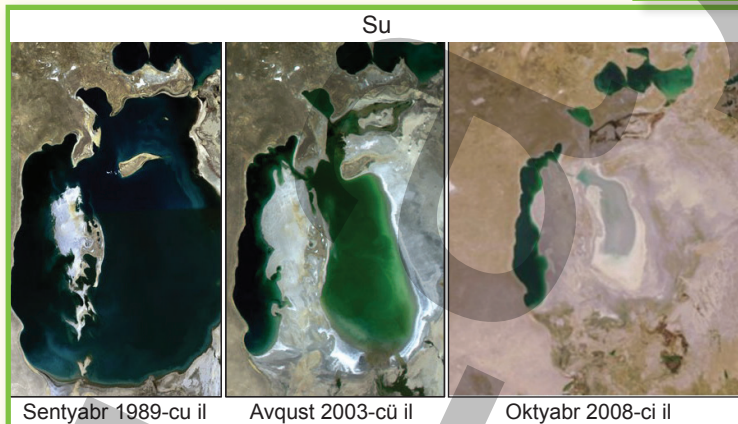
11. Şəkillərə baxın və müəyyən zaman kəsiyində Yer kürəsində baş verən proseslərə münasibətinizi bildirin.

- ✓ Oksigen ehtiyatının azalması
- ✓ Radioaktiv çirklənmə
- ✓ Qlobal istiləşmə
- ✓ Ozon qatının dəşilməsi və genişlənməsi
- ✓ Meşə massivlərinin məhvi (deforestasiya)
- ✓ Buzlaqların əriməsi
- ✓ Suyun çirklənməsi
- ✓ İqlim dəyişmələri

Bunlardan hansı təbii problemlərdir və yaxud əksinə?

- ✓ Sizcə, bu fəlakətlərin qarşısını almaq üçün nə etmək lazımdır?
- ✓ Siz dünyanı gözəlləşdirmək üçün hansı təklifləri verərdiniz?

- ☒ 12. Sizcə, *təbiətin harayı* söz birləşməsi mətn üçün açar söz ola bilərmi? Müzakirə aparıb fikirlərinizi əsaslandırın.
- ☐ 13. Uyğunluğu müəyyənləşdirin.

_____ qırmaq	_____ sındırmaq
_____ kəsmək	_____ parçalamaq
_____ doğramaq	_____ yarmaq

1 çörək	2 canlılar	3 taxta	4 budaq	5 kağız	6 parça
7 odun	8 ürək	9 stəkan	10 qəlb	11 şüşə	12 meyvə
13 ət	14 stul	15 ev	16 güzgü	17 söz	18 baş

- ✓ Nömrələnmiş sözlərdən hansı iki feilə aid ola bilər?
- ✓ Hansı sözlər frazeoloji birləşmə yarada bilər? Yaratdığınız birləşmələrin mənasını izah edin.

14. *Baxmaq* feilinin mətndəki mənasının həqiqi və ya məcazi olduğunu deyin. Həmin feili aşağıda təklif olunan mənalarda cümlələrdə işlədin. Onların məcazi, yoxsa həqiqi mənada olduğunu əsaslandırın. Həmin sözləri həm sadə, həm də mürəkkəb cümlənin tərkibində işlədin.

itaət etmək _____

sənədləri yoxlamaq _____

qulluq etmək _____

tabe olmaq _____

müayinə etmək _____

inanmaq – *Mən anamın sözünə baxıb sənədlərimi Bakı Dövlət Universitetinə verdim.*

- ☒ 15. Mətndən qoşasamitli sözləri seçib düzgün tələffüzünü yazın.
- ☐ 16. Mətnə fərqləndirilmiş mürəkkəb cümlələri aşağıdakı kimi qruplaşdırın:

1) cümlələr bərabər hüquqludur:

2) cümlələr arasında asılılıq var:

✓ Fikirlərinizi əsaslandırın.

✓ Seçdiyiniz cümlələri sintaktik təhlil edin.

Mürəkkəb cümləni təşkil edən komponentlər (tərkib hissələr) bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olur. Belə cümlələrin bir-biri ilə bağlılıq əlaqəsi müxtəlif olur. Belə ki bu əlaqə ya bərabərhüquqluluq, ya da bir cümlənin digərindən asılı olması yolu ilə yaranır. Bu baxımdan mürəkkəb cümlələr iki yerə ayrılır:

1) tabesiz mürəkkəb cümlələr

2) tabeli mürəkkəb cümlələr

Çalışmaq həyat, düşünmək isə işıqdır. (V.Hüqo)

tabesiz mürəkkəb cümlə

Bu cümlədə bir qrammatik əsas və tərəflər arasında bərabərhüquqluluq olduğu üçün tabesiz mürəkkəb cümlə hesab edilir.

Əgər çalışmaq həyatdırsa, düşünmək işıqdır.

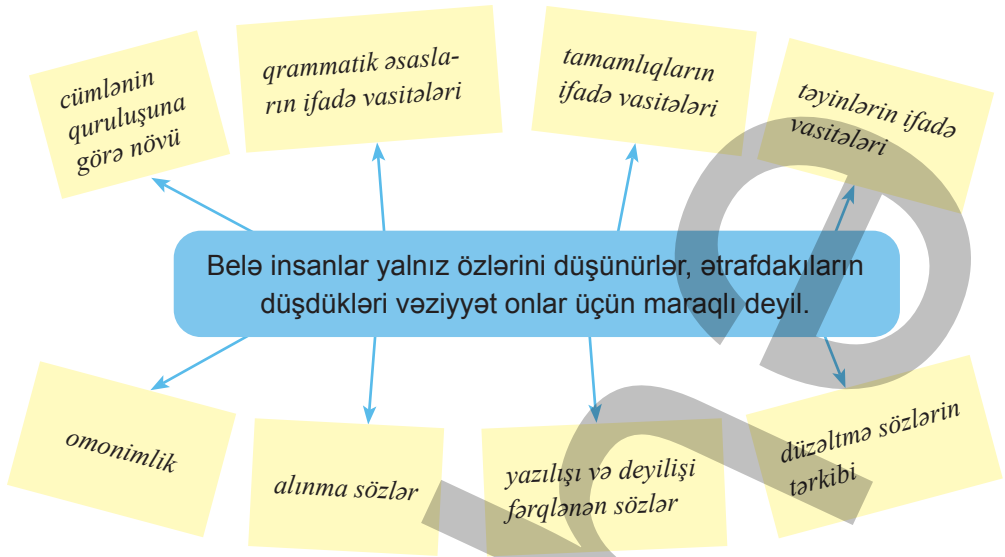
tabeli mürəkkəb cümlə

Bu cümlədə ifadə olunan fikirlərdə qrammatik asılılıq özünü göstərir, ona görə də tabeli mürəkkəb cümlədir.

17. Aşağıdakı cümlələrin tabeli və ya tabesiz mürəkkəb cümlə olduğunu müəyyənləşdirin. Fikirlərinizi əsaslandırın.

- Ona elə gəlirdi ki, yazı masasını dəyişsə, bir müddət işləyə bilməyəcək, nəyi hara qoyduğunu unudacaq. (Ə.Əhmədova)
- “Neft” sözü midiyalıların “nafta” sözündən götürülmüşdür, mənası “ışıqlanan” deməkdir. (S.Əhmədli)
- Əsl dost misilsiz xəzinədir: o, xoşbəxtliyi artırır, dərd-qəmi azaldar. (V.Şekspir)
- İnsan da ağac kimi yüksəlmək istəyirsə, kökü ağac kimi dərinə olmalıdır. (F.Nitşe)
- Dünya bir pəncərədir, hər gələn baxar, gedər. (Atalar sözü)
- Hökmdar gülümsədi, bu təbəssüm dərhal bütün ayanların üzündə əks olundu. (Ə.Nicat)
- Müridlər hələ bir həftə qabaq saraya çatdırmışdılar ki, Əhməd şah Gilana dəstə göndərmək istəyir. (Ə.Nicat)

18. Verilmiş cümləni sxemlərə əsasən təhlil edin.

19. Uyğunluğu müəyyənləşdirin.

Məqsədə çatmaq üçün bir böyük addım atmaqdansa	yersiz bədbinliyə qapılıb həyatınızı zəhərləməyin. (Ç.Pirs)
Dünya gözəldir	yükü sizi üzər. (Ç.Pirs)
Ürəyinizdə ədavət və kin saxlamayın	yüz kiçik addım atmaq yaxşıdır. (H.Kol)

✓ *Durğu işarələrini bərpa edin.*

✓ *Mürəkkəb cümlələrdən hansı digərlərindən fərqlidir? Niyə?*

20. Ölkəmizdə ekoloji tarazlığın qorunması sahəsində aparılan işlər barədə məlumat toplayın. “Dünyamızı qoruyaq” adlı təqdimat hazırlayın. Hamını bu vacib məsələnin həlli yolunda birliyə çağırın.

MƏNDƏ İXTİYAR OLSA İDİ

Mən istəyirəm:
buludlar ağlasın, uşaqlar ağlamasın –
analı, ya anasız!

Mən istəyirəm:
güllər açılsın, güllələr açılmasın –
amanlı, ya amansız!

Mən istəyirəm:
qapılar qapansın soyuq olanda hava –
gözlər qapanmasın,
sözlər qapanmasın!

Mən istəyirəm:
yanğınlar sönsün, ümidlər sönməsin!

Meyvələr dəysin öz fəslində,
Ürəklərə söz dəyməsin.

Bəhərdən budaqlar əyilsin,
insan başı əyilməsin
xəcalətdən, ya gücsüzlükdən!

Axsın bulaqlar göz yaşı kimi
torpağın üzərində.

Göz yaşı bulaq kimi axmasın
dünyanın heç bir yerində.

Hər şey insana baxsın,
insan ələ baxmasın!

Gecələr ulduzlar oyaq olsun,
insanlar yatıb dincəlsin!

Qüvvət toplansın sabahın xeyirli işlərinə!
Açsın gözlərini gələcəyin ümidli səhərinə!

Mən istəyirəm;
sevinc, səadət bol olsun!

Ürəkdən ürəyə, ölkədən ölkəyə
açıq yol olsun!

Bəhər – meyvə, məhsul

*Ölkələrarası mü-
nasibətlərin qoru-
nub saxlanması
nəyə xidmət edir?*

Rəsul Rza

1. Müəllifi narahat edən məsələlər barədə düşünün.
2. Ağacın çağırışı ilə şeirdəki lirik qəhrəmanın arzuları arasında hansı eyniliyi görürsünüz? Onları müqayisə edib ortaq məxrəcə gəlin.
3. *İnsan ələ baxmasın* dedikdə şair nəyi nəzərdə tutur?
4. Ağac insanları “mən” kəlməsindən uzaqlaşib “biz” deməyə çağırır. Şairin “mən” ifadəsi özündə nəyi ehtiva edir?
 - ✓ Sizcə, bu istək təkcə şairin, yoxsa bütün insanlığın arzusudur?
 - ✓ Yer üzündə fəlakət, terror, qırğınlar və müharibə törədənlər “biz” deyə bilərlərmi?
 - ✓ Onların törətdiyi faciələr hansı maraqlardan irəli gəlir?
5. *Meyvələr dəysin öz fəslində* misrası şairin hansı hadisə ilə bağlı narahatlığına işarədir?
6. Şeiri oxuduqdan sonra hansı alqışdan istifadə etsəniz, daha düzgün olar?
7. *Mən çox istəyirəm ki* cümləsini şeirdən çıxış edərək öz fikirləriniz və arzularınız əsasında müxtəlif hökmlərlə tamamlayın.
8. Şeirdə şairin yaratdığı qarşılaşdırılan təzadlara münasibət bildirin. O bu təzadları nə məqsədlə yaratmışdır?

Nümunə:

Axsın bulaqlar göz yaşı kimi

Göz yaşı axmasın bulaqlar kimi

niyə?

9. *Analı və anasız, amanlı və amansız sözləri antonimdir* fikrini ya təsdiq, ya da təkzib edin. Fikirlərinizi əsaslandırın.
10. Şeirdə həqiqi və məcazi mənada işlənmiş *dəysin* və *dəyməsin* feilinin olduğu misraları seçin. Onların işlənmə məqamlarına diqqət yetirin.
11. *Xəcalət* sözünün sinonimlər cərgəsini müəyyənləşdirin.
12. Şeirdəki təkrarlar mətni nöqsanlı edirmi? Bu təkrarlar nə məqsədlə işlənilib? Hər mətndə belə təkrarlara yol vermək olarmı?

13. Şeirdən götürülmüş sözlərin düzgün tələffüzünü müəyyənləşdirin və aşağıdakı sxemə əsasən qruplaşdırın.

amanlı, amansız, qapansın, qapanmasın, yanğınlar, sönməsin, insanlar, səhərlərinə, buludlar, ümidlər, gücsüzlükdən, gözlərim, üzərində, yerində, ulduzlar, ümidli

samit qoşalığı yaranır	/ samitinin [d] kimi tələffüzü	kar və cingilti samit cütlüyü	heç bir dəyişiklik baş vermir
[amannı]			[üzərində]

14. Cümlələri fərqləndirin.

- Gördüyün işi ləyaqətlə yerinə yetirsən, həmişə başın uca olar.
 - Gördüyün işi ləyaqətlə yerinə yetir, həmişə başın uca olsun.
 - Gördüyü işi ləyaqətlə yerinə yetirənin başı həmişə uca olar.
- ✓ Özünüz də eyni fikri müxtəlif formalarda ifadə edən cümlələr yazın.

Bərabərhüquqlu cümlələrin birləşməsindən əmələ gələn cümlələrə tabesiz mürəkkəb cümlələr deyilir.

Tabesiz mürəkkəb cümlələr iki və daha artıq sadə cümlənin birləşməsindən əmələ gəlir.

Məsələn:

Elmi ədəbiyyat insanları nadanlıqdan qurtarır, bədii ədəbiyyat isə kobudluq və bayağılıqdan xilas edir. (D.Didro)

Ədəbiyyat qurtarır. (I qrammatik əsas) 1

Ədəbiyyat xilas edir. (II qrammatik əsas) 2

Tərkib hissələr arasında tabesizlik əlaqəsi özünü göstərir.

1 ↔ 2

15. Şeirdən tabesiz mürəkkəb cümlələri seçin. Seçiminizi əsaslandırın.
16. Cümlələri fərqləndirərək durğu işarələrini bərpa edin və aşağıdakı cədvəl üzrə qruplaşdırın.

- Topoqraf-general İbrahim Vəkilov xalqının qarşısında böyük xidmətlər göstərmiş “Azərbaycan Respublikasının siyasi və fiziki xəritəsi”nin ilk tərtibçisi olmuşdur. (Ş.Nəzirli)
- Yaman günə səbir edən yaxşı günə tez çatar. (Atalar sözü)
- Bir dəfə axşamüstü kirayə qaldığım evə gəldi səs-küyümüzə ev yiyəsi gəlib çıxdı. (C.Zeynalli)
- Bilikli olmaq azdır gərək bu bilikdən istifadə etməyi də bacarasan. (S.Siseron)
- Mirzə Hüseyn Qayıbzadə Tiflisdə müsəlman mədrəsəsində şəriət müəllimi olmuş ərəb fars rus dillərini mükəmməl bilmişdir. (Ş.Nəzirli)
- Uşaqlarınıza verə biləcəyiniz ən qiymətli töhfə ağıldır qalan şeyləri özləri də əldə edə bilirlər. (İ.Kant)

Həmcins üzv olmayan sadə cümlə	
Həmcins üzvlü sadə cümlə	
Tabesiz mürəkkəb cümlə	

17. Bir hissəsi verilmiş cümlələri iki cür tamamlamağa çalışın. Bir halda mübtəda fərqlənsin, digərində isə eyni qalsın. Alınan cümlələrin quruluşu haqqında fikir mübadiləsi yürüdün.

- İyul ayının axırlarında Bakıda bərk isti düşdü, _____.
- Bakı şəhəri indi çox gözəldir: _____.
- Avtobus basırıq idi, _____.
- Ana otağa daxil oldu, _____.
- Dərslər qurtarmışdı, amma _____.

18. 77-ci səhifədəki məlumatı oxuyun. Nöqtələrin yerinə məqsədamüvafiq cümlələr yazın.

5 İyun Ümumdünya Ətraf Mühitin Mühafizəsi Günüdür.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən 2010-cu il “Ekologiya ili” elan edilmişdir.

Təsəvvür edin ki, Prezident ... ili “Ekologiya ili” elan edir. Oxuduğunuz məktəbdə ekologiyanın qorunması ilə əlaqədar tədbirlər planı işlənib hazırlanır. Sınıfınız müəyyən ərazidə ekoloji təbliğatın aparılması tapşırılmış və işin icrası üçün sizə bir ay vaxt verilmişdir.

Bunun üçün siz, ilk növbədə, nə etməlisiniz?

- 1) Tədbirlər planı işlənib hazırlanmalıdır.
- 2)
- 3)

Bir aydan sonra gördüyünüz işlərin nəticəsi haqqında məlumat hazırlamalısınız. Siz hansı sənəd növündən istifadə etməlisiniz?

- a) protokol b) izahat c) hesabat

☐ Hesabat işgüzar sənəd növüdür.

☐ “Hesabat” ərəb sözü olan *hesab* sözünün cəmidir.

Hesabatın forması:

1. Hesabatın əvvəlində onu yazan şəxsin adı, atasının adı və soyadı göstərməli, sonunda isə imza qoyulmalı, tarix qeyd olunmalıdır.
2. Hesabat inandırıcı olmalıdır.
3. Hesabatdakı faktlar və rəqəmlər dəqiq verilməlidir.
4. Hesabatda təkrarlara, yorucu fikirlərə, yersiz sitatlara yol verilməməlidir.
5. Hesabat ictimai xarakter daşıyırsa, qorunub saxlanılmalıdır.

Q E Y D: Hesabat görülmə işə məsul şəxs tərəfindən hazırlanır.

HESABAT

verilən tapşırığın yerinə yetirilməsi, görülmüş işin nəticəsi haqqında məsul şəxsə, kollektivə, təşkilata, ictimaiyyətə yazılı və ya şifahi şəkildə verilən rəsmi məlumatdır.

...

(“Ən yaxın planet” romanından, ixtisarla)

Noyabr ayı idi və Bakıda əsl qış havası özünü göstərirdi. Gizli elmi-tədqiqat institutunda iş gününün bitməsinə hələ üç saatdan çox qalırdı. Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor Aqşin Fəridzadə direktorun kabinetindən çıxıb qapını ehtiyatla örtüdü. O, yaman dalğın görünürdü: elə bil nəşə pis bir hadisənin baş verəcəyi ürəyinə dammışdı.

...İnstitutun, demək olar, hər yerinə qoyulmuş yarızizli kameralar aldıqları görüntüləri monitorun ekranına ötürürdü. Öz kürsüsündə əyləşmiş direktor institutda, foyedə və hətta giriş qapısının önündəki səkidə baş verənləri rahatca izləyə bilərdi.

1. *Aqşin Fəridzadənin hələ qırx yaşı var idi, amma o, elmin hər bir sahəsindən məlumatı olan, istedadlı, yenilikçi bir alim kimi tanınmışdı. Lakin insanların həyatına birbaşa müdaxilə edən bu elmi inqilaba şübhə ilə yanaşırdı. Yəni doğrudanmı, lazım idi bu? Yəni doğrudanmı, insanın ən adi azadlıqları da əlindən alınmalıydı?*

2. Beləliklə, bəşəriyyətin həyatına qərribə bir əsr – kameralar əsri gəlmişdi. Hər yerdə, hər addımında bilməli idin ki, yaxınlıqda sənin hərəkətlərini izləyən və hətta onu yaddaşa köçürən kameralar ola bilər.

3. Uşaq vaxtı anası ona deyirdi ki, hara getsən, harada olsan, sənin hər hərəkətinizi izləyən, görən var. Deyirdi ki, bir otaqda, ya yolda, düzənlikdə, meşədə tək olsan da, onun nəzəri sənə üstündür. Bu sənə vicdanındır. Qırx yaşlı professor bu deyilənlərə inanırdı. Harada olsa, nə iş görsə, özünü öz daxili vicdanının nəzarəti altında hiss edirdi. Çalışırdı ki, pis olan heç bir iş görməsin.

4. Ancaq professor nəzarət kameralarının müsbət tərəfini də bilməmiş deyildi.

Bu yeniliyə siz necə baxırsınız?

Sizcə, anası nə məqsədlə belə deyirdi?

Sizcə, bu kameraların müsbət cəhəti nə ola bilərdi?

Aqşın səkidə saxladığı ağ rəngli “Opel”-inin qapısını açıb maşına əyləşdi. *Deyəsən, o, həyəcanını boğa bilmirdi və bu da səbəbsiz deyildi.* İndi buradan çıxıb birbaşa Müdafiə Nazirliyinə görüşə yollanacaqdı. Yalnız institutun direktoru Qüdrət Məmmədli, bir də köməkçisi Elnur bilirdi ki, Fəridzadə əhəmiyyətli kəşf edib və bu kəşf müharibə zamanı xeyli dərəcədə işə yaraya bilər. Aqşın hələ Fransada işləyərkən bu kəşfin “əsasını qoymuş”, ancaq Bakıda davam etdirməyi daha məqsədəuyğun bilmişdi. *Bu kəşfin sirrini yalnız Aqşın özü bilirdi və o, dünən bununla əlaqədar bütün riyazi hesablamaları, diaqramları, cədvəlləri – bir sözlə, istehsal üçün lazım olan gizli məlumatları bilgisayarın yaddaş kartına yerləşdirmişdi.* Əgər bu yaddaş kartı düşmən əlinə keçsəydi, dəhşət olardı. Neçə illik gərgin zəhmətinin puça çıxması bir yana dursun, ixtirası düşmən əlində öz vətəninə qarşı tətbiq oluna bilərdi.

Aqşın nə üçün fəaliyyətini Bakıda davam etdirməyə qərar verir?

Əlini uzadıb radionu qoşdu, diktorun səsi maşının salonuna yayıldı: “Türkiyə bu günlərdə terrorçulara qarşı əməliyyatları gücləndirib...”

Aqşın sonra başqa radio dalğasını tutdu: “Bildiğiniz kimi, dünən – noyabrın 24-də respublika Prezidenti cənab İlham Əliyev NATO Baş katibinin müavini qəbul etmişdi. Bu görüşdə sərhəd təhlükəsizliyi məsələləri də geniş müzakirə edilmişdi. Bununla əlaqədar bu gün...”

Aqşın diqqətini toplayıb bu son məlumatı axıradək dinlədi. Bəli, dünya durduqca müharibələr, terror hadisələri baş verəcək, xırda və iri cinayətlər törədiləcəkdi. Dünya birləşib bunların qarşısını ala bilmir. Deməli, yaşamaq istəyən hər bir dövlət, ya millət güclü olmağa məcburdur.

Müharibələrin qarşısının alınma bilməməsinin səbəbini izah edin.

Fikrə münasibət bildirin.

Güclü olmağın

yolu, ilk növbədə, elmdən, təhsildən, sonra isə iqtisadiyyat və güclü ordudan keçir.

Aqşın müharibə istəmirdi. İstəyirdi ki, bütün dünya, eləcə də doğma ölkəsi sülh şəraitində yaşasın. İnsanlar bir-birini sevsinlər, “can” deyib “can” eşitsinlər. Amma nə olsun? Tale Azərbaycana məkrli, acgöz bir qonşu bəxş etmişdir. Bilirdi ki, Ermənistanla gec-tez müharibə olmalıdır. Bu müharibədə milli ordunun qalib gələcəyinə inanırdı. Dövlətinə, xalqına bir alim kimi verdiyi bu töhfənin sevinc hissi ona bəs idi.

Nəhayət, küçədə yaranmış tıxac açıldı və avtomobillər hərəkətə gəldilər. Aqşın qarşısını kəsən avtomobilin ləng hərəkətini görüb, onu tələsdirmək üçün signal verdi. Bu zaman sağındakı qapı açıldı. Qalın bıqlı, enlisifət, qarışın bir kişi özünü tələsik içəri salıb oturacaqda əyləşdi. Eyni zamanda, arxadakı sağ qapıdan da salona gözüne qara eynək taxmış, üzü sızanaqlı kürən

bir gənc girdi. O, qalın gödəkçəsinin cibindən tapançasını çıxarıb Aqşinin böyrünə dirədi və təmiz fransız dilində:

– Yola davam et! – deyə göstəriş verdi.

– Siz kimsiniz axı? Məndən nə istəyirsiniz?

– Müdafiə Nazirliyinə apardığın materialları bura ver! Bitirdiyin elmi ixtiranın yekun nəticələrini deyirəm.

Aqşin özünü ələ aldı, gözü yolda olsa da, bütün diqqətini topladı: “Bu alçaqlar işin dünən bitdiyindən belə tez necə xəbər tuta bilərdilər axı? Satqın kim ola bilərdi?” Vəziyyət olduqca qorxulu idi. Bu adamlar məqsədlərinə çatmaq üçün təkcə onu yox, qarşılarına çıxan hər kəsi öldürməyə hazır idilər.

Sizcə, yad adamlar onun bu gün nazirliyə gedəcəyini necə öyrənmişdilər?

Birdən Aqşinin ağlına qəfil fikir gəldi. Əgər o bunu həyata keçirə bilsəydi, öz canını xilas edə bilməsə də, ölkəsinin milli təhlükəsizlik orqanları son də-rəcə əhəmiyyətli ixtiranın yazılmış olduğu yaddaş kartını ələ keçirə bilərdilər. Beləliklə, ixtirası düşmənlərə yox, Azərbaycana qismət olardı.

O, Azərbaycanın hüquq-mühafizə sisteminin çox güclü olduğunu bilirdi. Bilirdi və onların ustalığına dərinəndən inanırdı.

Fikrini qətiləşdirib, maşının sürətini artırdı. Professor Fəridzadə son ümid yeri olan planını həyata keçirmək üçün risk etməyə məcbur idi...

Elxan Elath

1. Mətnə ad qoyun.
2. Mətnin hansı hissəsində abzaslar arasında əlaqə zəifdir? Əlaqə yaratmaq üçün hansı cümlələrdən istifadə edərdiniz?
3. Çərçivədə verilmiş hissədə abzasların ardıcılığını müəyyənəldirin. Fikrinizi əsaslandırın.
4. Mətnə hansı suala cavab yoxdur?
 - Aqşin Fəridzadə ixtirasının sirrini nə üçün gizli saxlayırdı?
 - O, maşına minənlərin fransız agentini olduğunu necə bildi?
 - Professor nə üçün Müdafiə Nazirliyinə gedirdi?
5. Nə üçün Aqşin müharibələrin, terrorların daimi olacağına əmin idi? Bu əminlik nə ilə bağlı idi?
6. Sizcə, professor Fəridzadə nə kəşf edə bilərdi? Onu bu kəşfi etməyə nə vadar edirdi?
7. Müharibələr ekoloji problemlər yarada bilərmi?
8. Təxəyyülünüzə və mətnin məzmununa əsasən mətni davam etdirin. Sizcə, hadisələr necə davam edəcək, necə bitəcək?

9. *Agent* sözünü hansı sözlə əvəz etmək olar?
10. Lüğətin köməyi ilə *terror*, *müharibə*, *genosid* sözlərinin leksik mənalərini fərqləndirin. Həmin sözlərin sinonimlərini tapın. Cümlədə işlətməklə sinonim sözlərin bir-birini əvəz edib-etmədiyini əsaslandırın.
11. Nöqtələrin yerinə uyğun sözlər seçin. Seçdiyiniz sözlərin yerinə görə sinonim olub-olmadığını əsaslandırın.
- “Okean admiralı” hesab edilən Xristofor Kolumb qiymətli daş-qaş axtarışı məqsədilə cənuba doğru üzür və oktyabrın 29-da Kuba adasını ... edir.
 - Edison elektrik lampasını ... etməklə bəşəriyyətə böyük xidmət etmişdir.
 - Mobil telefonlarda qısa mətn ismarıclarını (sms) ... edən Matti Makkonen 63 yaşında ağır xəstəlikdən dünyasını dəyişib.
 - Qədim yunan mifologiyasında Dedal və oğlu İkar haqqında əfsanəyə görə, ixtiraçı olan Dedal özünə və oğluna qanadlar ... ki, uçuşunlar.
- ✓ *Necə düşünürsünüz, ixtira sözü uydurma və qondarma sözləri ilə sinonim ola bilərmi? Niyə? Fikrinizi nümunələrlə əsaslandırın.*
12. *İnstitutun, demək olar, hər yerinə qoyulmuş yarıgizli kameralar aldıkları görüntüləri monitorun ekranına ötürürdülər* cümləsində mübtəda ilə xəbərin uzlaşmasında hansı qayda pozulmuşdur? Fikrinizi izah edin.
13. Tabesizlik bağlayıcıları haqqında öyrəndiklərinizi yada salın.
- A) Tabesizlik bağlayıcıları nədir?
 - B) Tabesizlik bağlayıcılarının cümlədə rolu nədir?
 - C) Tabesizlik bağlayıcıları hansı cümlələri bir-birinə bağlamağa xidmət edir?
 - D) Tabesizlik bağlayıcılarında durğu işarələrinin işlənmə qaydasını yada salın.
14. Cümlələri fərqləndirin, durğu işarələrinin düzgün qoyulduğunu əsaslandırın.
- Əsl dost sənin səhvlərinə göz yumar, sirlərini qoruyar və nəsihət verər. Əsl dost sənin səhvlərinə göz yumar, sirlərini qoruyar və ən nəhayət, o sənə nəsihət verər.
 - Məktəb həyat üçün hazırlıq deyil, həyatın özüdür. Məktəb həyat üçün hazırlıq deyil, o, həyatın özüdür.
 - Bədənə zəif olan qoca tez yoruldu, amma sürəkli alqışları eşidəndə yorğunluğu unuttu. Bədənə zəif olan qoca tez yoruldu, amma sürəkli alqışlar yorğunluğunu ona unutturdu.
 - O, az yeyir, gah çəngəli barmaqları arasında oynadır, gah da yeməyi qarışdırırdı.
 - Gah yağış yağır, gah da gün çıxırdı.

15. Hansı cümlələrdə tərkib hissələrinin sıralanmasında səhvə yol verilmişdir?

1. Üfün rəngi qırmızıya boyanırdı, günəş çıxır. 2. Bütün tibbi personal Nigarın işindən razıdır: o, çox çalışqandır. 3. Lalə qapını açmaq üçün tələsik həyətə düşdü və kimsə qapını döyürdü. 4. Gülün zərif ləçəkləri töküldü, güclü yağış yağdı. 5. Orxan həyətə düşürdü, amma telefon zəngi onu geri qayıtdı.

Tabesiz mürəkkəb cümlələrin tərkib hissələri arasında müxtəlif mənə əlaqələri vardır.

Bağlayıcılar tərkib hissələri əlaqələndirməyə kömək etsə də, onların yaratdıqları qrammatik mənalar bir-birindən fərqlənir. Qarşılaşdırma bağlayıcıları tərkib hissələr arasında mənaca qarşılaşdırma, ziddiyyət yaradır. Məsələn:

Gün çıxmışdı, amma hava soyuq idi.

Bölüşdürmə bağlayıcıları hadisələrin növbə ilə bir-birini əvəz etməsi və ya müxtəlif hadisələrdən birinin mümkünlüyünü bildirir.

Məsələn:

Ya ümitsizsiniz, ya da ümid sizsiniz

Ya çarəsizsiniz, ya da çarə sizsiniz. (*Behcat Necatigil*)

Birləşdirmə bağlayıcıları eyni zamanda baş verən və ya ardıcıl olan iş və hadisələri əlaqələndirir. Məsələn:

Müəllim danışdı və valideynlər ona diqqət kəsilmişdilər.

Tabesiz mürəkkəb cümlələrin bir qisminə tərkib hissələrdən biri ümumilik bildirir, digəri onu aydınlaşdırır. Belə cümlələrin tərkibində bəzən *yəni* bağlayıcısından istifadə olunur. Məsələn:

Vaxt da müəllim kimidir: (*yəni*) problemləri səbirlə və təcridən yoluna qoyur.

ümumilik bildirən hissə

aydınlaşdıran hissə

16. Birinci hissəsi verilmiş cümləni elə tamamlayın ki, müxtəlif mənə əlaqələri ilə bağlanan tabesiz mürəkkəb cümlələr yaransın.

_____	1 ←	Mən gəldim,	→ 4	_____
_____	2 ←		→ 5	_____
_____	3 ←		→ 6	_____

17. Cümlələri aşağıdakı sxem əsasında qruplaşdırın.

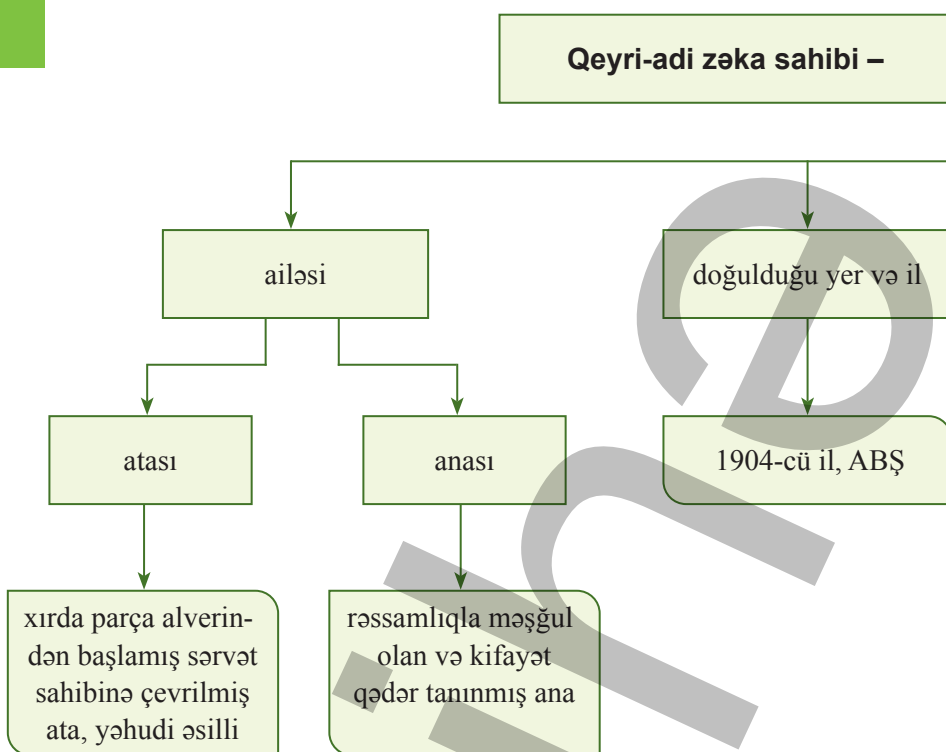
1. Bir neçə evin qapısını döydüm, amma otaq kirayə verən olmadı. 2. Bir gün səhər çaya su gətirməyə getmişdim, Nina da evin böyründəki talada qonşu qızla oynayırdı. 3. Gecə yağış yağmış, orada-burada gölməçələr əmələ gəlmişdi. 4. Feyzi müəllimin tapdığı otaq xoşuma gəldi, həmin gün çamadanımı götürüb ora köçdüm. 5. Leytenant İvanov rəisin otağından çıxanda gözləmə otağı boş idi: katibə harasa getmişdi. 6. Şakir eyvanın altındakı zirzəmiyə endi və əlində balta qayıdıb şaftalı pöhrələrindən birini çapdı. 7. Pəncərədən baxanda gözəl mənzərə açıldı; günəşin şüaları Xəzərin mavi sularında bərq vurur, ləpələr sanki rəqs edirdi. 8. O ya bu əzablara dözməli, ya da mən ona açıb hər şeyi deməli idim.

(Nümunələr Hüseyn Abbaszadənin əsərlərindəndir)

Hadisələr:	
eyni zamanda baş verir.	
biri hadisənin səbəbini, digəri nəticəsini bildirir.	
biri digərini aydınlaşdırır.	
bir fikir digəri ilə qarşılaşdırılır.	
ardıcıl baş verir.	
iki işdən birinin mümkünlüyü bildirilir.	

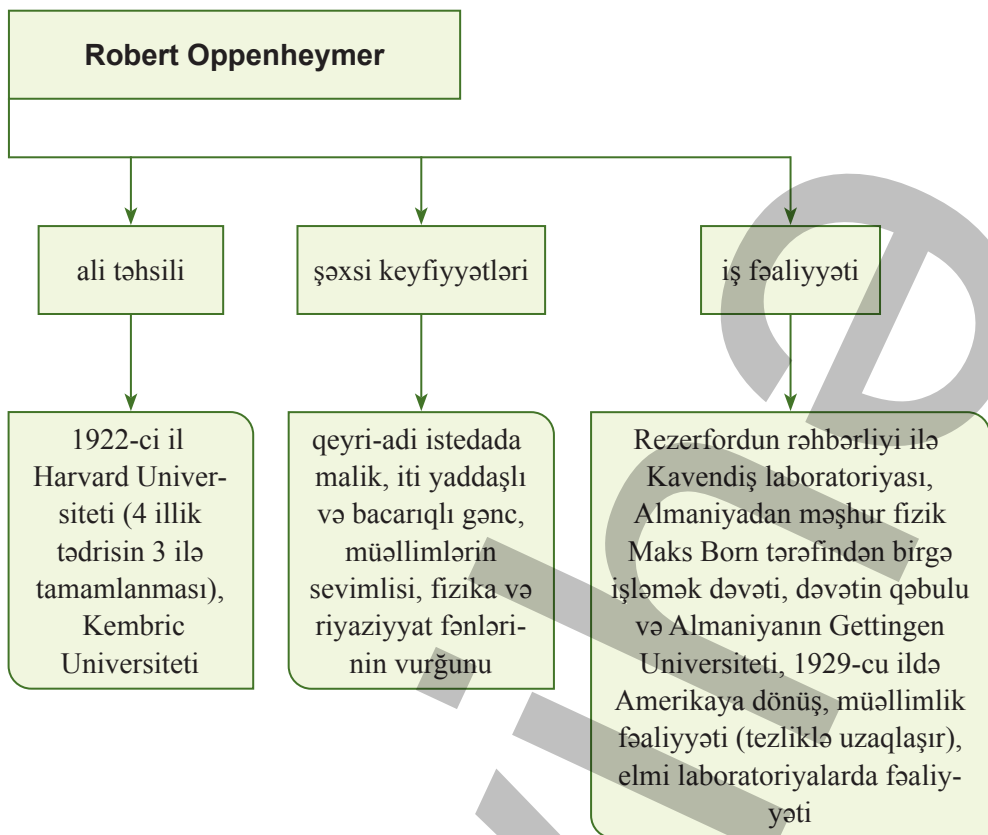
Qeyd: Səbəb-nəticə və ardıcılıq əlaqəli cümlələri bir-birindən fərqləndirmək üçün bu üsuldan istifadə edin:

- ✓ Səbəb-nəticə əlaqəli cümlələrin 2-ci tərkib hissəsinin əvvəlinə *nəticədə* sözünü;
- ✓ Ardıcılıq əlaqəli cümlələrdə 2-ci tərkib hissəyə *sonra* sözünü artırmaq lazımdır.

1. Faktlardan istifadə etməklə rabitəli mətn qurun. Cümlələr arasında əlaqələrin düzgün qurulmasına riayət edin. Mətni genişləndirin.
2. Yazacağınız mətnin anlaşıqlı və oxunaqlı olmasına çalışın. Mətni elə bitirin ki, II hissə (səh. 85) ilə əlaqələnmə bilsin.
3. Mətni elə tərtib edin ki, tədqiqat xarakterli suallar qoya bilərsiniz. Məsələn,
Robert nə üçün müəllimlikdən uzaqlaşır?
 Sualları tərtib etmək üçün yaddaş cədvəlindən (səh. 88) istifadə edin.
4. Hazırladığınız mətnin mürəkkəb cümlələr əsasında qurulmasına çalışın. Mü-
 rəkkəb cümlələrin tərkib hissələri arasında tabesizlik bağlayıcılarından istifadə
 edin.
5. Verilmiş materialdan epigraf kimi istifadə edə bilərsiniz:

Onun tərcümeyi-halında bunlar yer alacaqdı: “Kvant mexanikası üzrə əsas işlərin, eləcə də atom nüvəsi fizikası və kosmik şüalanma, izotopların, neytron hissəciklərin ayrılması nəzəriyyələrinin müəllifi. 1943–1945-ci illər ABŞ-də atom bombasının hazırlanması layihəsinin rəhbəri...”

* * *

O vaxt Robert Oppenheymer bilmirdi ki, nəzəriyyələri, elmi araşdırmaları və zəkası addım-addım onu dünyanın ən qorxunc silahının yaradılmasına doğru aparır. Elə bir silah ki, bir göz qırpımında on minlərlə canlını, böyük şəhərləri, neçə-neçə kəndi dağıdacaq, yandırıb külə döndərəcək. Bəlkə, heç ona da inanmırdı ki, həmyətlələri həmin silahı insanlığa qarşı işlədəcəklər. Kim istərdi ki, ona dünyanı dağıdan adam kimi baxsınlar?

Elm adamlarının "SOS" signalı Amerikanı da hərəkətə gətirmişdi. Nəticədə prezident Franklin Ruzvelt atom bombasının yaradılması istiqamətində işlərin başlanılmasına start verdi. Müzakirələr zamanı Oppenheymer hər kəsi inandırma bildi ki, o bu layihədə sırf elm adamı kimi iştirak edəcək və heç bir problem yaranmayacaq.

1945-ci il idi, bombanın hazırlıqları başa çatmışdı. Bütün çəkilən xərclərin, gecə-gündüz aparılan işlərin, sərf olunan böyük əməyin müqəddəratı

ABŞ-nin atom bombasından istifadə etməkdə məqsədi nə idi?

Xirosimaya qədər təxminən 6 saatlıq uçuş məsafəsi vardı. Əslində, yapon radarları Amerika təyyarələrini görmüş və hərbi bazalara həyəcan signalı vermişdi. Amma az sonra onlar səmada cəmi 3 təyyarənin uçuşunu gördükdə hava həyəcanı signalını ləğv etdilər. Onların fikrincə, bu, müharibədə təbii hadisə idi. Lakin onlar nə biləydilər ki, insanlığın görmədiyi bir dəhşət yaşanacaq... 9 min metr yüksəkdə uçan "B-29" şəhər saat 8.15-də atom bombasını Xirosimanın mərkəzinə atacaq və 45 saniyə sonra o müdhiş partlayış baş verəcək...

keçiriləcək sınaqlardan asılı idi. Beləliklə, yoxlama partlayışı 1945-ci il iyulun 16-da Nyu-Meksiko ştatında – Alamoqordoda keçirildi. Bu, əsil cəhənnəm idi. Sınağı müşahidə edən alimlərin çoxu, hətta Robert Oppenheymerin özü belə bombanın gücündən dəhşətə gəlmişdi.

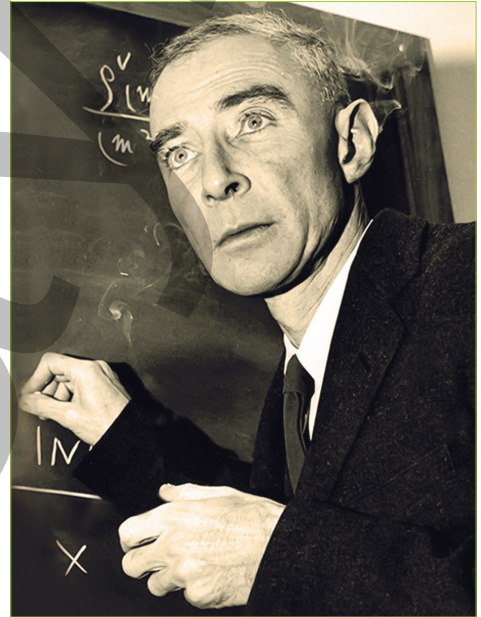
Onlar nə yaratmışdılar?!

* * *

Bəli, atom bombası artıq hazır idi. Amma bu zaman belə bir sual yarandı: onunla nə etməli? *Harri Trumen* həmin suala cavab tapmaq üçün elm adamlarını bir yərə yığdı və müzakirələr başlandı. Əslində, bu, formal bir aksiya idi.

Çünki siyasi hakimiyyətin artıq öz planları var idi.

Ağ Ev elm adamlarının "körpə" adlandırdığı atom bombasının Yaponiyanın Xirosima məntəqəsinə atılmasına məxfi şəkildə qərar verdi: ABŞ-nin bombardmançı təyyarələri Xirosimaya zərbə endirməlidir.

Amerikalılar bununla sakitləşmədilər, hətta onlar yaratdıqları bu nəhəng “ölüm maşını”nın effektini bir də görmək istədilər. Bu dəfə Kokura məntə-qəsi hədəf seçildi...

Lakin Kokuranın üzərində uçan təyyarə idarəetmə mərkəzini məlumatlandırdı ki, hədəfin üzəri buludlu olduğu üçün yaxşı görünür. Mərkəzdən əmr gəldi: “Orada görünən ilk hədəfi bombalayın!..”

Bir qədər aralıda yerləşən Naqasaki qurban kimi seçildi.

Bu bombardmanların necə böyük fəlakətlərə səbəb olduğunu görən Robert Oppenheymerin özü də dəhşətə gəlir və tutduğu mövqedən – Los-Alamos laboratoriyasının direktorluğu vəzifəsindən istefa edərək Kaliforniyaya qaydır. Robert Oppenheymer 1967-ci il fevralın 15-də komaya düşərək vəfat edir. Yeri gəlmişkən, alim daha güclü silah kimi nəzərdə tutulan hidrogen bombasının əsil soyqırımını silahı olacağını bildirmiş, həmçinin onun yaradılmasına qarşı çıxmışdır.

Amerika üçün kütləvi qırğın silahı yaradan Oppenheymerin özündən sonra onlarca elmi əsəri qalır. Bir də... Xirosima və Naqasakidə ölən günahsız insanların ahı...

Babək Yusifoğlu

● Bu parçanı mətnin hansı hissəsinə əlavə etmək olar?

● Dialoqa əsasən hər iki şəxs haqqında fikir yürüdün.

● Bu hissəni hansı abzasdan əvvəl əlavə etsəniz, amerikalıların bomba yaratmaq fikrinə düşməsinin səbəbi aydınlaşar?

○ Bioqraflar R.Oppenheymerlə ABŞ-nin prezidenti arasında baş verən maraqlı bir dialoqdan bəhs edirlər. Alim onu qəbul edən Harri Trumenlə görüşündə deyir:

– Mən axan qanları öz əllərimizdə hiss edirəm.

Prezident isə:

– Narahat olmayın, bunların hamısı duşda gedəcək, – deyər cavab verir.

○ Adolf Hitlerin partiyası 1939-cu ildə II Dünya müharibəsinə başladı. “Qoca qitə”nin mərkəzində böyük fəlakətin başlanğıcı qoyuldu. Məhz bu zaman məşhur fizik-alim Albert Eynşteyn və Leo Silard yeni bir təhlükə barəsində məlumat verdilər: almanlar atom bombasının yaradılması üçün hazırlıqlara başlayıblar. Bu iş bütün dünya üçün dəhşətli fəlakətlərdən xəbər verirdi.

Əldə edilən informasiyalardan məlum olmuşdu ki, ən dağıdıcı gücə malik silahın açarı sayılan zəncirvari reaksiyanın əldə olunması üzərində işlər gedir. Belə bir silahın Hitlerin əlinə keçməsinin hansı faciələrə gətirib çıxaracağını təsəvvür etmək heç də çətin deyildi.

6. Mətni oxuduqdan sonra ona ad seçin. Sizcə, aşağıdakılardan hansı mətn üçün daha dəqiq ad ola bilər?

- Dünyanı dağıdan adam
- Dünyanı dağıdan silah
- Mühüm ixtira və acınacaqlı nəticə
- İnsanlıq faciəsi

Yaddaş

Hər bir sual onun sahibinin səviyyəsi, dünyagörüşü, bilik və məlumatı haqqında təsəvvür yaradır.

Söylənilən fikirlərlə bağlı veriləcək suallar ölçülüb-biçilməlidir.

Suallar əhatəli, düşündürücü, məntiqi, maraqlı olmalıdır.

Sualların verilməsində nəzakət qaydaları gözlənilməlidir.

Suala cavab aldıqdan sonra müsaibə (həmsöhbətə) razılıq bildirilməlidir.

Suallar xüsusi nəzakət və razılıqla qəbul edilməlidir. Bu, natiqin, müəllimin, suala cavab verən digər şəxsin mimikasında əks olunmalıdır.

Verilən suala dərhal münasibət bildirilməlidir.

Cavab vermək bacarığı insanın əsas keyfiyyətlərindən biridir.

Cavab verən təkcə bilik və məlumatını deyil, eyni zamanda öz mədəni səviyyəsini də nümayiş etdirir.

Hər bir şəxs suallara aydın, lakonik və müvafiq emosional çalarda cavab verməyi bacarmalıdır.

İctimai yerlərdə, geniş auditoriyalarda nəticə, çıxış edən digər şəxslərə ünvanlanan suallar diqqətlə dinlənilməli, sualın müqabilində nəzakətli ifadələr işlənilməlidir.

Cavabdan sonra qarşı tərəfin razı qalıb-qalmaması soruşulsa, daha yaxşı olar.

Cavab verərkən etik normalar gözlənilməlidir.

“Qarşımızdakıların söhbətlərini diqqət və ciddiyyətlə dinləməliyik. Əgər bir toplantıda olduqda mövzunu düzgün və yaxşı anlamamışıqsa, qəlbə dəyməyən suallar verərək daha çox izah edilməsini rica etməliyik”.

Məhəmməd Peyğəmbər (s.ə.s.)

2015-ci ildə Yaponiya dövləti Hirosima və Naqasakidə baş vermiş faciənin 70 illiyini qeyd etmişdir. Bu məqsədlə yapon xalqı Sülh parkındakı xatirə abidəsinin önünə toplaşmış, faciənin qurbanlarını yad etmişdir.

Atom bombasının Yaponiyaya atılması ilə bağlı çəkilmiş hər hansı sənədli bir filmi izləyin, fikir mübadiləsi aparın. Sizcə, müasir dövrdə belə bir fəlakət baş verə bilərmi? Onun baş verməməsi üçün nə etmək lazımdır?

7. Mətni oxuyub münasibət bildirin. Faktlara diqqət yetirin.

Mariya Kuri

Fransa Elmlər Akademiyasının Bertelo, London Kral Cəmiyyətinin Devi, Franklin İnstitutunun Eliot Kresson medalları ilə təltif edilməsi

85 elmi cəmiyyətin üzvü, 20 fəxri elmi ad

Sorbonna Universitetinin ilk qadın müəllimi

radiumun terapevtik effektinin (şişlərin müalicəsi) kəşfi

fizika üzrə Nobel mükafatı
kimya üzrə Nobel mükafatı

Fransada doktor adını alan ilk qadın

yeni elementlərin kəşfi
(polonium və radium)

Sorbonna Universiteti, Təbiət elmləri fakültəsinin tələbəsi

şagird

Mariya Kuri uzun müddət radioaktiv elementlərlə təmasda olmuşdur. Çox ağıllı və təhsilli qadın olmasına baxmayaraq, o, radioaktiv maddələrlə işləyən zaman heç bir müdafiə tədbiri görməmiş, radioaktivliyin ziyanlı xüsusiyyətindən xəbərsiz olduğu üçün müstəqil sürətdə əldə etdiyi radium elementini sinəsində talisman kimi gəzdirmişdir. Radioaktiv maddə olan, zəif mavi işıq saçan kiçik radiumlu ampula hər zaman Mariyanın gah əlində, gah da talisman və ya amulet kimi boynunda olardı. Elementin işıqlanması isə özündən zəhərli maddə buraxırdı. Mariyanın ölümünə səbəb məhz kəşf etdiyi elementin cazibədar şüaları olmuşdur.

✓ R.Oppenheymerlə M.Kürinin fəaliyyətini müqayisə edin.

Debat

Ağac çoxdur, lakin hamısı meyvə vermir. Meyvə də çoxdur, lakin hamısı dadlı deyil. Elm də çoxdur, lakin hamısı faydalı deyil. (Həzrəti İsa peyğəmbər)

Mariya Kuri kəşf etdiyi yeni metalı doğma vətəni Polşanın şərəfinə *polonium* adlandırmışdır.

Özündən mavi işıq saçdığı üçün Mariya Kuri kəşf etdiyi elementi radium adlandırmışdır. Radium *mavi, işıqlanan* deməkdir.

8. Aşağıdakılardan hansılar *müqəddərat* sözünün sinonimləri ola bilər:

tale, qismət, alın yazısı, hicran, axirət, son

9. Leksik mənalari verilmiş sözləri tapıb xanalarda yerləşdirin. Nöqtələrin sayı tələb olunan sözdəki hərflərin sayını bildirir.

İnsanda düşünmə və anlama qabiliyyəti

.....

Nəyinsə tez və dərhal dərk edilərək qavranılması

.....

Fitri qabiliyyət, nəyinsə tez mənimsənilməsi

.....

10. *Aksiya* sözünün leksik mənasını müəyyənləşdirin, həmin sözü mətndəki mənasından fərqli mənada cümlədə işlədin.

11. Birləşmələrin hansında *c* samiti özünün kar qarşılığı kimi tələffüz olunur?

qorxunc adam, qorxunc silah, xərc çəkmək, xərc aparmaq

12. Mətnə fərqləndirilmiş cümlələrin mürəkkəb cümlə olduğunu əsaslandırın və tərəflərinin hansı vasitələrlə bağlandığını göstərin.

Tabesiz mürəkkəb cümlələrin tərkib hissələri müxtəlif vasitələrlə bağlanır:

1) intonasiya ilə;

2) tabesizlik bağlayıcıları vasitəsilə.

İntonasiya ilə bağlanan tərkib hissələr arasında vergül işarəsi qoyulur. Məsələn:

Bağça dərin sükut içində idi, təkcə axan çayın şırıltısı eşidilirdi.

(İ.Əfəndiyev)

Və bağlayıcısı ilə bağlanan tabesiz mürəkkəb cümlələrin tərkib hissələri arasında vergül işarəsindən istifadə olunmur. Məsələn:

2011-ci ildə dəyəri 22 milyard dollar olan dəfinə tapılmış və həmin dəfinə qədimdə Hindistanın məbədlərindən birinə məxsus olmuşdur.

(“Yer və insan” jurnalı, 2015-ci il)

13. Cümlələri elə dəyişin ki, tabesiz mürəkkəb cümlələr alınsın.

- Qazi Əhmədin çıxardığı hökmləri cəllad icra etmişdi. (*F.Kərimzadə*)
- Səhər yenicə açılanda isti yaz günəşinin şüaları qocaman Xəzərin yaşılmıtlı-göy sularını xüsusi bir gözəlliklə işıqlandırır. (*C.Əmirov*)
- Həmin gün nahar fasiləsinə çıxmayan Adilə Paşayeva iş gününün nə vaxt başa çatdığını belə bilmədi. (*C.Əmirov*)
- Elan yapışdıran qoca adamları laqeyd nəzərlərlə süzərək yoluna davam etdi. (*H.Seyidbəyli*)
- Başdan-ayağa yaşıllıq içində olan həyətdə bitmiş ağaclar kəndimizin ağaclarından fərqlənirdi. (*Ə.Əhmədova*)

14. *Və* bağlayıcısını ayrı-ayrı cümlələrdə elə işlədin ki:

- a) Həmcins tamamlıqları bir-biri ilə əlaqələndirsin;
- b) Hadisələrin ardıcıl baş verdiyini əks etdirən tabesiz mürəkkəb cümlələrin tərkib hissələri arasında əlaqə yaratsın.

Amma, ancaq, lakin, halbuki bağlayıcılarının işləndiyi tabesiz mürəkkəb cümlələrdə vergül işarəsi bağlayıcılardan əvvəl qoyulur. Məsələn:

Çox yaşamaq əlimizdə deyil, lakin adımızı çox yaşatmaq əlimizdədir.

(*Şəhabəddin*)

Surxay yarımçıq qalmış simfoniyasını davam etdirmək istədi, ancaq qəlbindəki anlaşılmaz hisslər imkan vermədi. (*İ.Əfəndiyev*)

Teymur birtəhər özünü ələ aldı, halbuki Şəmsidən eşitdiyi xəbər onun ürəyinə bir ox kimi sancılmışdı. (*H.Seyidbəyli*)

İsə bağlayıcısından nə əvvəl, nə də sonra vergül qoyulur. Məsələn:

Şəxsiyyəti valideyn, ruhu isə müəllim tərbiyə edir. (*N.V.Qoqol*)

15. Cümlələri fərqləndirib lazımi yerdə durğu işarələrini bərpa edin. Cümlələri hansı baxımdan fərqləndirdiniz?

1. Mirzə Valehin yetirməsi olan Adil öz bilik və qabiliyyəti ilə hər kəsi təəcübləndirirdi. (*S.Rəhimov*)
2. Sonra da müəllimlər qoltuqlarında dəftər-kitab siniflərə girdilər qapıları örtülər. (*S.Rəhimov*)
3. Şəhərə qaranlıq çökdü və bu dekabr gecəsi ilin ən uzun gecələrindən biri olacaqdı. (*E.Elətlı*)

4. Şəfi nəzərlərini aşağı dikib dayanmışdı ancaq xanın səsi gələndə başını qaldırıb ona baxırdı. (*Ə.Nicat*) 5. Gün doğmuşdu səmada ağ buludlar görünürdü. (*Ə.Nicat*) 6. Azər həm tələbə idi həm də ocaqçılıq eləyirdi. 7. Əslində nə Mərdan monoqrafiyanı yenidən çapa hazırlayırdı nə də Fərəcin materiallarına ehtiyac vardı. (*H.Abbasdadə*) 8. O hər cəhətdən bacısından üstün idi boy-buxunda da, sir-sifətdə də. (*H.Abbasdadə*) 9. Hava soyuq idi amma hər yerdə yazın nəfəsi duyulurdu. (*İ.Şıxlı*)

10. Elə saxla dilini

Nə dil səndən utansın

Nə sən dilindən utan. (*R.Rza*)

11. Bu dünya bir qızıl kuzəyə bənzər

Suyu gah şirindir gah da ki zəhər. (*M.Gəncəvi*)

Hətta, həmçinin, habelə, yəni bağlayıcılarının işləndiyi tabesiz mürəkkəb cümlələrdə vergül işarəsi bağlayıcılardan əvvəl qoyulur. Məsələn:

Biliksiz adam okeanda azan yelkənsiz gəmiyə bənzər, yəni o ya sahilə çırpılıb parçalanar, ya da tufana düşüb batar. (*Pifaqor*)

Təkrarlanan həm, həm də, nə, nə də, ya, ya da, gah, gah da, istər, istərsə də bağlayıcılarının birincisindən başqa, digərlərindən əvvəl vergül qoyulur. Məsələn:

Buludlar karvan-karvan lap aşağıdan ötür, gah iri damcılar asfaltı na-xışlayır, gah da çiskın yağış asta-asta yağdı. (*İ.Şıxlı*)

Nə atası razı oldu, nə də qızı atasız getmək istəyirdi.

Təkrarlanan da, də bağlayıcılarının sonuncusundan başqa, qalanlardan sonra vergül qoyulur. Məsələn:

Aramızda həkim də var, mühəndis də, müəllim də.

16. Elə cümlələr yazın ki:

a) *yəni* sözü ədat kimi işlənsin;

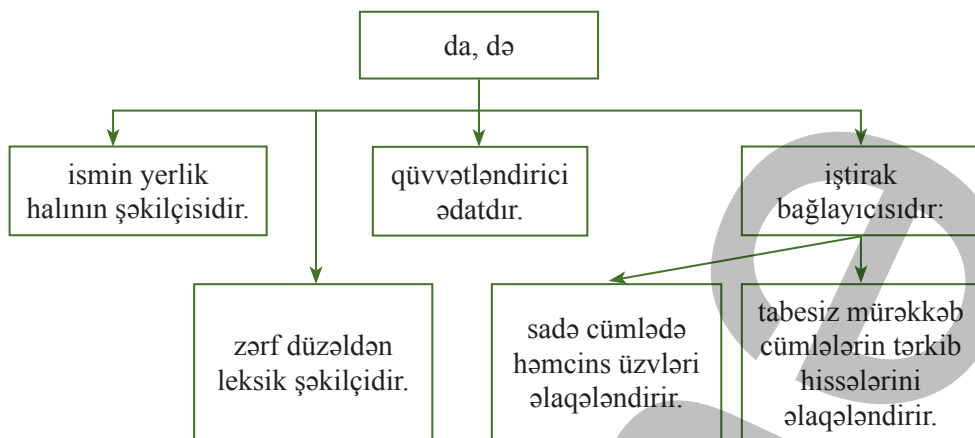
b) *yəni* sözü əlavəli cümlədə işlənsin;

c) *yəni* sözü ümumiləşdirici sözdən sonra işlənsin;

d) *yəni* sözü tabesiz mürəkkəb cümlələrin tərkib hissələri arasında işlənsin.

✓ *Durğu işarələrini düzgün qoyun və fikrinizi əsaslandırın.*

17. Sxem əsasında cümlələr qurub fikirlərinizi şərh edin.

18. *Da (də)* hissəciklərini düzgün yazın və fikrinizi əsaslandırın.

- Kamil insan günəşdən(*də*), aydan(*da*), ulduzdan(*da*) əzəmətlidir. (*F.Nəimi*)
- Sadəlik, yaxşılıq və dürüstlük olmayan yer(*də*) böyüklük yoxdur.
(*L.N.Tolstoy*)
- Könlü və sözü bir olmayan insanın yüz dili olsa(*da*), o yenə dilsiz sayılır.
(*C.Rumi*)
- Dünya(*da*) insan düşüncəsi qədər azad heç nə yoxdur. (*D.Yum*)
- Pisliliyi ədalətlə, yaxşılığı(*da*) yaxşılıqla qarşıla. (*L.Tzsi*)
- Sənə pis deyəni onu sənə xəbər gətirəndən daha(*da*) tez bağışla.
(*C.Herbert*)
- Günəşi örtə(*də*), qara buludlar
Yenə günəş adlı bir qüdrəti var. (*S.Vurğun*)

19. Aşağıdakı sxemlərə uyğun cümlələr düzəldin. Durğu işarələrini bərpa edin.

sadə cümlə*	+	<i>həmçinin</i>	+	sadə cümlə	=	mürəkkəb cümlə		
sadə cümlə	+	<i>yəni</i>	+	sadə cümlə	=	mürəkkəb cümlə		
<i>həm</i>	+	s.c.	+	<i>həm də</i>	+	s.c.	=	mürəkkəb cümlə
sadə cümlə	+	<i>lakin</i>	+	sadə cümlə	=	mürəkkəb cümlə		

*s.c. – *sadə cümlə deməkdir.*

AĞ GÖYƏRÇİN

(ixtisarla)

Payız mülayim keçirdi. Hərdən göy üzü tutulur, çiskin yağış yağırdı. Qonaq otağına keçəndə qızımın eyvandakı quşa – məhəccərin üstündə sakitcə dayanan boynu və qanadlarının ucu qara olan ağ göyərçinə baxdığını gördüm. Sakitcə dedim:

– Aynabəndə yaxınlaşma, uçub gedər.

Axşamçağı ağ göyərçinin başqa bir göyərçinlə məhəccərə qonduğunu gördük. Onlar eyvandakı dəmir şkafa girdilər. Biz eyvana çıxıb onları rahat etmədik. Noyabr ayı idi. Havalər yağışlı, dumanlı keçirdi. Belə havalarda göyərçinlər dəmir şkafdan çıxmırdılar. **Bu quşların gəlişi, mehriban davranışı hamımızda xoş ovqat yaratmışdı.**

Qış gəldi. *Seyrək qar yağdı, havalər soyudu.* Ağ göyərçini eyvanda görmədiyindən qızım narahat olmuşdu. Səhər göyərçinlərdən biri uçub gedəndən sonra qızım eyvana çıxdı, ağ göyərçin dəmir şkafda çör-çöpdən düzəlmiş yuvada tərənəmər oturmuşdu. O nə görmüşdüsə, “Ata, tez bura gəl”, – deyər təşvişlə məni çağırırdı. Mən yaxınlaşdım, ağ göyərçini ehmalca götürdüm. Gördüyüm mənzərə qəlbimi ağrıtdı: yuvadakı ətcə göyərçin balası donub ölmüşdü. Ağ göyərçini isti otağa gətirib iri qutuya, yumşaq parçanın üstünə qoydum. Qızım onun qabağına çörək qırıntıları tökdü. Göyərçin hərəkətsiz qalmışdı. Axşam qaranlıq çökdü. Eyvanda lampa işığında bir künce qısılmış ikinci göyərçini götürüb ağ göyərçinin yanına gətirdim.

Bütün qışı göyərçinlər hər səhər uçub gedir, axşamlar qayıdırdılar. Onlar eyvanın məhəccərində görünəndə qapını açırdıq. Quşlar otağın döşəməsinə enən kimi sakitcə gedib “yuvalarında” dincəlirdilər.

Günlər bir-birini əvəz edirdi. Ağ göyərçin öz adi həyatını yaşayırdı. Onun kürt yatması, iki bala çıxarması ailədə hamını sevindirdi. Göyərçin balalarını bəsləyib böyütmək üçün otaqda şərait yaratdıq. Ancaq piyalədə su qoysaq da, dənə az-az verirdik. Qanadları və quyruğu boz rəngli ləkələrlə örtülmüş göyərçin balaları günü-gündən böyüyürdü. Hər səhər yem dalınca gedən ağ göyərçin qayıdarkən qanadlarını açıb özünü otağın eyvana açılan şüşəli qapısına çırpır, sürüşüb aşağı düşür, yenidən bir də uçub özünü qapıya çırpırdı. *Bunu görən kimi biz qapını açırdıq, ağ göyərçin də balalarının yanına uçurdu.* Hər gün ana göyərçin balalarına baş çəkir, on-

lara dən, su verir, sonra məhəccərə qonub onu gözləyən göyərçinə qoşularaq uçub harasa gedirdi.

Bir gün işdən qayıdanda əl-üzümü yuyub balaca göyərçinlərə baş çəkmək istədim. Qonaq otağına keçəndə quruyub qaldım. *Göyərçin balaları otaqda yox idi, döşəmə isə tərtəmiz silinmişdi.*

– Zərifə, göyərçinlər hani? – deyərək heyrlənlə həyat yoldaşımı səslədim. O, otağa gəldi, günahkar kimi yavaşdan dedi:

– Bu nə bəla idi, bilmirəm. Göyərçinlər birdən-birə öldü. Buraları da yığışdırdım ki, qız məktəbdən gələndə görməsin.

Sizcə, bir quşun məhvi təbiətə hansı ziyanı vura bilər?

Mən donuxmuş vəziyyətdə qalmışdım. Bəs səhər erkən özünü qapıya çırpıb balalarını görmək istəyən ağ göyərçinə nə cavab verəcəyik? – deyərək fikirləşdim. Bu fikir məni sıxırdı.

Qızım məktəbdən gələn kimi otağa cumdu ki, balaca göyərçinləri görsün. Otaqdan qışqıra-qışqıra mətbəxə, anasının üstünə qaçdı, hay-küy qopdu. Anası nə dedisə, qızım sakitləşdi, yanıma gəlib dedi:

– Ata, göyərçinləri dayım Bayıla aparıb. Onlara kim baxacaq?

Anasının həqiqəti gizlədərək ağlabatan yalan uydurduğunu başa düşüb dinmədim. Həyat yoldaşım kiçik yaşlarından şəkər xəstəliyinə düşər olan qızımızın həyəcan keçirməsini istəmirdi. O:

– Dayın bağçada yuva düzəldəcək, – dedi. – Göyərçinlər üçün ora daha yaxşı olar.

Gecəyarısına kimi yata bilmədim. Fikrimdə götür-qoy etsəm də, göyərçin balalarının ölüm səbəbini tapa bilmədim.

Siz necə düşünürsünüz, göyərçin balaları hansı səbəbdən ölə bilərdi?

Tanış bir quşbazın yanına getdim. Qoca quşbazın göyərçinləri havada cövlan edir, o da quşların uçuşuna baxırdı. Yaxınlaşıb salamlaşdım, sakitcə dayanıb gözlədim. Sonra ondan soruşdum:

– Sizcə, göyərçin balasının ev şəraitində birdən-birə ölməsinə nə səbəb ola bilər?!

Qoca quşbaz fikirləşmədən dərhal dedi:

– Papiros tüstüsü. Tüstü onun qənimidir.

Qaynımın həyat yoldaşı ilə bizə gəlməsini xatırladım. Mən papiros həvəskarı deyiləm. Hər dəfə evdə siqaret yandıraraq çəkmək istəyəndə həyat yoldaşım dərhal öz etirazını bildirir, siqareti söndürməyimi xahiş edirdi: “Tüstü divarlara, örtüklərə yapışdı, söndür, sən Allah”. Tez pəncərəni açırdı

ki, otağın havası təmizlənsin. Mənim siqareti yandırmağımla söndürməyim bir olurdu. Ancaq qardaşı gələndə dərhal külqabını tapıb masanın üstünə qoyar, o da papirosunu yandırar, ara vermədən bir-birinə calayar, tüstü-duman, acı qoxu evə dolardı. Bacı qardaşına bir kəlmə söz deməzdi ki, xətrinə dəyər. Mən ona qardaşının yanında deyərdim: “Deyəsən, qardaşının papiros tüstüsü bal dadır”. Hamı bu sözümə gülərdi. O da deyərdi: “Əlbəttə... qardaşımın qadasını alım”.

Göyərçin balaları olan otaqda qardaşının “bal tüstüsü”nün zəhərə döndüyünü həyat yoldaşım ağına belə gətirməyib. Qoca quşbazın fikrini ona deyəndə təəccübləndi: “Aman, Allah, keç günahımızdan”, – dedi və gözləri yaşardı.

İki gün idi ki, göyərçinlər görünmürdü. Yəqin, inciyib getmişdilər. Özü mü günahkar sayır, iztirab çəkirdim. Bir yerdə qərar tuta bilmirdim. Eyvana çıxdım. Birdən ağ göyərçinin məhəccərə qonması məni diksindirtdi. Həyəcanla ona baxdım. Ağ göyərçin məhəccərin sağ tərəfində, sakitcə, küskün halda dayanmışdı. Sonra məhəccərin üstü ilə mənə sarı gəlib qığıldaya-

*İnsanlar arasındakı
ayrı-seçkilik nəyə
səbəb ola bilər?*

qığıldaya sağ əlimin üstünü dimdikləməyə başladı. Mən məhəccərdən tutub durmuşdum, ağ göyərçinə ürəyi soyuyana qədər dərimi didməyə imkan verdim. Ağ göyərçinə təsəlli verməyə gücüm yox idi: qəhər məni boğurdu.

Ağ göyərçin uçub getdi, bir daha qayıtmadı. Onun müsibəti qəlbimdə silinməz iz buraxdı.

Göyərçinin bu hərəkəti ilə müəllif nəyə etiraz edir və nəyi bildirmək istəyir?

- Sizcə, şəkillə mətnin uyğun hissəsi arasında hansı fərq vardır?

Didərgin, “Füyuzat” jurnalından, 2011-ci il

1. Rəvayəti oxuyun, əsas mətnlə əlaqələndirin.

Bu rəvayət “Ağ göyərçin” mətninin hansı hissəsi ilə uyğunluq təşkil edə bilər?

Sizcə, qadın nə cavab verəcək?

O kimi dar ağacından xilas edəcək?

Qadın seçimini necə əsaslandıracaq?

Qədim zamanlarda bir qadının ərini, qardaşını və oğlunu həbs edirlər. Edam iki gün sonraya təyin olunur.

Edam günü gəlir. Günahkarların hər üçünü qolubağlı gətirirlər. Padşahın diqqətini məzlum-məzlum ağlayan bir qadın cəlb edir. Onun kim olduğunu soruşur. Qadın edam olunanların yaxını olduğunu söyləyir. Padşah qadından soruşur:

– Mən onlardan birini sənin qadınlığına bağışlayıram. Ancaq seçim sənindir. Hansı birini xilas etmək istədin?

Qadın fikirləşmədən cavab verir:

Qadının tutarlı cavabı padşahın xoşuna gəlir, hər üç günahkarı azad edir.

✓ Rəvayətdəki düşüncə tərzinə münasibət bildirin.

2. Nə üçün müəllif məhz ağ göyərçini əsərinə obraz seçmişdir?
3. Təsvir edilən hadisə sizdə hansı hisslər oyatdı?
4. *Ana bala ucundan canını oda yaxar* atalar sözü mətnin hansı hissələrinə uyğun gələ bilər?
5. Zərifə xanımın hərəkətlərinə münasibət bildirin.
6. Sizcə, göyərçin balalarının ölümündə günahkar kimdir?
7. Müəllif siqaret tüstüsünün iki göyərçin balasını məhv etdiyini təsvir etməklə nəyi göstərmək istəmişdir?
8. Mətdəndən hansı nəticəni çıxardınız?

9. Tünd şriftlə verilmiş cümlədə *ovqat* sözünü hansı sözlə əvəz etsəniz, məzmununa xələl gəlməz?

10. Sual işarələrinin yerinə uyğun söz yazmaqla söz birləşmələrini tamamlayın.

quşun	→	yuvası
itin	→	?
toyuğun	→	?
at, inək və qoyunun	→	?

11. *Sürəhi – məhəccər, eyvan – aynabənd – şüşəbənd* sözlərinin leksik mənasını müəyyənləşdirərək verilmiş qarşılıqların yaxınmənalı söz olduğunu əsaslandırın.

12. Sinonimlər cərgəsində nə düzgün deyildir? Səhvləri düzəldin.

təşviş – iztirablı – təlaş – narahat – nigarançılıq

✓ *Fikirlərinizi şərh edin.*

13. Hansı sözün yazılışı düzgündür?

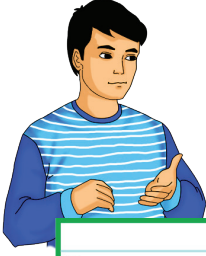
müşayiət	☐	müşayət	☐
prespektiv	☐	perspektiv	☐
məşhur	☐	məhşur	☐
layihə	☐	lahiyə	☐
kəşməkəş	☐	keşməkeş	☐
fakultə	☐	fakültə	☐
şaiyə	☐	şayie	☐
təchiz	☐	təhciz	☐

14. Mətnə fərqləndirilmiş cümlələri aşağıdakı kimi qruplaşdırın:

- Məzmun qarşılaşdırılır.
- Biri digərini aydınlaşdırır.
- Hadisələr ardıcıl baş verir.
- Səbəb və nəticə məzmunu vardır.

15. Mətnə fərqləndirilmiş cümlələri altından xətt çəkilmiş cümlələrlə müqayisə edin. Cümlələri hansı baxımdan fərqləndirdiniz?

16. Boşluqları tamamlamaqla kiçik mətn qurun.

Cümlələri müqayisə
edib bu nəticəyə
gəldik ki, ...

1. ... bir qrammatik ...
2.
3.
4.

1. Mürəkkəb ... vardır.
2.
3.
4.

Bir siqaret tüstüsü göyərçin balalarının ölümünə səbəb olursa, siqaretin insan orqanizminə verdiyi zərərini həcmi düşünün. Bir siqaret bir canlıya məhv edə bilirsə, atom bombalarının, odlu silahların insana və bəşəriyyətə vurduğu zərbə haqqında düşünün.

Müharibələrin, terrorların, münaqişələrin törətdiyi faciələr, fəlakətlər haqqında düşünün. Bu faciələrin qurbanı olan insanların, əsasən də, körpələrin taleyi haqqında düşünün.

Sizcə, insanları nüvə silahlarının dəhşətindən, hidrogen bombalarının vəhşətindən, çarəsi tapılmayan xəstəliklərin pəncəsindən, enerji qaynaqlarının, maddi sərvətlərin tükənməsindən nə xilas edə bilər?

20 Yanvar faciəsinin günahsız qurbanlarını xatırlayın. Bu kimi faciələrin baş verməməsi üçün nələrin etmək lazım gəldiyini düşünün.

“Müharibələrə, qırğınlara son” adlı ictimaiyyət keçirin. Bunun üçün tədbirlər planı işləyib hazırlayın.

“Müqəddəs Şəhidlər xiyabanında Dəli bir ağlamaq keçir könlümdən (Alı Mustafayev)” adlı inşa müsabiqəsi keçirin.

“Müqəddəslik zirvəsində” adlı ədəbi-bədii kompozisiya hazırlayın.

Plan:

İlk növbədə, faciə ilə bağlı materiallar toplayın.

Topladığınız materialları sistemləşdirin.

Çıxışlarınızı şeir nümunələri və musiqi ilə müşayiət edin.

3-cü bölmə

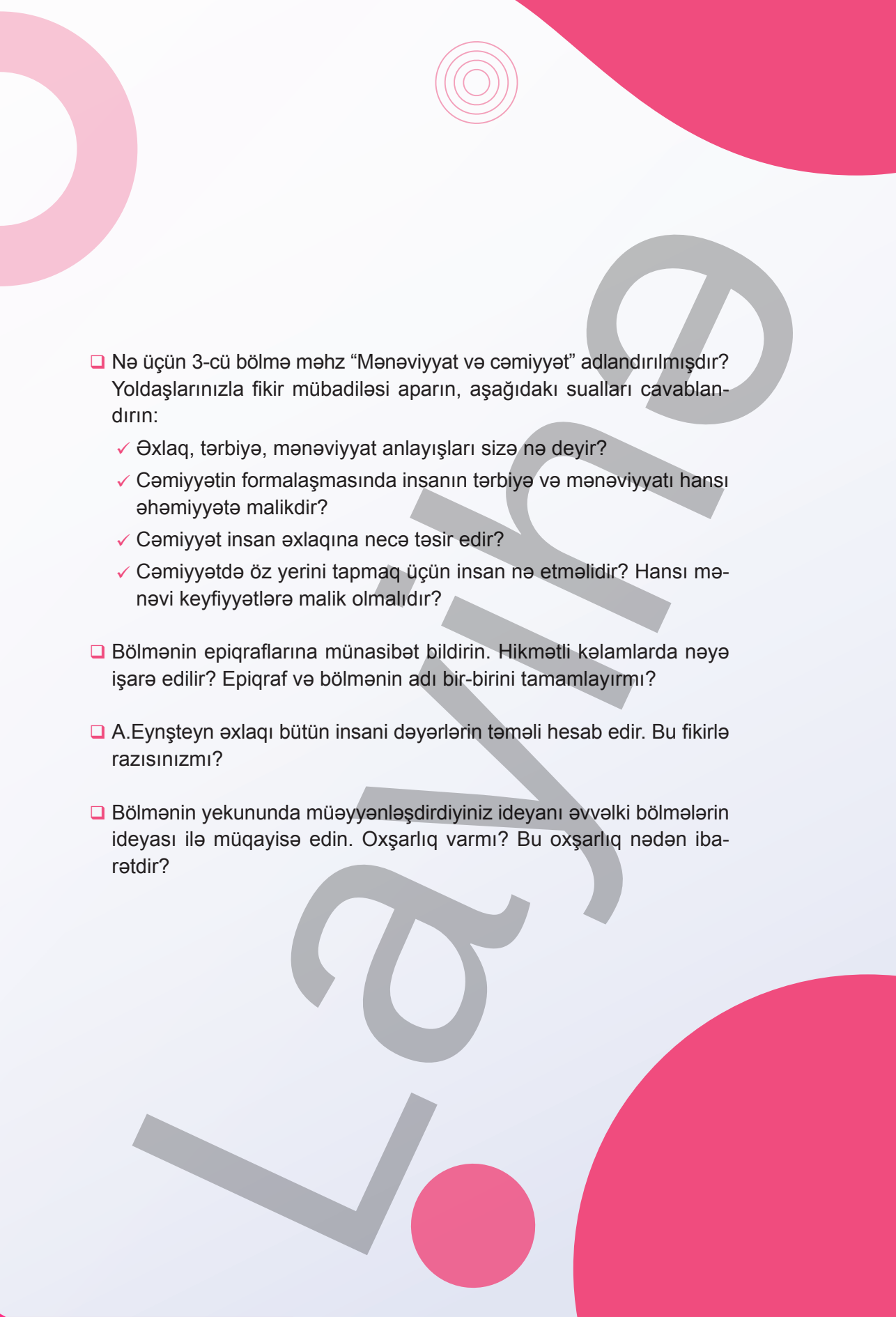
MƏNƏVİYYAT VƏ CƏMİYYƏT

- ☐ “Ağacın bəhərini görmək istəyirsənsə, onun çiçəyini qoru”.

Atalar sözü

- ☐ “Tərbiyə ana qucağından başlayır. Hər deyilən kəlmə isə uşağın şəxsiyyətini formalaşdıran bir kərpicdir”.

Namiq Kamal

-
- Nə üçün 3-cü bölmə məhz “Mənəviyyat və cəmiyyət” adlandırılmışdır? Yoldaşlarınızla fikir mübadiləsi aparın, aşağıdakı sualları cavablandırın:
- ✓ Əxlaq, tərbiyə, mənəviyyat anlayışları sizə nə deyir?
 - ✓ Cəmiyyətin formalaşmasında insanın tərbiyə və mənəviyyatı hansı əhəmiyyətə malikdir?
 - ✓ Cəmiyyət insan əxlaqına necə təsir edir?
 - ✓ Cəmiyyətdə öz yerini tapmaq üçün insan nə etməlidir? Hansı mənəvi keyfiyyətlərə malik olmalıdır?
- Bölmənin epigraflarına münasibət bildirin. Hikmətli kəlamlarda nəyə işarə edilir? Epigraf və bölmənin adı bir-birini tamamlayırmı?
- A.Eynşteyn əxlaqı bütün insani dəyərlərin təməli hesab edir. Bu fikirlə razısınız mı?
- Bölmənin yekununda müəyyənləşdirdiyiniz ideyanı əvvəlki bölmələrin ideyası ilə müqayisə edin. Oxşarlıq varmı? Bu oxşarlıq nədən ibarətdir?

Mark Tvenin fikirlərinə münasibət bildirin.

Qəzəb vəziyyətin nəzarətdən çıxmasına səbəb olmaqla yanaşı, sizin özünüzdə daha böyük ziyan vurur. Qəzəb duyduğunuz adam vaz keçiləcək biri deyilsə, münaqişəni aradan qaldırmaq üçün ilk addımı ondan gözləməyin, bunu tərəddüdsüz özünüzdə edin. Buna görə heç vaxt peşman olmayacaqsınız. Gərəksiz qəzəbdən uzaq olmağı bacarmaq xoşbəxtliyin mühüm şərtidir.

4. Qəzəb hissindən uzaq olun. Qəzəb elə bir hisdir ki, üstünə töküldüyü insanlardan daha çox onu saxlayana zərər verir.

Yumor və gülüş insanlığa bəxş olunan ən böyük hədiyyə, eyni zamanda xoş ovqatın rəhnidir. Ovqat yaxşı olanda işləmək də, istənilən problemin həlli də asan olur. Çünki gülüş mənfi emosiyaları beyindən sıxışdırıb çıxarır. Ovqatı pozulmuş insan isə problemin həllindən uzaqlaşır.

3. Əsəbiləşməyin və gülümsəyin.

Bizə elə gəlir ki, hansısa işlə məşğul olmaq yaşımıza uyğun deyil, bu iş bizlik deyil, bundan sonra dəyişə bilmərik. Lakin ürəyimizə yatan bir işlə məşğul olmaq, istədiyimizi həyata keçirmək heç zaman gec deyil.

2. Heç zaman özünüzdə yaş həddinə görə məhdudlaşdırmayın.

Əgər siz özünüzdən razı olsanız, daxili azadlığa nail olacaqsınız. Daxili azadlıq sizə xoşladığınız işlə məşğul olmağa imkan yaradaçaq. Daxili azadlığınız yoxdursa, şəxsi inkişafınızda problemlər yaşayacaq, hətta inkişafın istiqamətini düzgün seçsəniz belə, daxili müqavimət hiss edəcək, seçdiyiniz hədəfə nail ola bilməyəcəksiniz.

1. Özünüzlə harmoniyada yaşayın. “Özündən narazı olan insan həyatdan razı ola bilməz”.

Siz özünüzdə istədiyiniz kimi olmağa izin verməlisiniz. İnsanlardan tərif gözləməyin. Özünüz özünü bəyənməlisiniz.

Həyatında bir çox məhrumiyyətlər və çətinliklərlə qarşılaşmış Mark Tven xoşbəxtliyin doqquz yolunu göstərir və onların izahını verir.

9. İstədiyinizi edin.

20 il sonra siz etdiyinizdən daha çox etmədiyiniz işlərə görə heyifsilənəcəksiniz. Ona görə yelkənləri qaldırıb sakit limandan çıxın. Yelkənlərinizlə sizin üçün faydalı olan küləyin səmtini tutun. Faydalanın. Arzulayın. Kəşflər edin.

8. Əhvali-ruhiyyənizin həmişə yaxşı olmasına çalışın.

Əhvali-ruhiyyənizi qaldırmağın ən yaxşı yolu başqasına kömək etməkdir. Yardım etdiyiniz adam da əvəzində sizə və ya başqa birinə yardım edəcək. Beləcə, dünyada şəfqət hissi getdikcə daha çox bərqərar olacaq.

7. Optimist olun. Hər şeyin yaxşı olacağına inanın. Pessimizm əsəbi zəif adamların müdriklik kimi başa düşdüyü “sözcük”dən başqa bir şey deyildir.

Diqqətinizi pozitiv şeylərə cəmləməklə qısa zamanda həyatınızın yaxşıya doğru dəyişdiyini hiss edəcəksiniz. Müxtəlif problemlərə köklənməklə qeyri-iradi yaxşıya doğru yolunuzu siz özünüz qapadırsınız. Problemlə düşüncələri qovun ki, qəlbinizdə fərəh üçün yer olsun.

6. Yeni ideyalara malik insana onun ideyaları müvəffəqiyyət qazanana qədər qərribə bir adam kimi baxacaqlar. Ətrafınızdakıların sizi başa düşməməsinə hazır olmalısınız.

İnsanlar yeniliyə fərqli reaksiya verə bilərlər: kimsə bəyənər, kimsə biganə qalar, kimsə narazı qalıb sizə maneələr törədə bilər. Vahiməyə düşməyin və lazım bildiyiniz işi görməkdən çəkinməyin. Sonda öz istəklərinizə nail olacaqsınız.

5. Hamının sizə borclu olduğunu fikirləşməyin. Elə hesab etməyin ki, dünya sizə nədəsə borcludur. Onun sizə heç bir borcu yoxdur. O sizdən əvvəl də var idi.

Uşaqkən bizə lazım olan çox şeyi valideynlər etdiyindən bəzi adamlar yetkinlik yaşına çatdıqdan sonra da elə düşünürlər ki, ətrafdakılar onlar üçün nələrsə etməli, dünya onların istədiklərini verməlidir. Artıq uşaq deyilsiniz və valideynin, yaxud da dünyanın sizə istədiklərini verməsinə gözləməməlisiniz. Çalışın, arzu etdiklərinizə əzminizlə nail olun!

“ƏTRAFSIZ HƏYAT”

İnam görmədiyinizə inanmaqdır. Bunun mükafatı da inandığınızı görməkdir.

Sven Avqustin

1. Mətni nöqtələrin yerinə uyğun sinonimlər seçməklə oxuyun.

Nik Vuyçiç 1982-ci ildə Avstraliyanın Brisben şəhərində mühacir ailəsində anadan olmuşdur. Lakin onun həyata gəlişi illərdən bəri övlad arzusunda olan valideynlərinə sevinc (...) gətirmədi: Nik ciddi patoloji qüsurlarla dünyaya gəlmişdi. **Körpənin yuxarı və aşağı ətrafları – başqa sözlə, nə əlləri, nə də ayaqları yox idi.** Yalnız sol tərəfdə ayaq əvəzinə, iki barmaqlı, pəncəyə oxşar bir orqan mövcud idi. Övlad həsrətində olan ata gözlərinə inana bilmədi. O, körpəsinin qolu olmayan çiyini görəndə kimi palatani tərk etdi. Həyəcan və təşvişdən (...) dili söz tutmurdu. Özünü güclə ələ alan atanın həkimdən ilk soruşduğu “Oğlumun ...əli yoxdur?” cümləsi oldu. Həkimin cavabı onu daha da sarsıtdı: “Körpənin əlləri və ayaqları yoxdur”.

Sizcə, Nik ailədə neçənci övlad idi?

Doğum şöbəsində isə heç kəs onu körpəsinin yolunu həsrətlə gözləyən anaya göstərməyə cürət etmirdi.

Ancaq bir qərara gəlmək lazım idi: arzu olunan, lakin bu qədər bəd-bəxt (...) olan bu körpənin taleyi nə cür olacaq? Valideynlərin vəziyyətini təsəvvür etmək çətin deyildi. Onlar şüursuz vəziyyətdə körpəni seyr edir və onun ətraf mühitə adaptasiyası barədə özlərinin suallarına cavab tapa bilmir, onu təsəvvürlərinə (...) belə gətirə bilmirdilər.

Suallar, suallar, suallar... Belə insan xoşbəxt ola bilərmi? Ümumiyyətlə, ona həyat (...) lazımdırımı? Digər tərəfdən, əgər ona həyat bəxş edilibsə, kim bu həyatı onun əlindən ala bilərdi? Valideynlər qorxu və mərhəmət qarışıq bir kədərlə körpəyə baxdıqda onun məsum baxışları ilə qarşılaşırdılar. Bu baxışlar onları silkələdi: körpə yaşamaq istəyirdi!

Körpənin adını Nik qoydular.

Təşviş və göz yaşları ilə keçən bir neçə aydan sonra, nəhayət, Nikin valideynləri faciə ilə barışdı, onlar adi həyat sürməyə başladılar. Beləliklə, kiçik avstraliyalı Nikin ağırlı və böyük çətinliklərlə dolu həyatı başladı. Kiçik yaşlarında Nik həmyaşıdlarından nə ilə və necə fərqləndiyi haqqında heç düşünmürdü də.

Depressiya böyüyəndən sonra başladı. İlk intihar cəhdi 8 yaşında baş verdi. Məhz bu yaşda oğlan öz qüsurlarından əziyyət çəkməyə başladı. *Hər gecə Allahdan ona əl və ayaqlar verməsini xahiş edirdi. Sonralar Nik özü etiraf etmişdi ki, hər səhər əl-ayağını görəcəyi ümidi ilə yuxudan oyanırdı. Lakin bu ümidlər günü-gündən zəifləyirdi. Ümid məyusluqla əvəz olunurdu.*

10 yaşın içində idi. Nik anasına çim-mək istədiyini bildirdi və xahiş etdi ki, onu vanna otağına aparsın. Həmin dəqiqələri Nik belə xatırlayır:

“Mən üzü üstə çevrilməyə çalışdım, ancaq bu vəziyyətdə qalmaq çox çətin idi. Məqsədimə çatı bilmirdim. Məndə heç nə alınmırdı. Bu qısa an kəsiyində özümün dəfn mərasimimi çox dəqiq şəkildə gözü-mün önündə canlandırırdım – atam və anam sonsuz kədər içində məzarımın önündə da-yanıb göz yaşı tökürlər. Həmin anda başa düşdüm ki, mənim onlara dərd verməyə, onların qəlbini incitməyə haqqım yoxdur. Çünki mən valideynlərimdən özümə qarşı ancaq böyük məhəbbət görmüşdüm. Mən də onları çox sevirdim”.

Sonrakı etiraflarına görə, məhz həmin anda Nik intihar haqqında fikirlərindən birdəfəlik imtina etdi.

Valideynlərinin ona aldığı elektron əllər də kö-mək etmədi. Onlar uşaq üçün çox ağır idi, ona görə də Nik ancaq onda ana-dangəlmə olan sol “ayağının” köməyindən istifadə etməyə başladı.

Ancaq onun həyatı bundan sonra da asanlaş-madı. Valideynləri hökumətdən xahiş etdilər ki, Nik adi məktəbdə oxusun. Lakin həmyaşıdları və sinif yoldaşları onunla oynamaqdan imtina edir-dilər. Doğrudan da, Nik heç nə edə bilmirdi: nə topu vura bilir, nə tuta bilir, nə də qaça bilirdi.

Sizcə, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar adi məktəblərdə, yoxsa xüsusi məktəblərdə təhsil almalıdırlar?

Lakin oğlan dözüldü – o “hamı kimi” olmağa çalışırdı, var gücü ilə çalışırdı. O, məktəbə gedir, yaxşı oxuyur, yaza bilirdi. Nik nəinki gəzməyi və üzməyi, hətta skeyt sürməyi və kompüterdən istifadə etməyi də öyrəndi. Allaha inamı ona güc (...) verirdi. Nik əmin idi ki, əgər Allah onu belə yaradıbsa, deməli, o, Allaha məhz olduğu kimi lazımdır. Sadəcə, o öz yolunu axtarıb tapmalı idi. Nik isə onun üçün “ayrılmış” xüsusi təyinatın olduğuna inanırdı.

* * *

İnamı onu məyus etmədi. Qriffit Universitetində oxuyan və maliyyənin planlaşdırmasını öyrənən Nikə bir dəfə tələbələrin qarşısında çıxış etmək təklif olundu. Nik etiraz etmədi, o, tələbələrə öz bildiklərini danışdı.

Onun qısa müəhazirəsinin təsiri o qədər güclü oldu ki, zalda oturanların əksəriyyətini ağlatdı. Hətta qızlardan biri səhnəyə yüyürüb Niki qucaqladı. Evə qayıdan Nik valideynlərinə bəyan etdi (...) ki, o artıq həyatda nə ilə məşğul olmaq istədiyini müəyyən edib. Nik insanlarla ünsiyyət qurmaq, natiq olmaq istəyirdi.

O, qəti qərara gəldi ki, daha dörd divarın arasında oturub qalmamalıdır. Çünki onun gözləri qarşısında müxtəlif problem və dərdləri olan insanlarla dolu dünya açılmışdı. Nik hiss edirdi ki, bütün bu insanlara onun deyiləsi sözü var.

O vaxtdan onun səfərləri başladı.

20-dən çox ölkəyə səfər edən Nik ildə 250-dən çox nitq söyləyir. Çıxış etmək üçün gələn təkliflər isə onun imkanlarından qat-qat çox idi.

Beləliklə, Nik Vuyçiç həyatda öz təyinatını, yolunu tapdı. Bu nə qədər qərribə səslənsə də, əlsiz-ayaqsız bu gənc bəzi “sağlam” insanlardan qat-qat çox işlər görə bildi.

Sağlam sözü nə üçün dırnaq içində verilmişdir?

Nik özünün təşkil etdiyi “Ətrafsız həyat” qeyri-kommersiya şirkətinin sədri və mənəvi lideridir. **Onun auditoriyasında milyonlarla insan var ki,**

onlardan hər biri Nikin inamına, gücünə və inamı paylaşma qabiliyyətinə malik olduğuna inanaraq ona qulaq asmağa gəlir.

Nikin “Məhdudiyyətsiz həyat: misli olmayan gözəl həyat üçün ilhamlandırma” adlı kitabı 2010-cu ildə çapdan çıxmışdır. Yeri gəlmişkən, o, kitabını kompüterdə özü yığmışdır. Yığım zamanı yüksək sürət nümayiş etdirən bu qolsuz insanın iradə gücünü təsəvvür etmək o qədər də asan deyil!

Bu gün Nik Kaliforniyada yaşayır. 2012-ci ildə o, Kanae Miaxara adlı gözəl bir qızla evlənmişdir (...). Bir oğul atasıdır. Onun həyatında həm iş, həm də ki istirahət var: yazı və çıxışlarından kənar vaxtlarda Nik qolf oynayır, balıq tutmaqla məşğul olur və serfinqlə üzür.

Yıxılanda isə (Nik tez-tez yıxılır) o, əvvəl alnına, sonra isə çiyinlərinə dirənir və hər dəfə də ayağa qalxa bilir. Bütün bu yıxılmalar, əsasən də, qalxmalar Nikin bütün həyat fəlsəfəsini əks etdirir: “Həyatda elə olur ki, yıxılırsınız və sizə elə gəlir ki, durmağa gücünüz yoxdur. Onda siz dərhal fikirləşirsiniz ki, görəsən, ayağa qalxmağa ümid varmı? Mənim nə əlim, nə ayağım var! Hər növbəti uğursuzluqdan sonra mən ümiddən əlimi üzürəm. Mən yenə və yenə cəhd göstərirəm. Mən istəyirəm ki, siz biləsiniz – uğursuzluq son deyil. Əsas odur ki, siz axırda nəyə nail olacaqsınız”.

Nikin müvəffəq olmasının əsas səbəbi nədir?

Nikin həyat fəlsəfəsinə münasibət bildirin.

Polina Çelpanova

Nik Vuyçiçin fəaliyyəti cəmiyyətə nə verir?

İlk abzası verilmiş mətni davam etdirin.

3 Dekabr Beynəlxalq Əlillər Günüdür. Azərbaycan Respublikası 2006-cı ildə BMT-nin Baş Məclisi tərəfindən qəbul edilmiş “Əlillərin Hüquqları haqqında” Konvensiyaya qoşulmuşdur. Ölkəmizdə əlillərin sosial müdafiəsi ilə bağlı tədbirlərin əsası ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur.

Ölkəmizdə əlillərin sosial həyat tərzini yaxşılaşdırmaq məqsədilə

2. Mətni oxuyarkən hansı hissləri keçirdiniz? Nikin həyat yolu sizə necə təsir etdi? Həyatda belə hadisə ilə üzləşmişinizmi?
3. Kanae Mıaxaranı xarakterizə etmiş olsaydınız, hansı insani keyfiyyətləri ona aid edərdiniz?
4. Hansı suallara mətndə cavab yoxdur?
- Nikin dünyaya gəlişi nə üçün illər uzunluğunu övlad arzusunda olan valideynləri sevindirmədi?
 - Nə üçün yeni doğulan körpəni valideynlərinə göstərmirdilər?
 - Nikin fiziki qüsurlarla doğulmasına nə səbəb olmuşdu?
 - Nə üçün Nik sui-qəsd fikrindən daşınırdı?
5. Fikirlərdən hansı mətnlə səsəlir?
- A) Sonuncu ölənlər ümidlərdir.
- B) Özü yığılan ağlamaz.
- C) Uşaq yığıla-yığıla böyüyür.
- D) Həyat bumeranqdır: nə etsən, onu sənə qaytarar.
- E) Həyat onu yaşaya bilənlər üçün gözəldir.
6. Nik Vuyçiç haqqında hekayə yazsa idiniz, hekayəyə hansı adı verərdiniz? Süjet xəttini necə qurardınız?

7. Mətnə frazeoloji birləşmələri tapın, mənalarını izah edin.
8. *Depressiya, auditoriya və patologiya* sözlərinin leksik mənalarını müəyyənləşdirin.
9. *Qüsurlar, eyib, nöqsan, günah, qəbahət* sözlərini aşağıdakı cümlələrdə nöqtələrin yerinə düzgün yerləşdirin.
- Ağillı adam başqasının ... görərək öz ... düzəldər. (*F.Larofuko*)
 - Düşməndən öyrənər ... insan
Çünki dost gözündə görünməz ...
Xəstəyə qənd vermək xoş deyil, inan.
Xəstə fayda görər acı dərmandan. (*S.Şirazi*)
 - Hər gecə özümle üzbəüz durub,
Hesab istəyirəm ötən günümədən
Vəcdan cavab verir, ədalət sorur:
Bu gün bir ... batmışammi mən? (*B.Vahabzadə*)

- ... böyükdür, ay ellər, dünən axşam,
Büllur kimi bir ürək, bir könül sındırmışam. (*İ.Səfərli*)

10. Bunlardan hansı *adaptasiya* sözünün izahı ola bilər?

- a) şəraitə uyğun olaraq dəyişmə
- b) şəraitə uyğun olaraq uyğunlaşma
- c) şəraitə uyğun olaraq yerdəyişmə

11. Mətnin son abzasında hansı cümlə tiplərindən istifadə olunmuşdur?

12. Mətnə qırmızı rəngdə verilmiş cümlənin düzgün forması hansı bənddə verilmişdir?

- a) Körpənin yuxarı və aşağı ətrafları – başqa sözlə, nə əlləri, nə də ayaqları var idi.
- b) Körpənin yuxarı və aşağı ətrafları – başqa sözlə, əlləri və ayaqları yox idi.
- c) Körpənin yuxarı və aşağı ətrafları – başqa sözlə, nə əlləri, nə də ayaqları heç yox idi.

✓ Seçdiyiniz cavabın düzgünlüyünü əsaslandırın.

13. Mətnə cərçivəyə alınmış cümlələri tabesiz mürəkkəb cümlə şəklində yazın. Hər iki halda bağlayıcıdan istifadə etməyə çalışın.

14. Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlələrin mürəkkəb cümlə olduğunu sübut edin. Həmin mürəkkəb cümlələr bir-birindən nə ilə fərqlənir?

Nümunə:

Mən üzümüstə çevrilməyə çalışdım, ancaq bu vəziyyətdə qalmaq çox çətin idi.

Hökmün düzgün olduğunu əsaslandırın.

tabesiz mürəkkəb cümlədir.

Valideynləri hökumətdən xahiş etdilər ki,

Nik adi məktəbdə oxusun.

əsas cümlədir.

asılı cümlədir.

tabeli mürəkkəb cümlədir.

Asılı cümlə əsas cümləni izah edib aydınlaşdırır.

Valideynlər xahiş etdi ^{nəyi?} Nikin adi məktəbdə oxumasını.

Tərkibindəki sadə cümlələrdən birinin qrammatik cəhətdən digərinə tabe olması ilə yaranan mürəkkəb cümlələrə tabeli mürəkkəb cümlələr deyilir.

Tabeli mürəkkəb cümlənin tərkibindəki cümlələrdən biri qrammatik cəhətdən müstəqil, digəri ondan asılı olur. Məsələn:

Ona elə gəlirdi ki, qarşısında durub ağlayan, piyaləyə bənzər bu gözlər dostunun gözləridir. (Ə. Cəfərzadə)

Müstəqil cümlə baş cümlə, asılı cümlə budaq cümlə adlanır.

Baş cümlə ☐, budaq cümlə ☐ ilə göstərilir.

O, həmişə deyərdi ☐ ki, ☐ nar birlik, möhkəmlik rəmzidir. (G. Munis)

☐ ← ☐

Budaq cümlə həmişə baş cümlədən asılı olur.

15. Mətnə fərqləndirilmiş cümlələri tabeli mürəkkəb cümləyə çevirməyə çalışın. Sonra həmin cümlələrin sxemini qurun.

Məsələn:

- Kiçik yaşlarında Nik həmyaşıdlarından nə ilə və necə fərqləndiyi haqqında heç düşünmürdü də.
- Kiçik yaşlarında Nik heç düşünmürdü ki, həmyaşıdlarından nə ilə fərqlənir.
✓ *Sadə cümləni mürəkkəb cümləyə çevirərkən nədən istifadə etdiniz?*

16. Mətnə tünd şriftlə verilmiş cümlələri sadə cümləyə çevirin. Cümlələrdə hansı dəyişikliyin baş verdiyini izah edin.

17. Cümlələri (səh. 111) fərqləndirib aşağıdakı kimi qruplaşdırın.

sadə cümlələr

həmcins üzvlü sadə cümlələr

tabesiz mürəkkəb cümlələr

tabeli mürəkkəb cümlələr

- Günəş ola bilməsən də, ulduz ol, amma göydəki ən parlaq ulduz sən ol. *(R.Taqor)*
 - Özü ilə mübarizə apara bilən insan ən dəyərli insandır. *(R.Brauning)*
 - Əlindəki işi qurtarmamış başqasına girişmə, çünki hər ikisi yarımçıq qala bilər. *(M.M.Nəvvab)*
 - Tarixi olduğu kimi qəbul etmək, dərk etmək və olduğu kimi qiymətləndirmək lazımdır. *(Heydər Əliyev)*
 - Sən torpağa əyl ki, o sənə yaxın gəlsin. *(Atalar sözü)*
 - İş insanı üç bələdan: avaraçılıqdan, qəbahətdən və ehtiyacdən xilas edir. *(A.Volter)*
 - Keçmiş dəyişə bilməzsən, lakin gələcək sən öz əlindədir. *(V.Hüqo)*
 - Boş zaman yoxdur, boş keçən zaman var. *(Atalar sözü)*
- ✓ *Nümunələrin sayını artırın.*

18. Verilmiş məlumatlardan birini seçib onun əsasında kiçik hekayə yazın.

1999-cu ildə döyüş tapşırığını yerinə yetirərkən erməni snayperinin açdığı atəş İlham Zəkiyevin görmə qabiliyyətini itirməsinə səbəb olur.

Ailəsinin və yaxın dostlarının ona dəstək olması İlhamı bu çətinliyi adlamağa kömək edir. İlham əvvəllər məşğul olduğu idman sahəsinə qayıdır. O, Kanadanın Kvebek şəhərində keçirilən Görmə Əlilliyi Olan İnsanların 2-ci Dünya Oyunlarında iştirak etmək istəyirdi. İlham yarışda uğurla iştirak edir və Afınada keçirilən Paralimpiya oyunlarına vəsiqə qazanır. 2008-ci ildə İlham Zəkiyev ikinci Paralimpiya oyunlarında iştirak edir. Finalda yerli Çin cüdoçusunu məğlub edərək Azərbaycan tarixində ilk dəfə Paralimpiya oyunlarında ikiqat çempion adını qazanır.

3 may 2012-ci ildə Əfqanıstanda minaya düşmüş Moris Teylor partlayış nəticəsində dizə qədər hər iki ayağını, dirsəyə qədər sol qolunu, çiyinə qədər sağ qolunu itirmişdir.

Evə qayıtdıqdan sonra nişanlısı 23 yaşlı Daniel Kelli onu atmamış, ayağa qalxmasına kömək etmişdir. Ətraflarının bərpası üçün iki gün ərzində 250 min Amerika dolları toplanmışdır.

Moris Teylor özünü xoşbəxt hesab edir.

OĞLUM MƏHƏMMƏDƏ NƏSİHƏT

(“Leyli və Məcnun” poemasından, ixtisarla)

Sən, ey on dörd yaşlım, hər elmə yetkin!
Gözündə əksi var iki aləmin!
Yeddi yaşar oldun o zaman ki sən,
Açıldın gül kimi güləndə çəmən.
İndi ki çatmışdır yaşın on dördə,
Başın sərv kimi durur göylərdə.
Qəflətdə oynama, qeyrət vaxtıdır,
İndi hünər vaxtı, şöhrət vaxtıdır.
Ucalmaq istəsən, bir kamala çat,
Kamala ehtiram göstərər həyat.
Uşaqkən əslini sorsalar bir az,
Ağac bar verəndə cinsi sorulmaz!
Elə ki böyüdün, belədir qayda,
Atanın adından sənə nə fayda?
Sən aslanlar kimi keç cəbhələrdən,
Yalnız hünərinin balası ol sən!
Səadət kamalla yetişir başa,
Xalqa hörmət elə, ədəblə yaşa,
Öz adına layiq işlər gör ki, sən,
Axırda utanma xəcalətindən.
Oğul, sözlərimə yaxşı qulaq as!
Ata nəsihəti faydasız olmaz.
Hərçəndi sənətin çox rütbəsi var;
Həyata faydalı bir elmi axtar.
Bu əyri cizgilər cədvəlində sən
Özünü şərh edib, özünü öyrən!
Ol öz vicdanının sirrinə açar,
Çünki bu mərifət qəlbə nur saçar.
Hiylədən, riyadan daim kənar ol.
İsa mərifətli həkim ol, amma
İnsanı öldürən bir həkim olma.

*N. Gəncəvi nə üçün
14 yaşı hünər, şöhrət
vaxtı hesab edir?*

*Atalar sözündə ifadə
olunan fikrə münasibət
bildirin.*

*Şair “əyri cizgilər
cədvəli” dedikdə
nəyi nəzərdə tutur?*

*Misralara münasibət
bildirin.*

*Həm həkim, həm fəqih olsan sən əgər,
Hamının yanında adın yüksələr.
Həyat da, ölüm də qul olar sana,
Səadət və şöhrət düşər payına.
Bir elmi öyrənmək istədikdə sən
Çalış ki, hər şeyi kamil biləsən.
Kamil bir palançı olsa da insan,
Yaxşıdır yarımçıq papaqcılıqdan.
Məndən söyləməkdir, səndən eşitmək,
Bir insan əliboş gəzməsin gərək.*

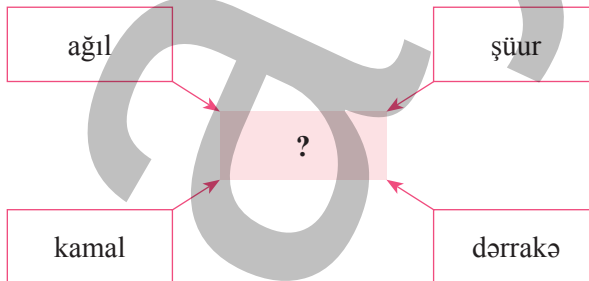
Fəqih – şəriət
hüquqşünası

*Şeir*in sonuncu
misrasını şərh
edin.

Nizami Gəncəvi

1. Nizami Gəncəvinin oğlu Məhəmmədə nəsihəti Mark Tvenin sayca neçənci məsləhətinə uyğun gəlir? Seçiminizi sübut etməyə çalışın.
2. Nizami şöhrət qazanmaq və xoşbəxt olmaq üçün oğluna nəyi məsləhət görür?
3. Nizaminin nəsihətləri və Mark Tvenin məsləhətləri arasında hansı oxşar və fərqli cəhətləri gördünüz? Fikirlərinizi əsaslandırın.
4. Nə üçün Nizami oğluna məhz həkim olmağı məsləhət görür? Nizaminin oğluna nəsihətinin əsasında nə durur? Şair uğura sahib olmanın ilk şərti kimi nəyi irəli sürür?
5. “Ana qucağı” mətnində ananın müəllimə verdiyi dəyərlə Nizaminin həkimə verdiyi dəyəri müqayisə edin. Nə üçün bu iki sənət digərlərindən üstün sayılır?

6. Sual işarəsinin yerinə nə yazılmalıdır?

7. *Kamil, kamal, mükəmməl* sözləri arasında əlaqə görürsünüzmü? Fikrinizi əsaslandırın.

8. Hansı hökm düzgündür?

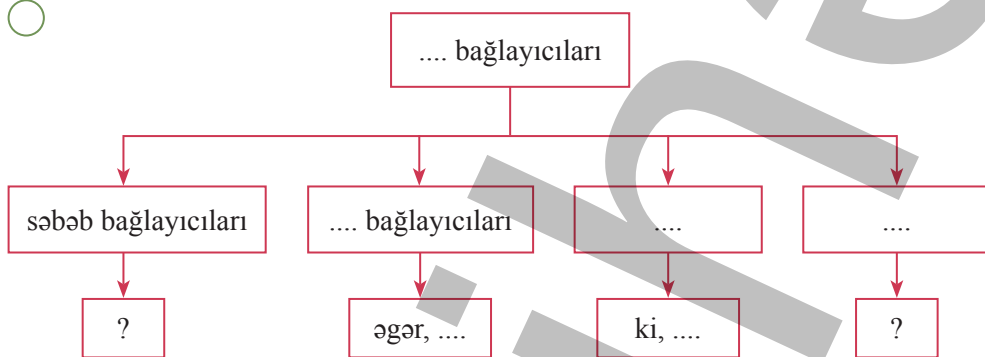
- *Səadət, kamal, kamil* sözləri fərqli suallara cavab verə bilər.
- Həm ümumi, həm də xüsusi isim kimi işlənən *səadət, kamal, kamil* sözləri omonim hesab edilir.
- Leksik məna dəyişmədiyi üçün *səadət, kamal, kamil* sözləri omonim hesab edilmir.

9. Məktubu oxuyun, məzmununa münasibət bildirin.

☐	Abraam Linkolnun oğlunun müəlliminə yazdığı məktub
☐	
☐	<i>Mən bilirəm ki, o, ətrafdakı insanların heç də hamısının səmimi və ədalətli olmadığını biləcək. Oğluma onu da öyrədin ki, ətrafda dost olduğu kimi düşmən də vardır. Bilirəm, buna zaman lazımdır. Lakin əgər öyrədə bilsəniz, ona əziyyətlə qazanılan bir dolların yerdən tapılan beş dollardan daha qiymətli olduğunu öyrədin. Ona itirməyi və uduzmağı öyrənməsini öyrədin, həm də qələbə çaldıqca sevinməyi... Paxıllıqdan, qısqanlıqdan uzaqlaşmağı, səssiz gülüşün sirlərini öyrədin ona. Elə şərait yaradın ki, oğlum davakar və lovğa adamlar üzərində qələbə çalmağın daha asan olduğunu başa düşə bilsin. Ona kitabların möcüzələr yaratdığını öyrədin.</i>
☐	<i>Ona təbiətin əbədi sirləri haqqında düşünmək üçün asudə vaxt verməyi də unutmayın. Səmadakı quşların, arıların və yamyaşıl yamacdakı çiçəklərin sirrini düşüna biləcəyi asudə vaxtı.</i>
☐	<i>Məktəbdə olarkən səhv etməyin hiylə etməkdən daha şərəfli olduğunu öyrədin ona. Hər kəs onun səhv olduğunu söyləyəndə belə öz şəxsi fikirlərinə inanmasını öyrədin ona. Çalışın ki, o, qalib gəlmiş kütlənin ardınca kor-koranə addımlamasın. Nəzakətli insanlara qarşı nəzakətli, sərt olanlara qarşı sərt olmağı öyrədin. Bütün insanları dinləməsini, həqiqət tərəfdarı olmasını, hər şeyin ən yaxşısını seçməyi öyrədin ona. Əgər bacarsanız, kədər-ləndiyində belə gülümsəməyi öyrədin ona. Göz yaşlarında heç bir utanc olmadığını öyrədin. Abırsız adamlardan uzaq durmağı öyrədin. Ona qüvvəsini və beynini ən yüksək qiymət verənə satmasını, lakin heç bir zaman ürəyi və qəlbi ilə alver etməməsini öyrədin. Bağırın insan kütləsinə qulaqlarını tıxamasını öyrədin ona. Əgər özünün haqlı olduğuna inanırsa, döyüşməsini öyrədin. Onunla nəzakətli davranın, lakin həddən artıq əzizləməyin. Çünki ancaq odda yanan polad yüksək keyfiyyətə malik olur. Qoy səbirsiz olacaq qədər cəsarətə sahib olsun. Qoy cəsur olacaq qədər səbirli olsun. Ona hər vaxt özünə qarşı dərin bir inamın olmasını öyrədin. Ancaq bu zaman onun insanlığa qarşı dərin bir inamı olacaq. Bu, böyük tələbdir.</i>

- ✓ Sizcə, A.Linkoln nə üçün bu məktubu müəllimə yazır? Özü oğlunda bu keyfiyyətləri tərbiyə edə bilməzdimi?
- ✓ Nizaminin nəsihətləri ilə A.Linkolnun tövsiyələri arasında oxşarlıq görürsünüzmü?
- ✓ **Nəsihət** və **öyüd** sözləri sinonim hesab edilə bilərmi?
- ✓ Məktubdan tabeli mürəkkəb cümlələri seçin, baş və budaq cümlələrin yerini müəyyənləşdirin.

10. Aşağıdakı sxemi tamamlayaraq şərh edin.

11. Mətnə (səh. 112–113) fərqləndirilmiş cümlələrin tabeli mürəkkəb cümlə olduğunu əsaslandırın. Cümlələrin hansı vasitələrlə bağlandığını müəyyənləşdirməyə çalışın.

Tabeli mürəkkəb cümlənin tərkib hissələri: baş və budaq cümlələr bir çox vasitələrlə, əsasən də, intonasiya və tabelilik bağlayıcıları ilə bağlanır.

İntonasiya ilə əlaqəənən cümlələrdə tərkib hissələr arasında vergül işarəsi qoyulur. Məsələn:

Çalış, öldükdən sonra da adın dillərdə dolassın. (C.Rumi) ← ○

“Ki” aydınlaşdırma bağlayıcısı ilə əlaqəənən cümlələrdə vergül işarəsi bağlayıcıdan sonra qoyulur. Məsələn:

İnsanda elə bir daxili inam olmalıdır ki, bütün bədbinlikləri yandırır kül edə bilsin. (F.Bekon) ← ○

12. Aşağıdakı cümlələrdə düzgün işarələrinin yerini müəyyənləşdirin və vergülün qoyulma səbəbini izah edin.

- Şairəm əsrimin ayinəsiyəm. (M.Ə.Sabir)
 - Cavanlıq müdrikliyi mənimsəmək qocalıq isə bu müdrikliyi tətbiq etmək dövrüdür.
 - O insan xoşbəxtədir ki başqalarının həyatından dərs almağı bacarır. (T.Fontane)
 - Çalış öz xalqının işinə yara,
Geysin əməlindən dünya zərxara. (N.Gəncəvi)
 - Sənə xəyanət edəne xəyanət etmə ki sən də onun kimi olarsan. (Həzrəti Məhəmməd peyğəmbər)
- ✓ Hansı cümlələr bir-birindən fərqlənir? Niyə?

13. Uyğunluğu müəyyənləşdirin. Hansı cümlə fərqlidir? Niyə?

Bəzi ideallar o qədər dəyərlidir ki,

ona çata bilməsən, məğlub olarsan.

Həyat irəliləyir,

onun qarşısında zəncirlər belə əriyir.

Milli müstəqillik elə bir nurdur ki,

o yolda məğlub olmaq belə zəfər sayılır.

14. Ki-nin qrammatik mənasını müəyyənləşdirib düzgün işarələrini düzgün qoyun.

- Aldığın hər nəfəsi fürsət bil, ot deyilsən (ki) yenidən bitəsən. (Ö.Xəyyam)
- Bir insan (ki) haraya getdiyini bilmir, o uzun yol gedə bilməz. (O.Kromvel)
- Ağıllı adam odur (ki) həyatdan ibrət dərsi götürüb onların təcrübəsindən istifadə edə bilsin. ("Kəlilə və Dimnə")
- Sənin(ki) halını billəm əzəldən... (Vidadi)
- Bir halda (ki) keçmişi oxuyursan, deməli, gələcəyi öyrənirsən.
- Dünyada elə bir zirvə yoxdur (ki) qətiyyət əvvəl-axır onu fəth edə bilməsin. (Ç.Dikkens)
- Nəsə qurmaq kəndir üzərində gəzməyə bənzər. Bir şərtlə (ki) bütün diqqətini toplayasan. Əks halda o tərəfə keçə bilməzsən. (Platon)
- Səhər(ki) hadisədən sonra darğa hələ də özünə gəlməmişdi. (Ə.Cəfərzadə)

Bəzən ki bağlayıcısının işləndiyi tabeli mürəkkəb cümlələrdə budaq cümlə baş cümlədən əvvəl gəlir.

Təzəcə gəlmişdi ki, polkovnik Baratovun onu axtardığını dedilər. (E.Elatlı)

budaq cümlə

baş cümlə

nə zaman?

Polkovnik Baratovun onu axtardığını dedilər təzəcə gələndə

Belə cümlələrdə budaq cümlə baş cümlədəki hərəkətin zamanını bildirir.

15. Cümlələri müqayisə edib baş və budaq cümlələrin yerini müəyyənləşdirin, sxemlərini qurun.

Qeyd: Bunun üçün baş cümlədən budaq cümləyə sual verməyə çalışın.

Nümunə:

nəyi?

bu gün dərsi məndən soruşacağını

Müəllim dedi ki, bu gün dərsi məndən soruşacaq.

- Mən etiraf edirəm ki, bizim dağların mənzərəsini tam görə bilmək üçün Səməd Vurğun qələmi gərəkdir. (S.Rəhimov)
- Özünə yenicə ev-eşik düzəldib şad-xürrəm yaşamağa başlamışdı ki, vəzirin nökrü qapını kəsdi. (Ə.Cəfərzadə)
- Məlumdur ki, L.N.Tolstoy "Uşaqlıq və ilk gənclik" əsərini məhz Qafqazda yazmışdır. (N.Tixonov)
- Zaman keçdikcə həyat bizə öyrədir ki, həqiqətdən böyük möcüzə yoxdur. (M.Meterlink)

16. Aşağıdakı cümlələrin hansında ki-dən sonra vergül işarəsi qoyulmalıdır?

1. O yerdə ki dalğalanır dost ellərin bayrağı, Şeirim orda qanad çalır (S.Rüstəm).
2. Atası bilmək istəyirdi ki Araz haradan gəlir və orada nələr baş verir (A.Şaiq).
3. Mən sizdən divarı yazmaqdan ötrü incimirəm, nə qədər ki sizin yalan danışmağınıza inciyrəm (C.Məmmədquluzadə).
4. Azərbaycan deyiləndə ayağa dur ki Ana yurdun ürəyinə toxuna bilər (M.Araz).
5. Ağqoyunlu hökmdarı qorxuya düşdü, ona görə ki iki ildən sonra belə bir qəhrəmanın qabağında durmağın nə qədər müşkül olduğunu anladı (Ə.Nicat).
6. Elə ki böyüdü belədir qayda, Atanın adından sənə nə fayda? (N.Gəncəvi)

17. Mətni oxuyun və tapşırıqları yerinə yetirin.

Müdrük bir ustad tələbələri ilə birlikdə səyahət edərkən bir yerdə gecə-ləyirlər. Gecənin qaranlığını hikmət nuruyla aydınlatmaq istəyən alim tə-ləbələri ilə söhbətə başlayır və onlara belə bir sual verir

gecə ilə gündüzü bir-birindən necə ayırd edərsiniz? Tam olaraq nə za-man qaranlıq başlar, nə zaman hava açılır?

Tələbələrdən biri ədəblə izin alaraq: “Uzaqdakı sürüyə baxıram. Qo-yunu keçidən ayıra bilmirəmsə deməli axşam olub”.

Başqa bir tələbə də söz alaraq: “Ustadım əncir ağacını zeytun ağacın-dan ayırdığım zaman anlayaram ki səhərdir”.

Müdrük alim bir xeyli susur. Tələbələr maraqla: “Siz necə düşünürsü-nüz əziz müəllim” – deyə soruşurlar.

Müdrük alim tələbələrinə ibrətamiz bir cavab verir:

Sizcə, alim tələbələrə nə cavab verəcək?
Aşağıdakı parçaları uyğunlaşdırmaqla alimin cavabını müəyyənləşdirin.

1

və ya ağ deyə ayırma-dan ona “bacım” deyə bildiyim zaman,

2

millətinə, irqinə, di-ninə əhəmiyyət ver-mədən

3

anlayaram ki, səhər açılmış, aydınlıq baş-lamışdır.

4

qarşıma çıxan hər kişini zəngin, yoxsul kateqo-riyasına ayırmadan,

5

Yolda gedərkən qarşı-ma bir qadın çıxdıqda gözəl, çirkin, qara

6

“qardaşım” deyə bildiyim zaman,

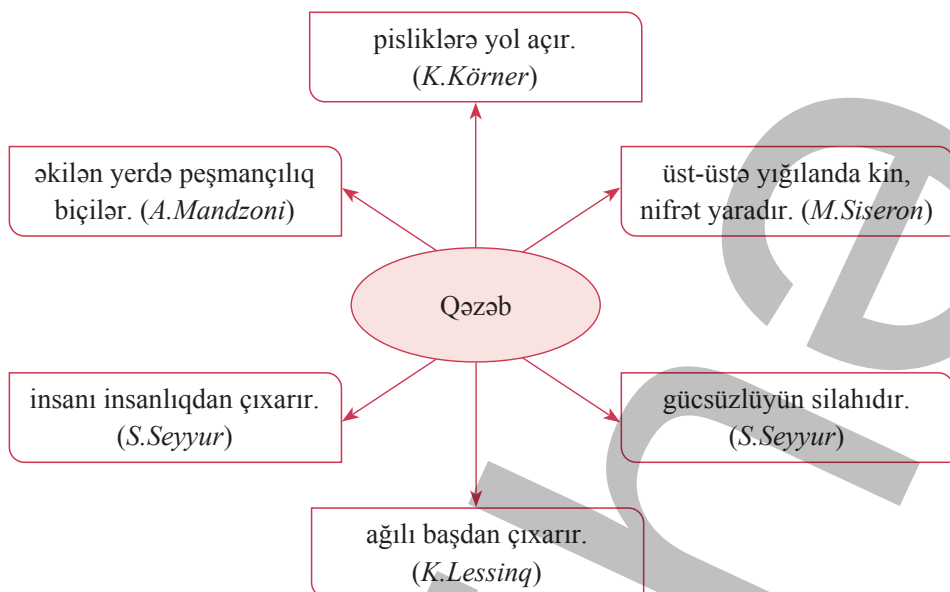
7

icimdə qəzəbimi boğub bağışlamağı bacardığım, səmimi olduğum zaman

- ✓ Alimin cavabına münasibət bildirin.
- ✓ Mətnə buraxılmış durğu işarələrini bərpa edin. Səbəbini izah edin.
- ✓ Mətnə fərqləndirilmiş cümlədə orfoqrafik səhvi müəyyənləşdirin və düzəlişin səbəbini izah edin.

Qəzəb hissini boğmaq olarmı?

1. Sxemi şərh edin və münasibət bildirin.

BİR ŞAHİDİN BEŞ ŞƏHİDİ

✓ Mətnin adına münasibət bildirin.

Azərbaycanın dilbər guşəsi Qarabağda baharın gözəl bir çağında – gül-çiçəyin bir-birinə vurulub nəغمə oxuyan vaxtında göyçək bir qız uşağı dünyaya göz açdı. Ailənin sevinci, fərəhi olan bu qızın adını Gülyaz qoydular. Gülyaz böyüdükcə şirin dili, səmimiyyəti, işgüzarlığı ilə hamının istəklisinə çevrilir, şən gülüşləri, ürəyəyatımlı nəغمələri ilə sanki təbiətə meydan oxuyurdu. Göydən ələnən qar onun nəغمələrində elə bil ki çiçək yağışı idi. Yağışın həzin səsinə səs verib zümzümə edərdi, lakin ən çox sevdiyi bahar fəsli idi. Yaşıl dona bürünmüş çöl-çəmən, ağ-çəhrayı libas geymiş ağaclar, yayın ən isti vaxtında belə başı ağ örpəkli uca dağların möhtəşəmliyi onun qəlbini, ruhunu qanadlandırır. Ev işlərini görəndə də, bulaqdan su gətirəndə də, qonşuya isti fəsəlini pay aparanda da nəغمə oxuyardı. Gülyazın toyu da elə baharda oldu.

...O, bəxtəvər idi: ailəsi, övladları. Gülyazın dilindən nəغمələr əskik olmurdu, hələ desən, laylaların da sayı artmışdı: beşinci oğul böyüdükdü axı!

Bu xoşbəxtliyin üstünü qara buludlar aldı. Əvvəlcə daş davasına başlayan “*arxalı çaqqallar*” sonra bir az da qızıqıb avtomatla, top və mərmilərlə meydan sulamağa başladılar. Qarabağ torpağında daha nəğmələr eşidilmədi. Onların səsini “Alazan”ın, “Kristal”ın gurultuları əvəz etsə də, Gülyazgil evlərindən çıxıb getməyi heç ağıllarına belə gətirmirdilər. Lakin silah namərd düşməndə, mərdlik, kişilik, yurdsevərlik bizdə...

Soyuq fevral gecəsi topların səmindən, zərbindən yer-göy lərzəyə gəldi. Sütun-sütun alovlar ərşə yüksəldi. Əlisilahlı həyat yoldaşı tələsik evə gəlib onları evdən çıxartdı. Oğlanlarından birini ağsaqqal qayınata, ikisini həyat yoldaşı götürdü. Gülyaz sonbəşiyini belinə bağladı və ən böyük oğlu – ulu babası İbrahimxəlil xan Cavanşirin adı verilmiş balasının əlindən tutub yola düzəldi. Həyat yoldaşı onu tələdirsə də, Gülyaz evindən, elindən ayrılı bilmirdi. O, ayaq saxlayıb geriye baxır – baxırdı: orada onun əzizlərinin qəbri, doğma ev-eşiyi, vətəni, yurdu qalırdı. Evindən yalnız balalarını – gələcəyini

Bu fikrə münasibət bildirin. Sizcə, müharibənin qaydası olurmu?

götürmüşdü. “Bu necə müharibədir? Axı müharibənin də, düşmənçiliyin də bir qaydası var”, – deyər özünə yüz dəfə sual vermişdi.

Müdhiş gecənin soyuğu, yurdunu alt-üst edən mərmilərin səsi onu fikirlərdən ayırdı. Pərən-pərən düşmüş həmyerlilərinə qoşulub yoldaşının arxasınca getdi. Bu gediş nə ağır, nə çətin gediş idi? Ayaqlar sustalır, gözlər qaralır... Ətraf od tutub yanır, insanların fəryadı yeri-göyü lərzəyə gətirir... Bəs qarşıda onu nə gözləyir? Arxa düşmən, qənşər düşmən... Qışın ilik donduran soyuğu da sanki onların qəsdinə durmuşdu... Gülyaz dəstədən geri qalmışdı. Ətrafda atılan mərmilər, şaqqıldayan avtomat cərgəsi, irəlilədikcə rastlaşdığı həmyerlilərinin qanlı cəsədləri onu haldan çıxarmışdı... Birdən Gülyazın qulağına zarıltılı səs gəldi. Qadın səs gələn tərəfə yaxınlaşanda milli ordumuzun əsgəri ona qırıq-qırıq: “Bacı, üzümü qibləyə çevir. Bax, görürsən, son ana qədər silahımı yerə qoymamışam, sizin qarşınızda üzüm qara deyil. Amma heyif ki, sizi axıra qədər müdafiə

■ Rəssam işinə münasibət bildirin. Sizcə, şəkillə mətn arasında uyğunsuzluq varmı?

edə bilmədik, halal edin...” – deyib başını qarın üstünə qoydu. Sanki onun gəlişini gözləyirmiş kimi ürəyini boşaldıb gözlərini yumdu. Gülyaz dəhşət içində ona baxır, nə edəcəyini bilmirdi. Axı bu vurhavurda, meşənin içində qiblənin istiqamətini haradan biləydi? Təntiməş Gülyaz elə bir az qabağa getmişdi ki, qoca qayınatasının və yanındaca balasının qanlı cəsədləri ilə rastlaşdı. Qəhərlənmiş gəlin bir gecədə gördüklərindən özünü itirmişdi: həyəcandan, qorxudan, qan qoxusundan, soyuqdan tir-tir əsirdi. Lakin bilirdi ki, getməlidir. Çətin olsa belə, getməlidir. Əgər yubansa, özünü də, körpələrini də güdazə verə bilər. Gülyaz ona sığınmış balalarına baxıb özünü toplayaraq yenə də yoluna davam etdi...

...səhər qan içində açıldı.

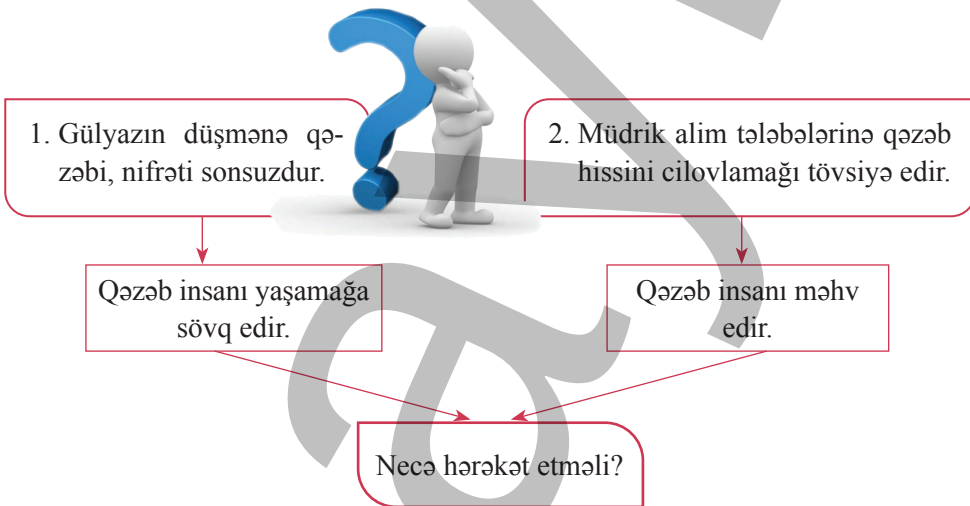
Elmira Qasıмова

Sizcə, nöqtələrin yerinə Qarabağın hansı bölgəsinin adı yazılmalıdır?

Mətnəki hansı cümlə fikirlərinizi təsdiq edə bilər?

Mətnin məzmununu A.Linkolnun məktubundakı hansı cümlənin açıqlaması ola bilər?

2. Müzakirə aparın.

- ✓ Nə üçün müəllif hadisələrin təsvirini Gülyazın məhz yaz ayında doğulması ilə başlayır, qış fəslində baş verənlərlə davam etdirir?
- ✓ Sizcə, müəllif nəyi ön plana çəkmək istəyir?

3. Mətnə fərqləndirilmiş hissəni abzaslara ayırın.
4. Gülyazın şəhidliyə şahid olmasının səbəbini nədə görürsünüz?
5. Mətnəki əsas fikri müəyyənəldirin.
6. Mətnəki hansı cümlələr azərbaycanlıların xalqa, torpağa bağlılığının bariz nümunəsidir?
7. Sizcə, müəllif nə üçün əsərin əvvəlində Gülyazın xoşbəxtliyindən söhbət açır? Ədəbiyyatşünaslıqda bu hissə necə adlanır?
8. Rəssam olsa idiniz, mətnin hansı hissəsinin rəsmini çəkərdiniz? Niyə?

9. Rəsm əsərində gördüklərinizi təsvir edin.

- ◆ Rəsm əsərində hansı hadisə təsvir olunmuşdur?
- ◆ Şəkli adlandırın.
- ◆ Rəssam işinə münasibət bildirin.
- ◆ Siz rəssam olsa idiniz, bu faciəni necə təsvir edərdiniz?
- ◆ Sizcə, bu əsərin “Bir şahidin beş şahidi” mətninin məzmunu ilə əlaqəsi varmı?

10. Mətnə məcazi mənada işlənmiş söz və söz birləşmələrini müəyyənəldirin.
11. Mətnə fərqləndirilmiş söz birləşməsini hansı sözlə əvəz etsəniz, məzmunu xələl gəlməz? Həmin ifadə metafor, yoxsa metonimiya hesab edilməlidir?

12. Mətnə (səh. 119) 1-ci və 2-ci cümlələrdə işlənmiş sinonimləri tapın. Onlar həmişə bir-birini əvəz edə bilirmi? Fikrinizi nümunələrlə izah edin.
13. Frazеoloji birləşmələrin qarşılığını müəyyənləşdirin.

Dünyaya göz açmaq

danışmaq

Qəlbini qanadlandırmaq

doğulmaq

Ürəyini boşaltmaq

sevindirmək

14. Boşluqları doldurun.

Meydan sulamaq, özünü toplamaq:

- ✓ _____ birləşmələrdir.
- ✓ _____ birləşməsinin frazeoloji sinonimi “özünü ələ almaq”dır.
- ✓ _____ həqiqi mənada da işlənə bilər.

15. Mətnə (səh. 120) altından xətt çəkilmiş cümlələrin tabeli mürəkkəb cümlə olduğunu əsaslandırın. Tərkib hissələrin hansı vasitələrlə bağlandığını müəyyənləşdirməyə çalışın.

Tabeli mürəkkəb cümlənin tərkib hissələrini əlaqələndirən digər vasitələr də vardır:

1) -sa² şərt şəkilçisi

2) -sa² da² (şərt şəkilçisi + ədat)

Budaq cümləni baş cümləyə bağlayan bu vasitələrdən sonra vergül işarəsi qoyulur. Məsələn:

Od olmasa, tüstü çıxmaz. (*Atalar sözü*)

Dəqiqələr sürünsə də, zaman ox kimi uçar. (*M.Mendelson*)

16. Verilənlərin tabeli mürəkkəb cümlə olduğunu əsaslandırın, cümlələrin tərkib hissələrinin hansı vasitələrlə bağlandığını müəyyənləşdirin.

- Bu məsələni həll etmək onun üçün çox çətin idi, odur ki bu barədə düşünməyi sonraya saxladım. (*Ə.Nicat*)

- Haram çörək axtarma ki, bu, baha başa gələr. (X.Şirvani)
- Xudpəsənd olmasan, xalq səni sevər,
Təvazökar olan daim yüksələr. (X.Şirvani)
- ✓ *Xudpəsənd və təvazökar sözlərinin leksik mənalərini müəyyənləşdirin. Həmin sözlər antonim hesab edilə bilərmi?*

Aşağıdakı vasitələr də tabeli mürəkkəb cümlənin tərkib hissələrini əlaqələndirə bilər:

1) -sa² belə (şərt şəkilçisi + ədat)

2) -mı⁴ sual ədatı

Bu zaman vergül işarəsi belə və -mı⁴ ədatlarından sonra qoyulur.

Məsələn:

İstəyə gənclikdə mümkündür çatmaq,

Qocalıq gəldi*mi*, axtar bir bucaq. (N.Gəncəvi)

Valideynlərini görməsə **belə**, hər an onları yanında hiss edirdi.

(H.İbrahimov)

17. Sxemlərə uyğun cümlələr qurun.

1. + sa da, +
2. + mi, +
3. + ki, +
4. + sa belə, +
5. , +

- ✓ *İkinci sxemdə budaq cümlənin mübtədasını söz birləşməsi ilə ifadə edin.*
- ✓ *Son sxemdə baş cümlədə xəbərin ismi xəbər olmasına çalışın.*
- ✓ *Qurduğunuz cümlələrdə cümlə üzvlərinin ifadə vasitələrini müəyyənləşdirin.*

18. Uyğun bağlayıcı vasitələrdən istifadə etməklə sadə cümlələri tabeli mürəkkəb cümləyə çevirin. Hansı nəticəyə gəldiniz?

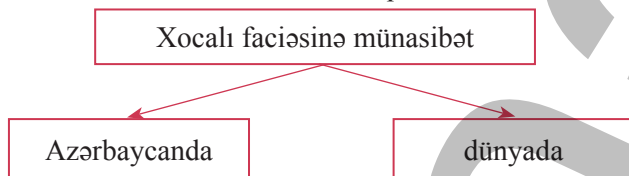
Nümunə:

Həyatdan baş açə bilməyəndə də yenə sonsuz bir həyat istəyirik. (A.Frans)

- Hərçənd ki həyatdan baş açə bilmirik, amma yenə sonsuz bir həyat istəyirik.
- Həyatdan baş açə bilməsək də, amma yenə sonsuz bir həyat istəyirik.

1. Olduğunuz kimi idarə olunursunuz (*Həzrəti Məhəmməd*). 2. Kəlalikdən azad olmaq üçün həqiqəti həmişə yanınızda gəzdirin (*B.Paskal*).
3. İnsan çox şeydən həya etdikcə şərəf və qürur sahibi olar (*B.Şou*).
4. Sizlərdən hansınızın yaxşı əməl sahibi olduğunu sınamaq üçün Allah ölüm və həyatı yaratdı (*Qurani-Kərim*). 5. Hər şeyi canlandırma bildiyi üçün xəyal gerçəklikdən qüdrətlidir (*A.Frans*).
6. Öz səhvlərindən nəticə çıxarmağı bacaran şəxs xoşbəxtliyə çata bilər (*Sokrat*).
7. Bəşəriyyəti dəyişdirmək istəyən hər kəs özünü dəyişdirmək istəmir (*L.N.Tolstoy*).

19. Sxemdən istifadə edərək rabitəli mətn qurun.

✓ Mətni qurarkən tabeli mürəkkəb cümlələrdən istifadə edin.

20. Öz təxəyyülünü əsasən hekayənin ardını yazın. Verilmiş plandan istifadə edə bilərsiniz.

- ✓ Gülyazın həyat yoldaşının və iki oğlunun cəsədini görməsi;
- ✓ Vaxtilə qonşuları olmuş Araratı erməni silahlıları arasında görməsi;
- ✓ Ararat obrazının təsviri:
yazıq, miskin Ararat → təkəbbürlü, qəzəbli, qaniçən Ararat.
- ✓ Araratın Gülyazın iki oğlunu öldürməsi;
- ✓ Gülyazın intiqamı;
- ✓ Gülyazın Xocalıya qayıdışı.

21. “Qarabağ dünən və bu gün” mövzusunda esse hazırlayın. Təqdimat da hazırlaya bilərsiniz.

22. Hesab edin ki, jurnalistsiniz. Sizə aşağıdakı faktlardan istifadə etməklə kiçik məlumat yazmaq həvalə olunub. Məlumatı necə yazardınız?

1. Fransız bəstəkarı Pyer Tiloy “L’Amoureux” orkestrinin bədii rəhbəridir.
2. “Xocalı – 613” əsərinin müəllifidir.
3. 2015-ci il iyunun 5-də M.Maqomayev adına Dövlət Filarmoniyasında həmin əsərin təqdimatı keçirilib.
4. Əsər Ü.Hacıbəyli adına Dövlət Simfonik Orkestrinin ifasında səsləndirilib.

✓ Nədən və necə başlamalı olduğunuz haqqında düşünün.

✓ Həmin məlumatın oxucu üçün maraqlı və cəlbedici olmasına çalışın.

23. Mətni oxuyun, tapşırıqları yerinə yetirin.

Qarabağda gedən müharibənin ən dəhşətli günləri idi. Elə gün olurdu ki, beş-altı əməliyyata gedirdik. *Bir tikə çörək kəsməyə belə vaxt qalmırdı. Ayaq üstə dura bilmək üçün qatı şərbət içərdik.* Cavan idim: həm cəsarətli, həm də enerjili. Biz, tibb işçiləri ağır yaralılara qan verərdik. Dörd-beş dəfə qan versəm də, ayaq üstə dayanmaq üçün özümdə güc tapırdım. Rəis bundan xəbər tutmuş və mənə qan verməyi qadağan etmişdi. Gedib gizlin qan verirdim. 7-ci dəfə qan verəndə halım pisləşdi. Amma bir azdan özümə gəldim. Orqanizm qan verməyə öyrəşmişdi. Ən çətin anlarda yaralı əsgərlərə anadan-bacıdan yaxın olurduq. Bunu tək mən etmirdim, tibb işçilərinin hamısı əlindən gələni edirdi. Uzun illər keçsə də, bir əsgərin ölümə pəncələşdiyini heç vaxt unuda bilmirəm.

...Əfqan adlı əsgər başından ağır yaralanmışdı. Yaşayacağına ümid yox idi. Həkimlər Allahdan imdad diləyib dua edirdilər. Bir gün Əfqanın valideyni gəlmişdi. *Atası çıxılmaz vəziyyətdə qalmışdı. Əsgərin anası da ölüm ayağındaydı. Kimin yanında olacağını bilmirdi.* Valideyni qızlara qoşub evə göndərdik. Səyimiz nəticəsini verdi, o əsgəri həyata qaytara bildik. Uzun müddət görmə qabiliyyətini itirən əsgərə xüsusi qulluq edirdik. Gözləri görməyən döyüşçü tez-tez “sizin bu qədər əziyyətiniz qarşısında inanıram ki, gözlərim açılacaq” söyləyirdi. *Nəhayət, Əfqanın gözləri açıldı. O gün hospitalda əsl bayram idi.* Həkimlər hamıya şirniyyat paylayırdılar.

...Müharibə bizə çox şeyi öyrətmişdi: birliyi, iradəni, başqası üçün yaşamağı, mənəviyyatca yüksəlməyi.

Mərziyyə Səlahəddin

- ✓ Mətdən mürəkkəb cümlələri seçib növünü müəyyənləşdirin.
- ✓ Fərqləndirilmiş cümlələri tabeli mürəkkəb cümləyə çevirin.
- ✓ Mətnin məzmununa münasibət bildirin.
- ✓ Son cümlə haqqında fikir mübadiləsi aparın. Sizcə, bu belə ola bilərmi?

- ✓ Səməd Vurğunun “Mənə belə söyləyirlər...” şeirini oxuyun, hər iki mətnin məzmununu əlaqələndirin.
- ✓ Mətnin 1-ci və 2-ci abzasları arasında yerləşdirmək üçün kiçik mətn hazırlayın.
- ✓ Necə düşünürsünüz, qan vermək ancaq müharibə zamanı lazımdır mı?
- ✓ Tez-tez televiziya kanallarında və sosial şəbəkələrdə talassemialı və ağır əməliyyat keçirən xəstələrə təcili qan lazım olması barəsində məlumat verilir. Belə halda siz necə hərəkət edirsiniz?
- ✓ Nöqtələrin yerinə hansı söz yazılmalıdır?

Qan verən şəxs ... adlanır.

3 may 2005-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev “Qanın, qan komponentlərinin donorluğu və qan xidməti haqqında” AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNUNU imzalamışdır.

Bu Qanun qanın, qan komponentlərinin donorluğunun inkişafı ilə əlaqədar münasibətləri tənzimləyir, qan xidmətinin təşkilinin əsaslarını müəyyən edir.

Qanunun müddəaları ilə tanış olun.

Oxuduğunuz təhsil ocağında məktəb rəhbərliyi ilə birlikdə “**Şəfqət insanlığın məhək daşındır**” devizi altında aksiya keçirin.

məhək – nəyinsə keyfiyyətini, dəyərini göstərən bir şey

1. Aksiyanın məqsədini müəyyənə bilərsiniz.
2. Aksiyanı hansı formada keçirəcəyinizi planlaşdırın.
3. Yardım edəcəyiniz məkan və ya şəxsi seçin.
4. Daha çox şəxsin iştirakını təmin edin.
5. Vəzifə bölgüsü aparın.
6. Keçirilmiş aksiya ilə bağlı yazılı təqdimat hazırlayın və nümayiş etdirin. Təqdimatınızı sosial şəbəkələrdə yerləşdirib başqalarını da xeyrixah addıma cəlb edin.

Təqdimatınızda öyrəndiyiniz cümlə tiplərindən məqsədyönlü şəkildə istifadə edin və sözlərin orfoqrafik cəhətdən düzgünlüyünə əmin olduğdan sonra sosial şəbəkələrdə yerləşdirin.

SƏYAHƏT MƏNƏ YAŞAMAQ STİMLU VERİR

Mingəçevir sakini Abid İsmayılov maraqlı şəxslərdən biridir. Artıq neçə vaxtdır ki, o dayanmadan, özünün də dediyi kimi, “dəmir at”ı ilə yol gedir.

Hərçənd ki, Abid İsmayılovun 65 yaşı vardır, amma bu səfərə cəsarətlə başlayan həmyerlimiz yorulmaq bilmir. Bu, Abid İsmayılovun ilk səyahətidir. O, ilk səyahətini qardaş Türkiyəyə edib: “Qarşıma məqsəd qoydum ki, mən bu “dəmir at”la Türkiyəyə kimi gedəcəyəm və öz niyyətimə çatdım. Məqsədim odur ki, **veloidmanı** təbliğ edim”.

Abid İsmayılov uzun müddət Mingəçevir məktəblərinin birində riyaziyyat müəllimi işləyib. Hazırda təqaüddə olan Abid müəllim deyir ki, bu səyahətə düz bir il hazırlaşib.

Səyahət etdiyi müddətdə o, Gürcüstanın bir neçə şəhərini də gəzib. Olduğu yerlərdə çox isti münasibət gördüyünü deyir. Abid İsmayılov onu da qeyd edir ki, velosəyahət onun sağlamlığına və səhhətinin möhkəmlənməsinə müsbət təsir edib. O, gələcəkdə də bu cür səyahətlər edəcəyini bildirib.

“Səyahət mənə yaşamaq **stimulu** verir” deyən Mingəçevir sakini Abid İsmayılov səyahət zamanı qarşıya çıxan çətinliklərdən qorxmamış, velosipedlə 2700 kilometr məsafəni 52 günə qət edib. O, Azərbaycan–Türkiyə–İran marşrutu üzrə velosipedlə dünya turuna çıxıb. Artıq dalbadal ikinci ildir ki, təqaüdcü, keçmiş pedaqoq Abid İsmayılov öz velosipedi ilə səyahətə çıxır. Bu dəfə də xüsusi çadır və zəruri vasitələri velosipedinə yükləyən həvəskar velosipedçi iyun ayının 20-də Mingəçevirdən səyahətə başlayıb. Gürcüstanın Batumi şəhərinə, oradan Türkiyənin Qars, İğdır vilayətlərindən keçərək Cənubi Azərbaycana, Təbriz şəhərinə üz tutub və bununla da Təbrizdə olmaq arzusunu reallaşdırıb. Uşaqılıqda tay-tuşlarının velosipedi olduqda Abid müəllimin velosipedi olmayıb, ona görə də, heç sürməyə həvəsi də olmayıb. O, cəmi bir neçə ildir ki, velosiped sürməyi öyrənib. Onun **əzmkarlığı** və inanılmaz istəyi bu nailiyyətlərinin səbəbidir. Abid İsmayılov sağlam həyat tərzini və idmanın insan həyatı üçün vacibliyini əsas tutur. O, gələcək illərdə səyahətlərinin məsafəsini artırmağı düşünür. Ahıl yaşında olsa da, özünü gənclərdən seçməyən bu güləruz insan gələcək səyahətlərində hətta Çin səddinə qədər getməyi düşünür. Abid müəllim səyahəti barədə qəzetə verdiyi müsahibəsində çox maraqlı anları xatırlatdı. Bildirdi ki, belə səyahətlər ona yaşamaq stimulu verir: “Ötənlik turda 2000 kilometr yol qət etmişdim. Onda özümə söz

vermişdim ki, bu il mütləq Təbrizə də gedəcəyəm. 40 ildən çox müəllimlik fəaliyyəti ilə məşğul olmuşam, indi isə təqaüddəyəm. *Gərək sağlamlığıma diqqət yetirəm. Evdə boş-bikar oturmaqdan bir şey çıxmaz.* Sağ olsun dostlarım, məni bu gün də qarşılamağa gəldilər. Buradan yola düşəndə 5 gün Naxçıvanda da qonaq oldum. Şəhər İcra Hakimiyyəti başçısının müavini məni çox mehribanlıqla qarşıladı. Daha sonra İrana yollandım. Beləliklə, səyahətim çox maraqlı keçdi. *Nəvələrimin hamısının velosipedi var. Onlar da idmanla məşğul olurlar. Hələ ki bu qədər yolu qət etməyi düşünmürlər.* Dostlarımdan ikisi növbəti dəfə mənimlə bu tura qatılmağı planlaşdırır”, – deyə həmsöhbətimiz bildirdi. A.İsmayılov onu da bildirdi ki, yolda yağışa da düşüb, velosipedinin təkəri də xarab olub, amma bu onu heç də ruhdan salmayıb: “Yenə yoluma davam etdim. *Belə səyahətlər çox maraqlıdır, başqalarına da tövsiyə edərdim*”.

Esmira Hidayətova

1. N.Gəncəvinin “Bir insan əliboş gəzməsin gərək” kəlamı A.İsmayılovun həyat yolu üçün epiqraf ola bilərmi? Siz hansı aforizmi epiqraf seçdiniz?
2. N.Gəncəvinin “Kərpickəsən kişi ilə cavanın hekayəti” mənzum hekayəsini oxuyun. Kərpickəsən obrazı ilə Abid İsmayılovu müqayisə edin. Sizcə, onları hansı baxımdan müqayisə etmək olar?
3. Sizcə, səyahət insana nə verir?
4. Mətndəki hansı cümlə digər ölkələrdə Azərbaycan xalqına olan xoş münasibəti təsdiqləyir?
5. Səyahət etmək istəsə idiniz, bunu hansı vasitə ilə həyata keçirərdiniz? Səyahətinizə haradan başlayardınız?
6. Aşağıdakı xüsusiyyətlərdən hansılar mətn üçün xarakterikdir?
 - ✓ aydınlılıq – dolaşıcılıq ✓ aydınlıq – şifrəlilik ✓ qısa – ətraflı
 - ✓ bilavasitə – dolaylı ✓ sadəlik – mürəkkəblilik ✓ faktikilik – emosionallıq
 - ✓ konkretlik – mücərrədlik ✓ dəqiqlik – qeyri-dəqiqlik
7. Mətnin adına münasibət bildirin. Ad mətnin məzmunu ilə səsleşirmi?
8. Mətnə hansı fikirlər təkrardır? Mətnəki faktlardan istifadə edib yığcam və düzgün mətn tərtib edin.
9. Hansı səyyahları tanıyırsınız? Onlarla Abid İsmayılov arasında hansı fərq var? Nümunələr gətirməklə fikrinizi əsaslandırın. Bəyəndiyiniz hər hansı bir səyyah haqqında məlumat toplayın və təqdimat hazırlayın.

10. Düşünün və cavab verin.

- ☐ 2015-ci il Bakı Avropa oyunları zamanı Mingəçevir şəhərində hansı idman növü üzrə yarışlar keçirilmişdir? Həmin idman növü haqqında bildiklərinizi danışın.
- ☐ 2015-ci ildə Bakı şəhərindəki Avropa oyunları zamanı keçirilmiş velosiped yarışlarını yadınıza salın. Bununla bağlı videosüjetə də baxa bilərsiniz. Velosiped yarışlarının keçirildiyi marşrutun xəritəsinə baxın, mürəkkəb adların düzgün yazılıb-yazılmadığını müəyyənə bilərsiniz.
- ☐ Xəritədə sual işarələrinin yerinə *küçə* və *prospekt* sözlərindən hansının yazılacağını özünüz müəyyənə bilərsiniz.

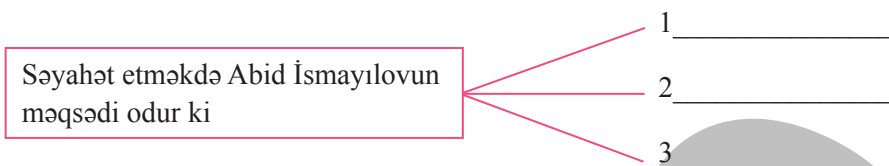

- ☐ Sizcə, tədbirin təşkilatçıları niyə velosiped yarışlarını məhz bu marşrut üzrə təyin etmişdilər?

Tutaq ki, sizə həmin yarışın iştirakçılarının birindən müsahibə götürmək tapşırılıb. Siz ona vermək üçün hansı suallardan istifadə edərdiniz?

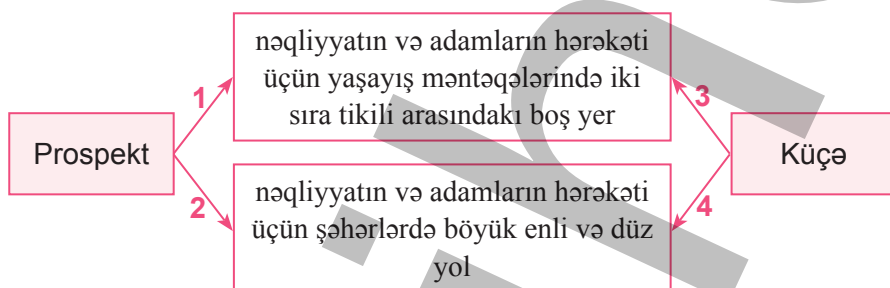
Həmin suallardan istifadə etməklə dialoq tərtib edin. Dürğu işarələrinin işlənməsinə, sözlərin böyük və kiçik hərflərlə yazılmasına diqqət yetirin.

11. Mətdən istifadə etməklə cümləni müxtəlif hökmlərlə tamamlayın.

✓ Sizcə, bu cümlədə **odur ki** sözündən sonra vergül qoyulmalıdır mı? Niyə?

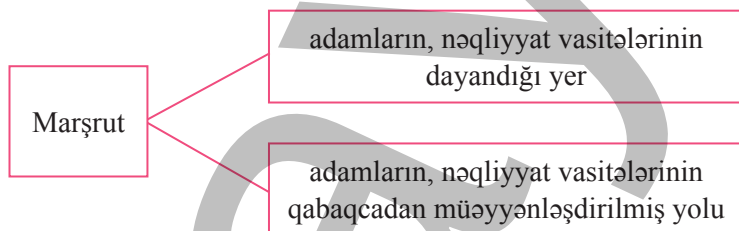
12. Nömrələnmiş oxlardan hansının istiqaməti düzgün göstərilmişdir?

✓ **Prospekt** sözünün daha hansı mənası vardır? İzahlı lüğətin köməyi ilə həmin mənanı tapın.

13. Mətn üçün açar sözlər seçin və fikrinizi əsaslandırın.

14. Bunlardan hansı *marşrut* sözünün izahıdır?

15. Mətdə tünd şriftlə verilmiş sözlərin leksik mənasını izah edin.

16. *Müsahib* və *mühasib* sözlərinin mənə fərqi izah edin.

17. *Şəhər*, *ölkə*, *respublika* və *vilayət* sözləri arasındakı mənə fərqi tapın.

18. Nöqtələrin yerinə hansı söz yazılmalıdır?

Velosiped yarışlarının keçirildiyi yer ... adlanır.

19. Sözləri leksik mənalari ilə düzgün uzlaşdırın.

məsləhət	hər hansı bir işi görmək üçün verilən təklif, tapşırıq
nəsihət	öyüd vermə, yol göstərmə
tövsiyə	necə hərəkət etmək və bir işi necə yerinə yetirmək haqqında göstəriş

✓ *Sözlərin sinonim olub-olmadığını əsaslandırın.*

20. Aşağıdakı sözlərin 1, yoxsa 2 “y” hərfi ilə yazıldığını müəyyənəldir.

tövsi-ə, hədi-ə, qafi-ə, tərbi-ə, ehti-at, fəxri-ə, vəsi-ət, cərrahi-ə, cəfəngi-at, səvi-ə, səhi-ə, təxli-ə, xəfi-ə, müşa-iət, cəmi-ət, ria-ət, ədvi-at.

21. Mətnə altından xətt çəkilməmiş hansı cümlədə

- a) güzəşt bağlayıcısından,
- b) səbəb bağlayıcısından istifadə edilmişdir?

✓ *Baş və budaq cümlələrin yerini müəyyənəldirməyə çalışın.*

Tabeli mürəkkəb cümlədə baş və budaq cümlələri əlaqələndirən qarşılıq-güzəşt bağlayıcılarından əvvəl və sonra vergül işarəsi qoyulmur. Məsələn:

Əjdər hərçənd qorxaq deyildi, amma hər zaman ehtiyatlı olmağı və özünü boş yerə təhlükəyə salmamağı həyat ona yaxşı öyrətməmişdi. (*S.Rəhman*)

Tabeli mürəkkəb cümlədə baş və budaq cümlələri əlaqələndirən səbəb bağlayıcılarından əvvəl vergül işarəsi qoyulur.

Başqa yol yoxdur, çünki keçmiş həmişə pusqudadır, fürsət düşən kimi tətiyi çəkir. (*Y.Səmədoğlu*)

Hər gecənin bir sabahı var, ona görə də ümidi itirmək yox, onunla yaşamaq lazımdır. (*Y.Səmədoğlu*)

22. Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlələrdə vergül ilə bağlı səhvləri düzəldin.
23. Hansında çərçivəyə alınmış sözdən sonra vergül işarəsi qoyulmalıdır? Niyə?
Məqsədim odur ki yaxşı mütəxəssis olum.
Yaxşı mütəxəssis olmaq istəyirəm, odur ki çox çalışmalıyam.
24. Sxemlərə uyğun cümlələr düzəldin.

 + ona görə ki +
hərçənd ? + amma ?
? + çünki ?

✓ Sual işarələrinin yerində baş və ya budaq cümlənin şərti işarəsini qeyd edin.

25. Mətnə fərqləndirilmiş cümlələrə hansı bağlayıcıları artırırsınız, daha düzgün olar?
26. Aşağıdakı cümlələrə *bunun üçün, ona görə, ona görə də, onun üçün, hərçənd, çünki* bağlayıcılarından daha uyğun olanını artırın.

- Sağlamlığın əsasını hərəkət təşkil edir, (...) hərəkət bütün dərmanları əvəz edə bilər. (Ç.Pirs)
- (...) öyrətdim əlimi bu sənətə
Bir gün sənə əl açıb düşməyim xəcalətə. (N.Gəncəvi)
- Ey iman gətirənlər! Səbir və dua ilə kömək diləyin, (...) Allah səbir edənlərin dostudur. (Qurani-Kərim)
- Kədərin ən yaxşı dərmanı səbirdir, (...) mən həmişə səbir köynəyini geyinirəm. (L.V.Bethoven)
- (...) səbir insana əvvəl zəhər kimi görünür, ancaq buna öyrəşəndən sonra bal olur. (V.Şekspir)
- Dilini saxla. (...) dilini saxlamaq özün üçün verdiyin sədəqədir.
(Həzrəti Məhəmməd)
- Biliyin ağası ol, (...) zəhmətin köləsi olmaq gərəkdir. (O.Balzak)

27. Mətni əvvəlcə diqqətlə oxuyun. Qüsurlu cümlələri düzgün yazın. Cümlələr və abzaslar arasında əlaqənin düzgün qurulmasına nail olun. Mətni yenidən işləyərkən sadə, tabesiz və tabeli mürəkkəb cümlə tiplərindən istifadə edin.

Gilbert Kaplanın cəmi 25 yaşı olanda o, birinci jurnalını açmışdı. O artıq dərəcədə inadlı və məqsədyönlü bir adam idi, işə bütün qüvvələrini həsr

edirdi. Bunun üçün təəccüblü deyildi ki, 15 ildən sonra onun jurnalı aparıcı nəşrlərdən birinə çevrilərək böyük tirajla buraxılırdı. *Belə müvəffəqiyyətə nail olmaq üçün Kaplan gecə-gündüz işləməli olurdu.* Birdən 40 yaşında Kaplan öz uğurlu biznesini satdı.

Bunun səbəbi nə idi?

İş onda idi ki, o, bir dəfə Malerin 2-ci simfoniyasını dinlədi. Simfoniyanın musiqisi onu heyran etdi. Melodiya ürəyini aldı. Elə bil, çoxdan yatmış hisslər ürəyində oyandı.

Kaplan qənatətə gəldi ki, Malerin 2-ci simfoniyası bir az başqa cür ifa olunmalıdır. O fikirləşirdi ki, bu əsər səsləndiyindən daha gözəl səslənə bilər. Eşitdiyi ifa isə, onun fikrincə, böyük Malerin adına layiq deyildi.

Buna görə də Gilbert Kaplan öz müəsisəni sataraq dirijor olmağa qərara gəldi. Bütün ekspertlər hesab edirdilər ki, bu boş fikirdir. Belə yaşda heç bir bilik və bacarıq olmadan dirijor olmaq mümkün deyil. Axı bu günə qədər Kaplan heç vaxt nə dirijorluq edirdi, nə heç bir musiqi alətində ifa edirdi, hətta notları da bilmirdi!

Bunlara baxmayaraq, Kaplan öz arzusundan imtina etmədi. Əksinə, o öz məqsədinə çatmaq üçün daha böyük səylər göstərməyə başladı. O istəyirdi, hamıya sübut etsin ki, o, dirijor ola bilər. Üstəlik o belə qərara gəldi ki, Malerin simfoniyasını ondan qabaq heç kəs ifadə edə bilmədiyi tərzdə ifadə edəcək. *O, çox çalışdı, dünyanın ən məşhur dirijorlarından dərs aldı, öz üzərində işlədi.* İki ildən sonra onun arzusu həyata keçdi.

1996-cı ildə Gilbert Kaplan ABŞ tarixində olan ən uğurlu klassik musiqi albomunu ifa etdi. *Həmin ildə o, məşhur dirijor gismində Avstriyanın Zalsburq şəhərindəki festivalı açdı.*

İnsanın arzusunun olması işin yarısını, demək olar ki, təmin edir. Çünki arzu böyük maqnitdir ki, onun həyata keçməsi üçün lazım olan şərtləri özünə cəlb edir.

- ✓ *Gilbert Kaplanın müvəffəqiyyətinin səbəbi nədə idi? Onu Nik Vuyçiç və Abid İsmayilovla müqayisə edin. Fikirlərinizi ümumiləşdirin.*
- ✓ *3-cü abzasın hansı cümləsində vergül işarəsi səhv qoyulmuşdur?*
- ✓ *Fərqləndirilmiş cümlələrdə hansı sözlər səhv yazılmışdır?*
- ✓ *Birinci abzasda hansı cümlələri tabeli mürəkkəb cümləyə çevirmək olar? Çevirdikdən sonra baş və budaq cümlələri müəyyənləşdirib sxemini qurun.*

28. “Azərbaycan uzunömürlülər diyarıdır” mövzusunda təsviri xarakterli esse yazın.

Şah Abbas dərviş paltarında şəhəri gəzərkən bir evdən çalib-oynamaq səsi eşidir və maraqlanıb qapını döyür.

Şah Abbasın paltarını dəyişib şəhəri gəzməyinin səbəbini necə izah edərsiniz?

Ev yiyəsi qapını açır, “dərviş”i qəbul edir, ona yemək-ichmək verir, söhbətə başlayırlar. **1** Şah Abbas kişinin şadlığının səbəbini soruşur. Ev yiyəsi cavabında deyir:

– Mənim evimdə həmişə şadlıqdır. Özüm çəkmə-çiyəm, gündə iki qran¹ pul

qazanıram, düyü, ət, yağ alıb gətirirəm, arvad plov bişirir, axşam onu yeyirik və şadlanmağa, çalib-oynamağa başlayırıq. Sabahın fikrini çəkmirik, çünki o iki qranı nə cür olsa, qazanıb gətirəcəyəm.

Çəkməçinin fikrinə münasibət bildirin.

Kişinin sözləri Şah Abbasa xoş gəlir, lakin o, çəkməçini yoxlamaq üçün soruşur:

– Yaxşı, bəs ... (bir halda ki, əgər) sabah

Şah Abbas əmr edib çəkməçiliyi ləğv edərsə, onda necə dolanacaqsan?

Çəkməçi cavabında deyir:

– A kişi, kefini heç pozma! **Çəkməçiliyi ləğv edər, gedib başqa işlə məşğul olaram.** Mən iki qranımı harada olsa, qazanacağam.

¹ iki qran – 2000 dinar

Şah Abbas səhər sübhədən xudahafizləşib sarayına gedir və car çəkdirir: “Mənim ölkəmdə çəkməçilik edən ağır cəzalanacaq”.

Dərhal çəkməçi dükənləri bağlanır.

2 Axşam qaranlıq düşəndə Şah Abbas yenə də paltarını dəyişib çəkməçi yaşayan evə gedir. Yaxınlaşdıqda yenə də çalib-oynamaq səsi eşidir. İçəri girir, çəkməçidən bu gün hansı yolla pul qazandığını soruşur. Kişi cavab verir:

– Allah vurub Şah Abbası ki, mənə mane olsun. O, çəkməçiliyi ləğv etdi, mən isə su paylayıb iki qranımı qazandım.

Sabahısı gün Şah Abbas su paylamağı da qadağan edir, lakin yenə də axşam kişinin öz vaxtını kefi və şadlıqla keçirdiyini görür.

Şah kişini pul qazanmaq imkanlarından məhrum etmək üçün sabahısı gün əmr edir ki, onu götürüb saray qapısı ağzında bütün günü keşikçi qoysunlar. Əmr dərhal yerinə yetirilir. Həmin günün axşamı Şah Abbas yenə dərviş paltarı geyib çəkməçinin evinə gedir və eyni şadyanlığın şahidi olur.

3 “Dərviş” bugünkü kefi məclisini hansı pulla təşkil etdiyini kişidən soruşur. O, cavab verərək deyir ki, gözətçi olduğu zaman belinə bağladığı xəncəri qınından çıxarıb girov qoymuş, onu taxta xəncərlə əvəzləmişdir. Padşahdan maaşını alanda xəncəri geri götürəcəkdir.

Sizcə, “gözətçi” düzgünmü hərəkət edir?

4 Sabahı gün Şah Abbas çəkməçini pərt etmək məqsədilə məclis qurur, dustaqxanadan öldürülməli olan bir adamı gətirtdirir. Gözətçi paltarı geymiş çəkməçinin məhbusun boynunu vurması şərtlə onu edam etməyi əmr edir. Kişi vəziyyətin ağır olduğunu başa düşür, lakin özünü itirməyərək əllərini göyə qaldıraraq deyir:

– Ulu Tanrım ... *(əgər, o şərtlə, madam ki)* bu məhbus günahkardırsa, mənim xəncərim onu tən yarı bölsün, əgər onun günahı yoxdursa, xəncərim qınından çıxarkən dönüb taxta olsun!

O bu sözləri deyib xəncərini çıxarır və hamı onun taxtadan olduğunu görüb təəccüb edir.

Təkcə Şah Abbas kişinin hiyləsini başa düşüb gülür, ... şahın xoşuna gəlir, çəkməçiyə çoxlu var-dövlət bağışlayıb deyir:

– Mən sənin kefini pozmaqdan ötrü nə qədər tədbir gördümsə də, bir nəticə vermədi. Həqiqətən, *kefçil olan adam üçün kefi, dərd çəkən üçün isə dərd əskik olmaz.* Get, şadlıqla yaşa!

“Rəvayətli ifadələr” kitabından

1. Hansı aforizm mətnin ideyasına daha çox uyğundur?

- Üzünü günəşə çevirən insan kölgə görməz. *(H.Keller)*
- Çalışmaq insanı üç bələdan: can sıxıntısı, pis vərdiş və yoxsulluqdan xilas edir. *(M.Volter)*

2. Mətnədə nöqtələrin yerinə hansı söz və söz birləşmələri yazılsa, daha düzgün və dəqiq olar?
- A) onun zirəkliyi, hazır cavablığı;
 - B) onun hazır cavablığı, başını saxlamaq və kefindən qalmaq qabiliyyəti;
 - C) cəldliyi, başını saxlamaq qabiliyyəti;
 - D) onun zirəkliyi, yalanı doğru kimi təqdim etmək qabiliyyəti.

3. Mətni adlandırın.

4. Sizcə, bu mətn M.Tvenin xoşbəxt olmaq üçün tövsiyə etdiyi hansı hökmlə səsləşir? Fikirlərinizi əsaslandırın.

5. Şah Abbas çəkməçinin kefini pozmaqdan ötrü hansı tədbirləri görür?

6. Sizcə, kişi, əslində, hansı sənətin sahibidir?

7. Nə üçün şadlıq səsi Şah Abbasın diqqətini cəlb edir? Tarixdə yaşamış Şah Abbas haqqında məlumat toplayıb suala cavab verməyə çalışın.

8. Gözətçi → məsuliyyətsizdir,
→ məsuliyyətlidir, çünki ...

9. Əsəri oxuyub hansı nəticəni çıxardınız?

10. Mətndəki son abzasdakı fikirdən hansı nəticəyə gəlmək olar?

11. Mətndə fərqləndirilmiş cümlə nə məqsədlə işlədilə bilər?

- İnsanı optimist olmağa çağırır.
- İnsanı həmişə keflə yaşamağa sövq edir.
- İnsanı həyatdan zövq almağa çağırır.
- İnsanı dərddən uzaq olmağa çağırır.

12. Sxemi tamamlayın.

13. Hər hansı bir şəxs:

- a) əsgərdirsə, dayandığı postu
- b) mühafizəçidirsə, cavabdeh olduğu məkanı tərk edərsə, nə baş verər?

14. Aşağıdakı fikirləri oxuyub münasibət bildirin.

Adətən, həmişə yeniyetmə-
lərə nəsihət edərkən deyirlər:

– Yaxşı oxu, gələcəyini dü-
şün. Təkcə bu günlə yaşama.

Gənclərin yetişməsinə
diqqət yetirin, çünki ən ki-
çik etinasızlıq belə ölkənin
gələcəyini məhv edir.

Aristotel

Əgər gələcək haqqında
düşünməsəniz, əsla bir gələ-
cəyiniz olmaz.

Henri Ford

Kişi Şah Abbasla söhbətində
belə bir cümlə işlədir:

– Sabahın fikrini çəkmirik,
çünki o iki qranı nə cür olsa,
qazanıb gətirəcəyəm.

Sizcə, hansı düzgündür?

bu günlə yaşamaq

sabahı düşünmək

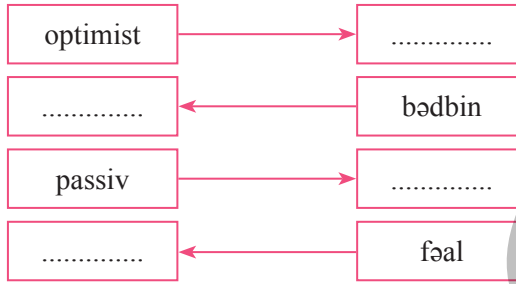
✓ Fikirlərinizi nümunələrlə əsaslandırın.

✓ Aristotel və H.Fordun sözləri:

- mürəkkəb cümlənin hansı növüdür?
- cümlələr hansı vasitələrlə bağlanmışdır?
- Baş və budaq cümlələrin yerini müəyyənləşdirin.

✓ Sizcə, çərçivələrdəki yazılarda tire işarəsindən sonrakı sözlər niyə bö-
yük hərflə yazılmışdır?

15. Sözlərin qarşılığını tapıb sxemi tamamlayın.

16. Mətnə (səh. 136) çərçivəyə alınmış cümlədən hansı sözü çıxarsaq, düzgün olar? Fikrinizi əsaslandırın.
17. *Əmr, fərman, sərəncam, qanun* sözlərinin leksik mənalərini müəyyənləşdirib onları bir-birindən fərqləndirin.

18. Cümlələri tamamlayın. Baş və budaq cümlələri, onların bağlanma vasitələrini göstərin.

- İşlərin belə qurtarmasında o özünü daha çox günahkar hesab edirdi, çünki...
- Hərçənd o çox yorğun idi,
- Hərçənd ki mənim dediklərimlə razı deyilsən, ...
- Səninlə görüşməyə ondan ötrü razılıq verdim ki, ...
- Uğur qazanmağımıza ona görə sevinirəm ki, ...

✓ *Nümunələrin sayını artırın.*

19. Uyğunluğu müəyyənləşdirin.

- Nəzrin müəllimlə danışa bilmədim, çünki o, şəhərdə deyildi.
- Şayiələrə inanmasam da, ancaq ürəyimə xal düşmüşdü.
- Hərçənd ki məni sayıb evimə gəlmədiniz, amma mən sizi naümid geri qaytar-maram.
- Ana ona görə üzülürdü ki, böyütdüyü övladlarından heç biri ona arxa olmadı.

	☐ ← ○	○ → ☐
a.		
b.		
c.		
d.		

- ✓ *Baş və budaq cümlələri bağlayan vasitələri müəyyənləşdirin.*
- ✓ *Vergül işarələrinin düzgün qoyulduğunu əsaslandırın.*

20. Mətnə nöqtələrin yerinə mötərizədə verilmiş bağlayıcılardan hansı yazılsa, daha düzgün olar? Həmin cümlələri dəftərinizdə yazın.
21. Tünd şriftlə verilmiş cümləni elə dəyişin ki, şərt məzmunu ifadə etsin. Mətn-dən bir-iki cümlə seçib onları elə dəyişin ki, şərt çaları yaransın.
22. Mətnə altından xətt çəkilmiş cümləni tabeli mürəkkəb cümləyə çevirin.
 - ✓ *Özüünüz də belə nümunələr yazın.*

Şərt bağlayıcıları da tabeli mürəkkəb cümlənin tərkib hissələrini əlaqələndirən vasitələrdən biridir. Şərt bağlayıcıları budaq cümlənin tərkibində iştirak edir və onlardan əvvəl və sonra vergül işarəsi qoyulmur. Məsələn:

Bu gün olanlardan əgər düzgün nəticə çıxarmasan, daha ağır olacaq.
(*M.İbrahimov*)

○ → □

Bir halda ki mən öz sirrimi saxlaya bilmirəm, başqası bu sirri necə saxlaya bilər? (*F.Laraşfuko*)

○ → □

Hərgah səhv etməsəydim, çox az iş görə bilərdim. (*Q.Marsel*)

○ → □

23. Sxemlərə uyğun cümlələr qurun.

Əgər _____ -sa, _____ .

Hərgah _____ -sən, _____ .

Bir halda ki _____ , _____ .

Madam ki _____ -san, _____ .

24. Mətnə qarşısında rəqəm yazılmış cümlələri tabeli mürəkkəb cümlələrə çevirin, baş və budaq cümlələri müəyyənləşdirin. Bağlayıcı vasitələri göstərin.

25. Əgər, madam, hərgah, indi ki, bir halda ki bağlayıcılarını cümlələrə düzgün yerləşdirin.

- (...) hər bir ailə bir tarixdir, onu nə üçün diqqətlə öyrənməyək. (*A.Lamartin*)
- (...) Allah olmasaydı, insan bu qədər dəyərlə ola bilərdimi? (*A.Kamyu*)
- (...) danışmağı bacarmırsan, heç olmazsa, susmağı öyrən. (*R.Pomponi*)
- (...) sülh ilə göyərər dilək,
Döyüşdə at çapmaq daha nə demək? (*N.Gəncəvi*)

26. Verilmiş sadə cümlələri tabeli mürəkkəb cümlələrə çevirin. Dürğu işarələrindən düzgün istifadə edin.

- Başqalarının təcrübəsindən faydalanmağı bacaran xoşbəxt adamdır. (*O.Kant*)
- Lovğalıq insanların qəlbindəki bütün yaxşılıqları yox edən güclü zəhərdir. (*Qurani-Kərim*)
- İnsan ancaq öz təkəbbüründən əl çəkdikdən sonra cəmiyyətlə ayaqlaşa bilər. (*Konfutsi*)
- Düşünəndə yaşayıram. (*R.Dekart*)
- Eyiblərin ən böyüyü öz eybini görməməkdir. (*K.İmmerman*)
- ✓ İlk 2 cümləni sintaktik təhlil edin.
- ✓ Tabeli mürəkkəb cümlələrin sxemini qurun.
- ✓ Baş və budaq cümlənin hansı vasitələrlə bağlandığını deyın.

27. Cümlələrdən hansına əgər bağlayıcısını artırmaq olar?

- Ağıl kordursa, gözlərdən nə fayda! (*Ərəb atalar sözü*)
- Bir söz ki qaşlara düyün vuracaq,
Gözəl söz olsa da, söyləmə, burax. (*N.Gəncəvi*)
- İnsanları sevsən, sevilərsən. (*D.Karnegi*)
- Sevdini əldə edə bilməsən də, əldə etdiyini sevməyə çalış. (*T.Korneli*)
- Könlü və sözü bir olmayan insanın yüz dili olsa belə, o yenə dilsiz sayılır. (*C.Rumi*)
- Vəcdəniz sizə nə yolla əmr edirsə, elə də hərəkət edin. (*S.Hüseyn*)
- Kimin nəyi vardısı, süfrəyə qoymuşdu. (*Ə.Babəyeva*)
- Adam var, başına səpəsən güllər,
Adam var, gözüne çəkəsən millər. (*Abbas Tufarqanlı*)

YARADICILIĞI GÜLÜŞ VƏ MUSIQI İLƏ YOĞRULMUŞ XANIM

(ixtisarla)

Bizə gülüş lazımdır. Lakin mənalı gülüş, tamaşaçını riqqətə gətirən, düşündürən gülüş! İnsanları cəmiyyətimizin qarşısında duran şəraflı vəzifələrin yerinə yetirilməsinə ruhlandıran, səfərbərliyə alan gülüş. İnkişafımıza mane olan çatışmazlıqları qamçılayan gülüş...

Nəsibə Zeynalova

Nəsibə Zeynalova. Kim ki bu adı eşidir, o dəqiqə hər kəsin çöhrəsinə sevinc qarışığı bir təbəssüm qonur. Yaratdığı yüzlərlə bir-birindən maraqlı, fərqli rolları ilə “səhnəmizin Nəsibəsi” adını qazanmış bu müdrik, böyük sənətkar haqqında yazmaq, söz demək həm çox asandır, həm də olduqca çətin. Ona görə asandır ki, Nəsibə xanımın rollarının tamaşaçısı olan hər kəs elə fikirləşir ki, bu qadın onun tanıdığı, gündəlik rastlaşdığı kimlərdənsə biridir. Ona görə çətindir ki, Nəsibə xanım kimi bir zirvədən danışmaq, yazmaq insandan böyük cəsarət, hünər tələb edir **1**.

Harada Nəsibə xanım varsa, orada düşündürücü gülüş var. Müxtəlif tamaşalarda Nəsibə xanımı izlədikcə fikirləşirdim ki, görəsən, bu aktrisanın bir dərdi, qəmi varmı? Qəm-kədərin nə olduğunu bilir-

mi?.. Çünki Nəsimə xanım lap körpə ikən – iki yaş yarımında atasını itirib, atasız böyüyüb. Anası Hüsniyyə xanım ona həm ata olub, həm də ana. Yeganə övladını əziyyətlə boya-başa çatdırıb...

Nəsimə xanım 1916-cı il aprel ayının 20-də Azərbaycanda teatr sənətinin inkişafında özünəməxsus yeri və dəst-xəti olan, dövrünün tanınmış taciri və aktyoru Kərbəlayı Cahangirin ailəsində doğulub. Cahangir bəy evinin yuxarı hissəsində aktyorların teatr tamaşaları hazırlaması üçün yer ayırmışdı. Məşqlərdən sonra aktyorları evində yedirib-içirər, dəyərli məsləhətləri ilə onlara istiqamət verər, aktyorluq sənətinin sirlərini öyrədərdi.

Cahangir bəy həm də bir xeyriyyəçi kimi yaddaşlarda qalmışdır. *Çox vaxt bayramlarda, xüsusilə də Novruz bayramında nökrəri Zalı yanına çağırar, heç kəsin bilməməsi şərtilə kasıb və imkansız ailələrə pay göndərtdirədi.* Bu müqəddəs bayramda hər kəsin ocağında qazanın qaynamasına, uşaqlarının sevinməsinə çalışdı. Nökrəri gedib həmin qapını döyər, sovqatı qapıya qoyub “Sizə göndərdilər”, – deyib uzaqlaşar, “kim göndərib?” sualına isə cavab verməzdi.

Körpə Nəsiməni gələcəkdə aktrisa görmək istəyi Cahangir bəyi çox düşündürürdü. Lakin arzusunu reallaşıdırı bilmir... 1917-ci ilin sonu 1918-ci ilin əvvəllərində Bakıda hakimiyyət bolşevik və daşnakların əlinə keçir. Azərbaycanlılara qarşı soyqırımı hadisəsi törədilir. Bir çox ailələr kimi Cahangir bəyin də ailəsi faciə ilə üzləşir, var-yoxu əlindən alınır. Cahangir bəy qəflətən vəfat edir. Hüsniyyə xanım çətin vəziyyətdə ailəni saxlamaq məcburiyyətində qalır.

Sizcə, Cahangir bəy qızını nə üçün aktrisa görmək istəyirdi?

* * *

Nəsimə xanım aktrisa oldu, elə bir aktrisa ki, istər müasirlərinin, istərsə də sonrakı nəsillərin qəlbini fəth etdi – özü də ömürlük! [2]

Yaradıcılığının əsası gülüş və musiqi ilə yığrulmuş Nəsimə xanım 4 aprel 1938-ci ildə yenidən yaranan Azərbaycan Dövlət Musiqili Komediya Teatrının truppasına birinci dərəcəli aktrisa kimi qəbul edilir.

Yaratdığı obrazlar həyatiliyi, real bədii təsvirləri ilə həmişə orijinal görünüb. [3] Rəqs, mahnı və hərəkətlərdən eyni epizodda, hətta eyni məqamda çox böyük ustalıqla, peşəkarlıqla istifadə edib. Nəsimə xanım klassik operetlərdə obrazın sözlərinə qarşı çox həssas idi və təhrifə, əlavəyə qətiyyənlə yol verməzdi. Süni gülüşdən uzaq idi.

Cənnət xala rolu aktrisanın ifasında tamaşaçıların yaddaşına əbədi həkk oldu. Bu obraz aktrisanın böyüklüyü, əvəzedilməzliyinin ən bariz nümunəsidir. Qayınana deyiləndə, “zabitəli qayınana” sözü işlədildəndə Nəsimə xanım gəlir ilk dəfə göz önünə – öz təbii oyunu, hərəkətləri ilə. [4]

Vaxtilə Gürcüstan Bəstəkarlar İttifaqı İdarə Heyətinin sədri olmuş, keçmiş SSRİ-nin Xalq artisti Andrey Balançivadzenin Nəsimə xanım haqqında dediyi sözləri xatırlatmaq kifayətdir ki, bu sənət fədaisinin Azərbaycan səhnəsi üçün nələr etdiyini xatırlayasan. “Belə duzlu, yumorlu, real sənətkarlıq dühası ilə cilalanmış tükənməz istedadlı səhnə ustasına malik olduğu üçün yaxşı mənada Azərbaycan teatrına qibtə edirəm”.

Müəllimi A. Tuqanov deyirdi: “Qızım, tamaşaçını inandırma bilmək aktyorun xoşbəxtliyidir”. İnandırmaq üçün aktyor tipin paltarını da, yerini də, özünəməxsus danışq tərzini də tapmalı, geniş və ciddi müşahidəçilik qabiliyyətinə yiyələnəlməlidir.

Nəsimə xanım həmişə düşməyə barışmaz münasibət bəsləmiş, qələbəminizin yaxınlığına olan inamını itirməmişdir.

Mətdəndən hansı cümləni çıxar-
sanız, məzmunu xələl gəlməz?

Elmira Musaqızı

1.

*Bu cümlə mətdə
hansı rəqəmin
yerinə yazılsa,
məzmunu xələl
gəlməz?*

Aktrisa gözlənilməz, amma duzlu, mənalı və ifadəli improvizələr edərək yaddaşlarda özünə əbədlilik qazanmışdır.

*Bu parçaları mət-
nin hansı hissə-
sinə yerləşdirsə-
niz, məntiqi ardı-
cılıq pozulmaz?*

1. Vaxtilə Cahangir Zeynalov Xalq artisti Mirzağa Əliyevə deyibmiş: “Heç vaxt tamaşaçını güldürməyə çalışma. Surəti düz oyna. Əgər surəti düz oynasan, bütün dolğunluğu, dərinliyi ilə tamaşaçıya çatdırarsən, gülüş öz-özünə yaranacaq...”

2. Nəsimə xanımın ən çox nifrət etdiyi sual “haralısan?” sualı idi. O deyirdi ki, bu müharibədə biz ancaq o zaman qələbə çala bilərik ki, bu suala cavab axtarmayaq. Birlik dirilikdir. “El bir olsa, dağ oynadar yerindən” atalar sözünü ulularımız əbəslərə yerə deməyiblər.

2.

?

Nəsimə Zeynalovanın baş rolda iştirak etdiyi “Qayınana” filmindən bir parçaya (onun iştirakı ilə çəkilmiş başqa tamaşa, film və ya qısametrajlı süjetə də baxa bilərsiniz) baxın. Daha sonra müasir tamaşalardan birini izləyin. Müqayisələr aparın.

Sizcə, tamaşalarda tənqid, yoxsa təhqir vardır? Fikirlərinizi əsaslandırın.

Bəzən tamaşalarda loru, kobud söz və ifadələrə rast gəlinir. Belə sözlərin işlənməsinə münasibət bildirin. Sizcə, belə sözlər nə məqsədlə işlənir? Ümumiyyətlə, belə sözlərin işlənməsinə ehtiyac varmı? Belə sözlərdən hansı hallarda istifadə etmək olar?

Məncə, belə sözlərdən istifadə olunmalıdır, çünki.....

Məncə, belə sözlərdən istifadə olunmamalıdır, çünki.....

Böyük türk alimi və mütəfəkkiri Əbdülfəttah Şahin yazır:

Dil Allahın insanlara lütf etdiyi ən böyük hədiyyələrdən biridir. İnsan onunla insanlığını bəyan edir. Onunla elmlərə doğru yönəlir və onunla gələcək nəsillər arasında yaşayır. Bilmirəm, onu korlayıb quş dilinə çevirənlər etdikləri xəyanətin böyüklüyünün fərqindədirlərmə?

✓ Sizcə, sonuncu cümlə bədii sualdır, yoxsa adi sual cümləsi?

✓ C. Məmməd quluzadənin “Üçüncü il” mətnini yadınıza salın. Onun fikirləri ilə Ə.Şahinin fikirlərini müqayisə edin. Fikirlərinizi ümumiləşdirin.

✓ Əgər siz böyük mütəfəkkirin bu sualına cavab vermək istəsə idiniz, nə deyərdiniz?

Debat

Xoşbəxtliyin bir yolu da müstəqil dövlət dilinin olmasıdır.

3. Mətnə bunlardan yalnız biri haqqında danışılır:
- Cahangir Zeynalovun teatr truppası yaratmasından;
 - A.Balançivadzenin Zeynalovlar ailəsinə verdiyi qiymətdən;
 - A.Tuqanovun N.Zeynalovanın müəllimi olmasından, ona aktyorluq sənətindən dərs keçməsindən;
 - Hüsniyyə xanımın asanlıqla övlad böyütməsindən.
4. Sizcə, insan nə zaman ürəkdən gülə bilər?
5. Hansı abzaslar arasında əlaqə zəifdir? Abzaslar arasında əlaqə yaratmaq üçün hansı cümlələrdən istifadə edərdiniz? N.Zeynalova haqqında məlumat toplayıb həmin abzaslar arasında əlaqə yaratmağa çalışın.
6. Müasir Azərbaycan teatrında gülüş yaradan hansı aktyor və aktrisaları tanıyırsınız? Onların yaratdığı gülüş sizi qane edirmi? Fikirlərinizi nümunələr gətirməklə şərh edin. Nitqinizdə müxtəlif cümlə tiplərindən istifadə etməyə çalışın.
7. Mark Tven insanlara qəzəb hissindən uzaq olmağı, gülümsəməyi tövsiyə edir. Onun tövsiyə etdiyi gülüşlə Nəsibə xanımın yaratdığı gülüş arasında eynilik görürsünüzmü? Niyə?
8. Təsəvvür edin ki, Nəsibə xanım Zeynalova yaşayır. Siz onun haqqında reportaj hazırlamalısınız. Ona hansı suallarla müraciət edərdiniz?
9. Nəsibə xanım Zeynalova haqqında “Düşünən və düşündürən aktrisa” adlı təqdimat hazırlayın.

10. Mətn üçün açar sözlər seçin.
11. İlk abzasda hansı cümlədə antonim sözlər işlənmişdir?
12. Sinonimlər cərgəsində hansı söz artıqdır? Niyə?

13. *İmprovizə, epizod, trupa, operetta* sözlərinin leksik mənasını aydınlaşdırın.
14. Cümlələrdə hansı sözlərin yerini dəyişsəniz, düzgünlük yaranar?

- ✓ *Yoxlama zamanı bir çox saxta dərman preparatları, üç min etiketsiz amplua aşkarlanmışdır.*
- ✓ *Deyirdilər ki, kinoya yeni nəfəs, yeni ampulda aktyor gəlib.*

15. Mətndəki mürəkkəb adların yazılışının düzgün olduğunu əsaslandırın.
16. Mətnin birinci hissəsinin hansı cümləsində söz sırasının pozulması faktı var?
17. Əvəzlik və onun məna növləri haqqında bildiklərinizi xatırlayın. Əvəzliklə bağlı dialoq qurun. Nümunə kimi 1-2 sual təqdim olunur:
- Əvəzlik nəyə deyilir?
 - Mətndə əvəzliyin hansı növləri işlənmişdir?
 - Onlar hansı nitq hissələrini əvəz etmişdir?
 - Əvəzliyi əvəz edən sözlər hansılardır? və s.
- ✓ *Fikirlərinizi nümunələrlə əsaslandırın.*
18. Mətnə (səh. 143) fərqləndirilmiş cümləni tabeli mürəkkəb cümləyə çevirin.
19. Mətnə altından xətt çəkilmiş cümlələrin tabeli və tabelsiz mürəkkəb cümlə olduğunu əsaslandırın. Həmin cümlələrdə sual əvəzliliklərini tapın və onların funksiyasını müəyyənənləşdirin.

Tabeli mürəkkəb cümlənin tərkib hissələri bağlayıcı sözlər vasitəsilə də əlaqələnir. Bağlayıcı sözlər, əsasən, sual əvəzlilikləri ilə ifadə olunur. Məsələn:

Ana öz uşağının üstündə *necə* əsirsə, biz də öz dostlarımız üçün o cür əsməliyik. (*S.Budda*)

Ki ədatı ilə işlənən sual əvəzlilikləri də bağlayıcı söz hesab edilir.

Kimin ki ixtiyarı sədaqətə bağlıdır,
Taleynin axırı səadətə bağlıdır. (*N.Gəncəvi*)

Cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlər bağlayıcı sözlərdir. Bağlayıcı sözlərdən əvvəl və sonra vergül işarəsi qoyulmur.

İnsan *nə qədər* az düşünsə, o qədər çox danışır. (*Ş.Monteskyö*)

20. Aşağıdakı cümlələrdə bağlayıcı sözləri seçin. Onların cümlədə rolunu izah edin.

- Hər kəs ki lovğadır, onda olmaz hünərdən əsər.
- Ədalət mülkündən kim üz çevirsə,
Ona aqıl deməz ağıllı kimsə. (*N.Gəncəvi*)

• Kim ki çox işlədi, o da vaxtından qabaq işini təhvil verdi.

• Kim özünü xalqın maariflənməsinə həsr edirsə, mükafatı özündə tapır, öz vicdanını təmizləyir. (*H.Zərdabi*)

• Nə qədər yaşayırsan, öyrən, qocalığın sənə kamal gətirəcəyini gözləmə.

(*Solon*)

21. Aşağıdakı kriptogramı həll edin və alınan cavabı oxuyub müzakirə edin. Kriptogramı həll etmək üçün çərçivələrin yerinə uyğun gələn sözləri yazın.

3 9 12 5 1 bilik mənbəyidir.

2 11 6 11 15 atalar sözü kimi hikmətli məzmunla malik olsa da, natamam fikir ifadə edir.

4 10 13 11 17 cürət, cəsarət sözlərinin sinonimidir.

14 7 8 gəlmişsiniz görüşmə etiketidir.

18 16 17 al sözünün antonimididir.

		3	9	2			9	13	6	5	13	15	5	17	5		
12	11	1	11	6	6	10	2		1	11	14	8		16	12	6	11
4	11	2	9	13		12	11	1	11	6	6	10	2		7	13	5
1	9	17			6	5	18	5	1			7	15	5	17	.	

Həzrəti Cəfər Sadiq

▪ Kriptogramda oxuduğunuz cümlədə düzgü işarəsinə ehtiyac varmı? Əgər varsa, düzgü işarəsi harada qoyulmalıdır? Fikirlərinizi sübut edin.

▪ Doğru olanı seçərək sualları cavablandırın:

✓ Cümlə tabesiz / tabeli mürəkkəb cümlədir.

✓ Cümlənin tərkib hissələri intonasiya / bağlayıcı / bağlayıcı söz vasitəsilə bağlanmışdır.

22. Altından xətt çəkilmiş sözləri müqayisə edib cədvəli doldurun. Tünd şriftlə verilmiş cümlələri sintaktik cəhətdən təhlil etmək də sizə kömək edə bilər.

• **Nə qədər bu torpaq, hava, od, su var**

Ol qəm aləmindən hər zaman kənar. (N.Gəncəvi)

• **Kim ki xalqı bir gecə əqli ilə şad etdi,**

O demək öz sabahkı evini abad etdi. (N.Gəncəvi)

• **Bilməməkdən qorxma, səhv bilməkdən qorx, çünki bütün fəlakətlər ona görə baş verir.** (L.N.Tolstoy)

• **Cəmiyyətin xoşbəxtliyi üçün çalış ki, özün də xoşbəxt olasan.** (S.Smayls)

✓ Fərqləndirilmiş cümlədə vergül işarəsi harada qoyulmalıdır? Niyə?

Bağlayıcılar	Bağlayıcı sözlər
1. nitq hissəsidir.	1.
2.	2. Əvəz etdiyi
3.	3. Sintaktik vəzifə
4. Sözlər və cümlələri	4.

23. Nəsimi xanım Zeynalova haqqında kiçik hekayə yazın. Həmin hekayədə onu nənə kimi təsvir edin. Hekayəni adlandırın.

Verilmiş plandan istifadə edə bilərsiniz.
1. N.Zeynalova mehriban, eyni zamanda qayğıkeş, tələbkər nənə kimi. 2. Nənənin nəvələri ilə bağlı arzuları. 3. İlk nəvəsi onun adını daşıyır, Azərbaycan Respublikasının Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsində aparıcı məsləhətçi işləyir. 4. İkinci nəvəsi Nəzrin Moskva şəhərində yaşayır. 5. Nəticə.

DƏRMAN

(“Ağlar güləyən” poemasından parçalar, ixtisarla)

1. Mətnədən götürülmüş və tələffüzü verilmiş sözlərə və söz birləşməsinə diqqət yetirib cədvəldəki nöqtələrin yerinə “düzdür” və “səhvdir” sözlərindən uyğun gələnini yazın.

.....	
[dərdə]	[dərdə]
[azaddıx]	[azatdıx]
[əlac]	[əlaç]
[qanmax öyrətdi]	[qammağ öyrətdi]

“Arizi-qəmlər əlindən ürəyim şişmiş idi...”

Sabir

Sabirin “arizi-qəmlər əlindən”
Ciyəri dağılandı, ürəyi şişdi.
O ürək dünyanı dərk edən gündən
Nə qədər cəfaya tab etmişdi.

Ən kiçik dərdi də azı min kərə,
Saldı ürəyinə hər saat, hər gün.
Qəlbinə saldığı sonsuz dərdlərə
Daş dözə bilməzdi, ət necə dözsün?..

Tiflisi dolandı, Bakıya gəldi,
Özünü göstərdi çox həkimlərə.
Həkimlər bilmədi, bu xəstəliyin
Səbəbi həmişə eyni deyildir.
Həkimlər bilmədi, dərddə şairin
Dərmanı – azadlıq, loğmanı – eldir.

Neçəniz bir yerə hey toplaşdınız,
Əlac tapmadınız bir dərddə yalnız.
Sabir təkbaşına arzularından
Yazdı milyonların dərdinə dərman!

**Misralarda ifadə
olunan fikrə mü-
nasibət bildirin.**

- ✓ “Arizi-qəmlər” dedikdə M.Ə.Sabir nəyi nəzərdə tuturdu?
- ✓ Sabirin “milyonların dərdinə dərman yazmaqda” məqsədi nə idi? Bu, şairin hansı keyfiyyətinin bariz göstəricisidir?

ÜMİD MƏKTƏBİ

(ixtisarla)

Onunçun həyat – ümid.
Onunçun zaman – ümid,
Onu ucaldan – amal,
Onun ümid günəşi
Aləmə şölə saçdı.
Dükənini bağlayıb
“Ümid” məktəbi açdı.
Elə bil ki bununla
O çatdı bəslədiyi
Hər arzuya, mətləbə.
Ümidini bağladı
Bu ikicə sinifli
Balaca bir məktəbə.
O unutdu elə bil
Dərdini də büsbütün.

Dərs verdiyi hər uşaq
Bir ümid çırağıydı,
Bu böyük şair üçün...

Tanıtdı körpələrə –
Şanlı sabaha gedən
Cığıruları, izləri...
Körpələrin gözündə
Nuh əyyamından qalan
Vərdişləri qırdı o.
Onların ürəyində
Min چراق yandırdı o.
Qanmaq öyrətdi Sabir.
Qandırdıqca onlara
Yanmaq öyrətdi Sabir.

“Dərs verdiyi hər uşaq bir ümid çırağıydı” dedikdə şair nəyi nəzərdə tutur?

Sizcə, “Molla Nəsrəddin” jurnalından götürülmüş bu karikatura ilə şeirin məzmunu arasında hansı əkslik vardır?

Hər şeyin öz adını
Başa saldı o, bir-bir.
Kor, donuq baxışlara
Görmək öyrətdi Sabir...

Fərqləndirilmiş misralarda ifadə olunan mənanı izah edin.

Bu misraları necə başa düşürsünüz?

Bir istiyə bərabər
Qızınmaq öyrətdi o.
Bir soyuğa bərabər
Üşümək öyrətdi o.

Hamıya bir mətləbi
Düşünmək öyrətdi o...
O öyrətdi, niyə biz
Yadlar üçün bu qədər
Cəzibədar olmuşuq.

Sizcə, tünd şriftlə verilmiş misralarda şair nəyə işarə edir?

Mollaxanaların yerində sürətlə sayı artan məktəblərin açılmasına

Torpaqlarımızın daim yadlar tərəfindən işğal edilməsinə

Ölkəmizin öz mədəniyyəti, ədəbiyyatı, zəngin sərvəti ilə daim yadların diqqətini cəlb etməsinə

Balaca körpələrə
O öyrətdi ayıqlıq,
O öyrətdi sayıqlıq.
O öyrətdi vətənə,

Doğma elə sədaqət.
O öyrətdi dəyanət!
O söylədi: "Yaşasın
Şəhriyari-hürriyyət!"

- Şeirdən aldığınız təəssürat əsasında cümləni tamamlayın.

Sabirin "Ümid" məktəbində

ayıqlıq

sayıqlıq

sədaqət

dəyanət

öyrətməkdə əsas məqsədi o idi ki,

“Özgə məktəb yaratdı” ifadəsini necə başa düşürsünüz?

O, bir cə il dərs dedi
Bu “Ümid” məktəbində.
O, şeirlə beş cə il
Bütün Şərqə dərs deyib
Özgə məktəb yaratdı.
İlhamından, təbindən.
O, gülüş arxasından
Damcılayan göz yaş! –
O – bizim şeirimizin
Ən böyük vətəndaşı!..

Nə üçün Sabir açdığı məktəbi “Ümid” adlandırır?

M.Ə.Sabir niyə cəmi beş il şeiri ilə bütün Şərqə dərs dedi? Səbəbini tapmağa çalışın.

Bəxtiyar Vahabzadə

1. “Ümid” məktəbi açmaqda Sabirin məqsədi nə idi? Necə düşünürsünüz, Sabirin arzuları reallaşdı mı?
2. “Hər bir məktəb bir ümid çırağıdır” fikrini müzakirə edin.
3. Sizcə, “Ümid” məktəbindəki təhsillə mollaxanadakı təhsilin hansı fərqi vardır? “Nuh əyyamından qalan vərdislər” dedikdə nəyə işarə edilir?
4. Təxəyyülünüzdə əsaslanıb Sabirin yaratdığı “Ümid” məktəbinin şəklini çəkin. Onu öz məktəbinizlə müqayisə edin.
5. “Ümid” məktəbində Sabir nə üçün bir il dərs dedi? Səbəbini araşdırın.
6. Sabirin yaradıcılığında əsas yer tutan məsələlərdən biri məktəb, maarif, uşaqların tərbiyəsi kimi məsələlər idi. O deyirdi: “Tərbiyə elmsiz deyil məqbul”. Bəs, sizcə, nə üçün Sabir yaşadığı dövrün “qorxulu” şairlərindən hesab edilirdi?
7. Sabirin yaratdığı gülüşlə Nəsimi Zeynalovanın tamaşaçıda yaratdığı gülüşün oxşarlığı varmı? Sizcə, Sabirlərin və Nəsimi xanımların gülüşü Mark Tvenin xoşbəxt olmaq üçün “gülümsəyin” deməsi ilə üst-üstə düşürmü? Fikirlərinizi əsaslandırmağa çalışın.
8. M.Tven deyir ki, xoşbəxt olmağın ən yaxşı yolu yeni ideyalara malik insanın xalqa xidmət etməsidir. Sizcə, Sabiri xoşbəxt insan hesab etmək olarmı?
9. Bu aforizmlərdən biri mətnin məzmunu ilə səsləşir:

• Xalq görməyə bilər, baxın o, həmişə hiss edir, özü də düzgün hiss edir.

(C.Harrington)

• Həyatın gözəllik və xoşbəxtliyini xalqa sevgi və xidmətdə axtarın.

(O.Mirabo)

• Hər bir xalq haqqında onun tənəzzül dövrləri əsasında deyil, yüksəliş çağları əsasında fikir yürütmək lazımdır. (N.A.Berdyayev)

10.

1911-ci ilin baharı idi. Eşitdim ki, istedadlı şairimiz Sabir bərk xəstələnmişdir. Mirzə Cəlil ona məktub yazıb müalicə üçün Tiflisə dəvət edir. Sabir dəvəti qəbul edib təşrif buyurdu. Biz onun müalicəsi üçün əlimizdən gələni əsirgəmirdik.

Sabir nurani, mehriban bir şəxs olmaqla yanaşı, bəmizə söhbətlər edən biri idi.

Mirzə Cəlil həkimləri çağırıb konsilium təşkil etdi. Məlum oldu ki, Sabirin böyrəyində daş vardır. Daşı çıxarmaq üçün təşrih etmək məsləhət görüldü.

Nə qədər dilə tutduqsa, Sabir buna razılıq vermədi. Həkimlərə: “Mən portmanat deyiləm ki, məni açasınız, baxasınız, yenidən bağlayasınız”, – cavabını verdi.

2 ay bizdə yaşadıqdan sonra onu böyük təəssüflə yola saldıq.

**Həmidə Məmmədquluzadə,
“Mirzə Cəlil haqqında xatirələrim”**

Bu parça şeirin hansı hissəsinə aydınlıq gətirə bilər?

M.Ə.Sabirin müqayisəsinə münasibət bildirin.

✓ İzahlı lüğətin köməyi ilə aşağıdakı sözlərin göstərilmiş leksik mənalarının düzgün olub-olmadığını müəyyənəldirin.

təşrif

gəlişi ilə bir yeri və ya şəxsi şərəfləndirmə

təşviq

bir işi görmək üçün həvəsləndirmə

təşrih

bədəni müəyyən üsulla kəsib əməliyyat aparma

Bu sözü daha hansı sözlərlə əvəz etmək olar?

Şairəm, əsrimin ayinəsiyəm,
Məndə hər kəs görür öz qaş-gözü. Necə ki dün birisi baxdı mənə –
Gördü ayinədə ancaq özünü.

Mirzə Ələkbər Sabir

Şair fikirlərin çırpınan seli,
Şair həqiqətin müğənnisidir.
Şair təbiətin danışan dili,
Şair cəmiyyətin üsyan səsidir.

Bəxtiyar Vahabzadə

*Mən vücudumda olan ətimi
xalqın yolunda çürütdüm.
Əgər ömür vəfa etsəydi, sü-
müklərimi də xalqın yolunda
qoyardım.*

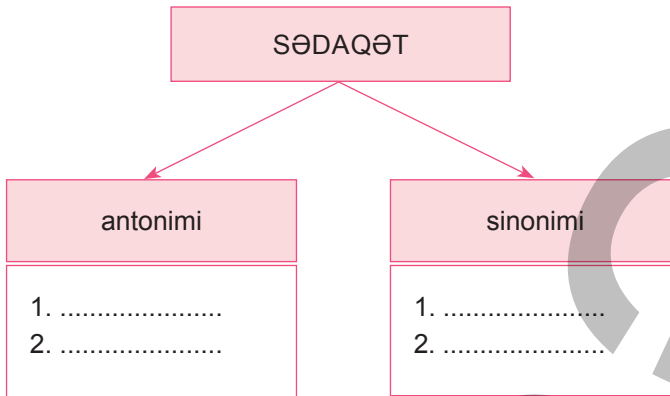
*Kim ki xalqı, milləti və vətəni
üçün içim-içim göynəm çəkir,
zaman-zaman odsuz-alovsuz
yanırsa, qarşısında əyilməyə
hazıram.*

11. ✓ Hər iki şeiri və aforizmləri diqqətlə oxuyun, onların məzmununa münasibət bildirin. M.Ə.Sabir və B.Vahabzadənin vətəndaşlıq mövqeyi onların xoşbəxtliyi hesab edilə bilərmi?

✓ Siz özünüzü xoşbəxt hesab edirsinizmi? Niyə?

12. Şeirdə işlənmiş çoxmənalı sözləri müəyyənləşdirin. Onları həm həqiqi, həm də məcazi mənada cümlədə işlədin.
13. Aşağıdakılardan hansı şeir üçün açar sözlər ola bilər:
vətəndaşlıq, qeyrət, məktəb, təhsil, elm, dərman, həkim, fayda, şair.
✓ Seçiminizi əsaslandırın.
✓ Verilmiş sözləri düzgün hesab etmirsinizsə, özünüz açar sözlər təklif edin.
14. Şeirdə çərçivəyə alınmış bənddə hansı sözlər antonimdir? Sizcə, şair nə üçün antonim sözləri bir bəndin içində işlətməmişdir? Həmin sözləri məcazi mənada cümlədə işlədin.

15. Aşağıdakı sxemi tamamlayın.

✓ Mətndəki daha hansı sözləri bu sxem üzrə şərh edə bilərsiniz?

16. Nöqtələrin yerinə sağ sütundakı sözlərdən hansını yazmaq olar?

... yarasaya bənzəyir: ancaq günəş batandan sonra ortaya çıxar. (F.Bekon)

bədbin

... olmayan şəxs hamıdan qaçar və o, tənha qalar. (Həzrəti Əli)

nikbin

Dünya ... məxsusdur, çünki ... yalnız tamaşaçıdır. (F.Çizo)

✓ Cümlələri növünə görə fərqləndirin. Fikirlərinizi əsaslandırın.

● 17. Şeirdə (səh. 150) altından xətt çəkilmiş cümlələr

a) sadə cümlədir, çünki _____

b) mürəkkəb cümlədir, çünki _____

18. Mətnə (səh. 150) fərqləndirilmiş cümlələrin mürəkkəb cümlə olduğunu əsaslandırın. Baş və budaq cümlələri müəyyənəldirin. Tərkib hissələrin bağlandığı vasitələri deyin.

19. Mətni oxuyun, altından xətt çəkilmiş cümlələri quruluşuna və növünə görə fərqləndirin.

Artıq gündəlik həyatımızın bir parçasına çevrilmiş, əksəriyyətimizin evində olan və hətta cibimizdə belə gəzdirdiyimiz telefonların maraqlı bir tarixçəsi var.

Almaniyanın Fridrixsdorf şəhərindəki karlar məktəbinin müəllimi Filip Reys qulağın eşitmə funksiyasını əks etdirən aparat düzəldir. O, “telefon” adlandırdığı bu aparatı 1861-ci il oktyabrın 26-da Frankfurt Fizika Cəmiyyətinin üzvləri qarşısında nümayiş etdirsə də, bu aparat xüsusi müvəffəqiyyət qazana bilmir. Mətbuatda bu barədə bir sıra tənqidi yazılar dərc olunur və jurnallardan biri həmin aparatı “oyuncaq” adlandırır.

Lakin Filip Reys öz ixtirasının dəyərini yaxşı bilirdi, ona görə də o, 15-20 ədəd belə telefon hazırlayır və onlardan bir neçəsini satmağa nail olur. Həmin nümunələrdən birini Şotlandiyanın Edinburq Universitetində oxuyan ingilis mənşəli amerikalı Aleksandr Qraham Bell alır.

Aparatla tanış olan Bell işıq siqnallarını səsə çevirən bir aparat hazırlamaq qərarına gəlir. O ümid edirdi ki, bununla kar uşaqların danışmağı öyrənmələrinə kömək edəcək. Lakin Bell qazanc və sahibkarlıq hissinin hökm sürdüyü Boston şəhərinə qayıtdıqda dərk etdi ki, onun əlində zəngin bir xəzinə var. Bunun üçün o, sadəcə, telefonu elmi aparatdan geniş istehlakçı dairəsinin istifadə edə biləcəyi praktik aparata çevirməlidir. Beləliklə, 1876-cı il fevralın 14-də ABŞ-nin Boston Universitetinin professoru Aleksandr Qraham Bell ilk telefon aparatını patentləşdirdi və o, 1877-ci ildə özünün “Bell Telephone Company” adlı şirkətini qurdu. Bu tarixdən etibarən telefon insanlar arasında sürətlə yayılmağa başladı. Bir il sonra – 1878-ci ildə Amerikada, 1881-ci ildə isə Almaniya ilk telefon qovşağı quruldu. Bellin ixtira etdiyi telefonda danışmaq və qulaq asmaq üçün ayrı-ayrı dəstəklər var idi. Yalnız sonralar bu iki funksiya bir dəstəkdə birləşdirildi.

Bəs görəsən, “alo” sözü necə yaranıb? Bu söz A.Q.Bellin nişanlısı Alessandra Lolita Osvaldonun adının qısaldılmış şəkli.

(Əhəd Aslanoğlu)

- ✓ *Vaxtilə böyük tənqidlərə məruz qalmış bu ixtira bu gün ən çox istifadə olunan bir əşyadır. Sizcə, onun hal-hazırda geniş istifadəsini nə təmin edir?*
- ✓ *Fransız yazıçısı Anri de Monterlan demişdir: “Vaxtı itirməyin ən bariz nümunəsi telefon söhbətləridir”. Siz bu fikirlə razısınız mı?*
- ✓ *Aşağıdakı fikirlərə münasibət bildirin:*
 - *telefon lazımlı ünsiyyət vasitələrindən biridir.*
 - *telefon sağlamlığa və ünsiyyətə ziyan vuran vasitələrdən biridir.*

20. Doğru və yanlış cavabları müəyyənəldirin.

Tabeli mürəkkəb cümlənin tərkib hissələri ədatlar vasitəsilə də əlaqələnir.

Tabesiz mürəkkəb cümlədən fərqli olaraq tabeli mürəkkəb cümlənin bir neçə qrammatik əsası olur.

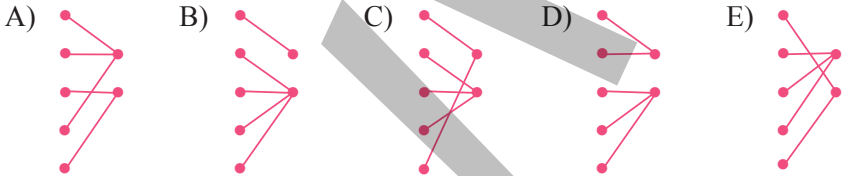
Tabeli mürəkkəb cümlənin tərəflərini əlaqələndirən *ona görə ki, onun üçün ki, o səbəbə ki* bağlayıcılarından sonra vergül işarəsi qoyulur.

Tabeli mürəkkəb cümlənin tərkibində tabesizlik bağlayıcılarından istifadə oluna bilməz.

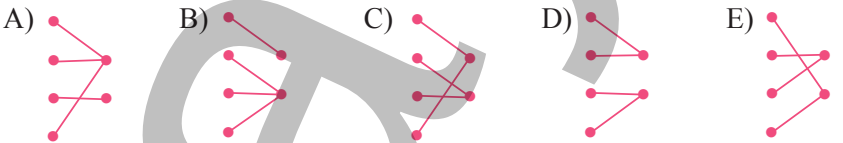
Tabesiz mürəkkəb cümlələr kimi, tabeli mürəkkəb cümlələr də intonasiya və bağlayıcılar vasitəsilə bağlanır.

doğru

yanlış

21. Tabeli mürəkkəb cümlənin tərkib hissələrini bağlayan vasitələrlə bağlı sxemə uyğun olaraq özünüz də test tərtib edin.

✓ Doğru cavab E bəndi olsun.

✓ Qruplarla iş apararkən hər qrup istənilən distraktoru (cavabı) hədəf seçib test hazırlaya bilər.

22. Sadə, tabesiz mürəkkəb cümlə və tabeli mürəkkəb cümlələri müqayisə edib bu nəticəyə gəldik ki,

	
<i>sadə cümlələr</i> <i>Belə cümlələrin</i> <i>Sadə cümlələrdə</i>	<i>tabesiz mürəkkəb cümlələr sadə cümlələrdən fərqli olaraq</i> <i>Tərkib hissələr</i> <i>Tabesiz mürəkkəb cümlələrin nitqdə əhəmiyyəti budur ki,</i>
	
<i>həmcins üzvlü sadə cümlələrlə tabesiz mürəkkəb cümlələr</i> <i>Hər iki cümlədə</i>	<i>tabeli mürəkkəb cümlələr</i> <i>Tərkib hissələr</i> <i>Tabeli mürəkkəb cümlələrin nitqdə əhəmiyyəti budur ki,</i>

Əziz şagirdlər! Siz bölmədə müxtəlif mətnlər, həmçinin şəxslərin həyat və fəaliyyəti ilə tanış oldunuz.

Mətnlərdən hansı sizə daha xoş gəldi və ya gəlmədi? Nə üçün? Necə düşünürsünüz, bölmədəki mətnlər səhifə 102–103-də verilən fikirlərlə səsleşirmi?

Fikirlərinizi ümumiləşdirib qısa şərh yazın.

4-cü bölmə

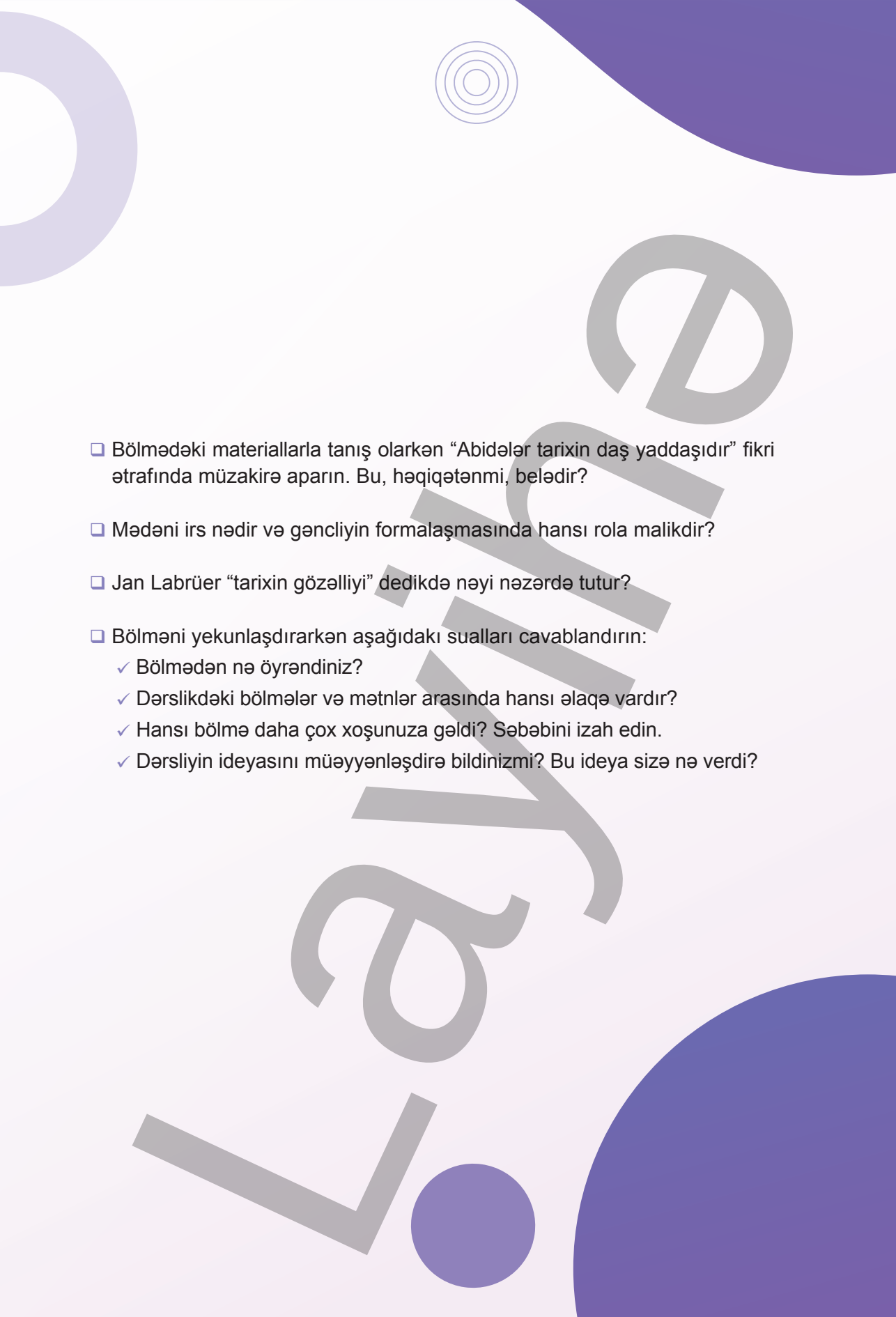
MƏDƏNİ İRS VƏ CƏMİYYƏT

- ☐ “Hər kəs tarixi, mədəni və mənəvi irsə hörmətlə yanaşmalı, ona qayğı göstərməli, tarix və mədəniyyət abidələrini qorumalıdır”.

*Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası,
Maddə 40. II bənd*

- ☐ “Tarixi yaratmaqda bütün insanlar iştirak edir. Deməli, bizim hər birimiz, az da olsa, tarixin gözəlliyinə kömək etməyə çalışmalı, onun eybəcərləşdirilməsinə imkan verməməliyik”.

Jan Labrüer

-
- ☐ Bölmədəki materiallarla tanış olarkən “Abidələr tarixin daş yaddaşıdır” fikri ətrafında müzakirə aparın. Bu, həqiqətənmi, belədir?
 - ☐ Mədəni irs nədir və gəncliyin formalaşmasında hansı rola malikdir?
 - ☐ Jan Labrüer “tarixin gözəlliyi” dedikdə nəyi nəzərdə tutur?
 - ☐ Bölməni yekunlaşdırarkən aşağıdakı sualları cavablandırın:
 - ✓ Bölmədən nə öyrəndiniz?
 - ✓ Dərslərdəki bölmələr və mətnlər arasında hansı əlaqə vardır?
 - ✓ Hansı bölmə daha çox xoşunuza gəldi? Səbəbini izah edin.
 - ✓ Dərslərin ideyasını müəyyənləşdirə bildinizmi? Bu ideya sizə nə verdi?

BAKİ TARİXİNİN İLK TƏDQİQATÇISI

“Sara xanımın tarixi həqiqətlərə istinad edən fundamental elmi tədqiqatları Azərbaycan elminə sədaqətlə xidmətin parlaq nümunəsidir”.

**Heydər Əliyev,
Ümummilli lider**

1. Sara xanımı Azərbaycan tarixşünaslığında əbədi yaşadan onun qədim Bakının (İçərişəhərin) tarixinə dair olan tədqiqatlarıdır. O, ilk və yeganə tarixçidir ki, öz həyatını Bakı (İçərişəhər) və Şirvanşahlar dövlətinin tarixinin tədqiqinə həsr etmişdir. Bu əsərlərdə qədim Bakının yaranma

***Sosial münasibətlər
dedikdə nə nəzərdə
tutulur?***

tarixi, orta əsrlər Bakısının siyasi tarixi, mədəniyyəti, sosial münasibətləri əks olunmuşdur.

2. S.Aşurbəylinin yorulmaz fəaliyyəti nəticəsində minillik tarixə malik, İçərişəhər memarlığının formalaşmasına böyük töhfələr vermiş qüdrətli Şirvanşahlar dövlətinin sosial-siyasi, iqtisadi, mədəni həyatı VI əsrdən XVI əsrə kimi zəngin *mənbələr* əsasında araşdırılmış, Şirvanşahlar sülaləsinin tarixi, şəhərlərin iqtisadi vəziyyəti və inkişafı, əhəlinin tərkibi, feodal cəmiyyətinin quruluşu kimi məsələlər geniş tədqiq olunmuşdur. Sara xanım “Bakı tarixinə dair oçerklər”, “Bakı şəhərinin tarixi: orta əsrlər dövrü”, “Şirvanşahlar dövlətinin tarixi” və digər kitabların müəllifidir. Bu tədqiqatlarına görə 1949-cu ildə Sankt-Peterburqda tarix elmləri namizədi, 1966-cı ildə Tiflisdə isə tarix elmləri doktoru alimlik dərəcələri almışdır.

3. Bakının yorulmaz tədqiqatçısı, əsl elm fədaisi, Azərbaycan tarix elminin sütunlarından biri olmaqla, Azərbaycan xalqının milli sərvətinə çevrilmiş Sara xanım Aşurbəyli bütün ömrü boyu vətənpərvər bir ziyalı həyatı yaşamışdır. O

***Nə üçün Sara xanım
Azərbaycanın milli
sərvəti hesab edilir?***

özünün yüksək intellektini Azərbaycan xalqının rifahı, onun tarixi, mədəniyyəti naminə tətbiq etmişdir. Onu yaxından tanıyan insanların yaddaşında Sara nəcib, üzügülər, alicənab və əsilzadə bir xanım kimi qalmışdır.

4. S.Aşurbəyli Yaxın və Orta Şərq xalqları tarixinin bilicisi olmaqla yanaşı, həm də rəssam və musiqiçi idi. O, fortepianoda həm Azərbaycan təranələrini, muğamlarını, həm də Avropa klassik musiqisini əla ifa edirdi.

Sara xanım bir çox rəsm əsərlərinin müəllifi olmuş, 1946-cı ildə Azərbaycan Rəssamlar İttifaqının üzvü seçilmişdir. Sənətsüənəslıq üzrə fəlsəfə doktoru Ziyadxan Əliyevin sözlərinə görə, sərgilərdən birində onun “Göygöl” adlı əsərini Meksika nümayəndələri almışdır və bu əsər indi Meksika muzeylərindən birinin eksponatıdır.

S.Aşurbəyli 1925-ci ildə İstanbulda Janna Dark adına fransız kollecini bitirmişdir. O, 7 dili: ingilis, fransız, alman, ərəb, fars, türk, rus dillərini mükəmməl bilməşdir. Əcnəbi dilləri bilməsi hansısa məqamda Sara xanımın əlindən tutur, təqib olunduğu illərdə xarici dillərə yiyələnəməsi və rəssamlıq təhsili ona ağır yaşam illərinə tab gətirməkdə böyük yardımçı olur. Belə ki Sara xanım Azərbaycan Dram Teatrında rəssam-dekurator kimi çalışır. Bundan başqa, o həm də xarici dilləri gözəl bildiyinə görə Üzeyir Hacıbəylinin dəvəti və köməyi ilə 15 il ardıcıl olaraq Dövlət Konservatoriyasında xarici dildən dərş deyir.

5. Məşhur tarixçi Sara xanım Aşurbəyli Bakı neft sənayeçisi və xeyriyyəçi Bala bəy Aşurbəylinin ailəsində dünyaya göz açıb. O bu nəslin ən görkəmli təmsilçilərindən biri olaraq Azərbaycanın və onun paytaxtı Bakı şəhərinin tarixinin tədqiqinə öz misilsiz töhfələrini verib. Fəciəli tale yaşamış Sara xanım orta əsrlər Abşeronunun fundamental araşdırıcısı kimi bütün dünyada tanınır. Məhz Sara xanım Aşurbəylinin səyi nəticəsində Aşurbəylilərin geniş nəsil şəcərəsini bərpa etmək mümkün olmuşdur.

Sara xanımın mənəvi keyfiyyətləri nə üçün irsi hal hesab edilir?

Sara xanımın mənəvi zənginliyi, alicənablığı, elmə xidməti və ümumilikdə, Azərbaycanın tarixinə, mədəniyyətinə olan sonsuz məhəbbəti irsi bir hal idi. Bütün bu müsbət keyfiyyətlərin təza-

hürü idi ki, Aşurbəylilər soyadına vurulan nahaq damğaya – “xalq düşməni” damğasına baxmayaraq, Sara xanım adına və nəslinə layiq bir tərzdə öz fəaliyyətini davam etdirmişdir.

6. S.Aşurbəyli 2001-ci il iyulun 17-də 96 yaşında vəfat etmişdir. Bir dəfə ona – “Sizin ömrünüz heç də sadə bir insan ömrü olmayıb, nə vaxtsa memuar yazacaqsınız mı?” sualını verəndə o belə cavab vermişdir: *“Bilirsiniz, mən, bəlkə də, heç nə yazmayacağam. Çünki mənim ömrüm doğmalarımın itkisi, dövrün və bir qrup insanların ədalətsiz münasibətləri, xəyanətlər ilə dolu keçib. Bunları yazmaq o hadisələri yenidən yaşamaq deməkdir. Mən bunu bacarmaram...”*

Bu, taleyin ən sərt zərbələri qarşısında belə əyilməyən, bütün ömrünü Azərbaycan tarixinin tədqiqinə həsr edən Sara xanımın ilk və son etirafı idi.

**<http://www.sara-ashurbeyli.info> və
Sevda Aşurbəylinin xatirələri əsasında**

1. Hansı abzası mətnin əvvəlinə keçirsək, daha məqsədəuyğun olar?
2. Bir çox təqiblərə məruz qalmasına baxmayaraq, bütün şüurlu həyatını mənsub olduğu xalqının tarixini öyrənməyə sərf etməsi Sara xanımın hansı cəhətlərinin göstəricisidir?
3. Mətnəndən çıxış edərək S.Aşurbəylinin anadanolma tarixini müəyyənləydirin.
4. Sizcə, S.Aşurbəyli xeyriyyəçi hesab etmək olarmı? Niyə?
5. Sizcə, niyə Sara xanım məhz Bakının tarixini tədqiq etmişdir?
6. Bu suallardan birinə mətnəndə cavab yoxdur:
 - S.Aşurbəyli nə üçün memuar yazmaqdan imtina edir?
 - S.Aşurbəyli nə üçün tarix elmləri namizədi adını almışdır?
 - S.Aşurbəyli neçənci ildə Rəssamlar İttifaqının üzvü seçilmişdir?
 - S.Aşurbəyli nə üçün bütün ömrünü Azərbaycan tarixini öyrənməyə sərf edir?
 - Sara xanım nə üçün memuar yazmaq fikrində olmayıb?
7. Siz mətn üzərində iş aparmaq üçün hansı suallardan istifadə edərdiniz?

8. Şəkillərə baxıb “Köhnə və müasir Bakı” mövzusunda söhbət aparın.

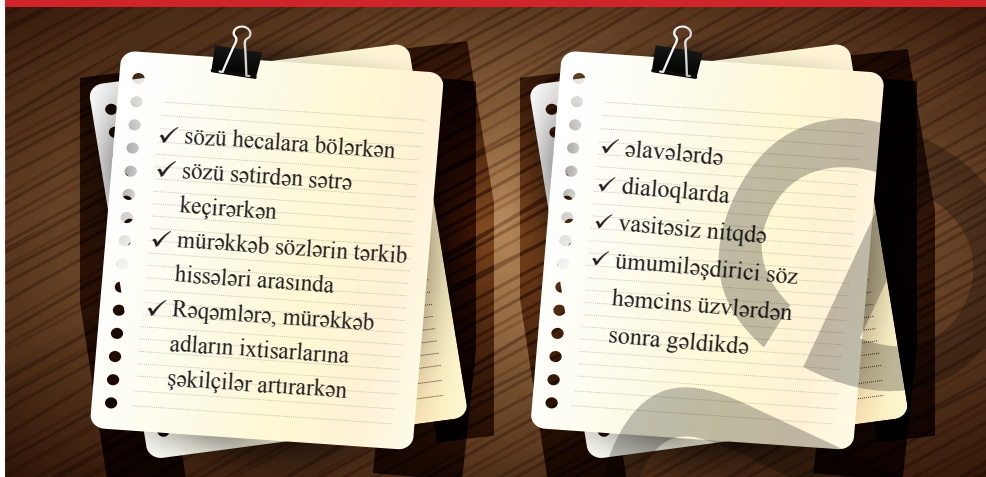

- ✓ “Müasir” sözünün milli qarşılığını tapın. Bu sözlər həmişə bir-birini əvəz edə bilərmə?
- ✓ Əgər siz memar olsa idiniz, gələcək Bakının layihəsini necə verərdiniz?
- ✓ “Daim gəncləşən Bakım” mövzusunda təsviri xarakterli təqdimat hazırlayın.
- ✓ Təqdimatınızla yoldaşlarınızın qarşısında çıxış edin. Çıxışınızı elə hazırlayın ki, sizi dinləyənlər nitqinizdən razı qalsınlar.

- ☒ 9. Uyğun sözü tapmaqla cümləni tamamlayın. *Çox dil bilən şəxs ... adlanır.*
- ☐ 10. *Mənbə* sözünün sinonimləri *başlanğıc, mənşə, kök, əsas, qaynaq* sözləri hesab edilir. Sizcə, bu sözlərdən hansını mətdə fərqləndirilmiş sözün yerinə qoysaq, məna dəyişməz?
11. Aşağıdakılardan hansı *intellekt* sözünün izahıdır? Fikrinizi şərh edin.
- latın mənşəli sözdən götürülüb mənası *dərketmə, anlama, dərrakə* deməkdir. ... fərdin ətraf mühitə adaptasiyası qabiliyyətidir.
 - ... latın mənşəli sözdən götürülüb mənası ziyalı təbəqəsinə mənsub şəxs deməkdir.
12. Hansı söz dilə yeni daxil olmuşdur? Sizcə, həmin sözü digərlərindən nə fərqləndirir?
- Fundamental, araşdırıcı, memuar*
13. *Sülalə, tayfa, qəbilə, nəsil* sözlərinin leksik mənalarını müəyyənləşdirib onları bir-birindən fərqləndirin.
- ☒ 14. Mətdə fərqləndirilmiş hissədə durğu işarələrinin işlənməsinə diqqət yetirin. S.Aşurbəyliyə məxsus sözlər nə üçün dırnaq içərisində yazılmışdır? Onun sözlərini tabeli mürəkkəb cümlə şəklində yazın. Hansı fərqi gördünüz?
15. Verilmiş nümunələrdə dairəyə alınmış işarələr necə adlanır və onlar bir-birindən nə ilə fərqlənir?
- Ta ☐ rix - çi ☐ etnoqraf
 - Tarix onun üçün yazılıb ki, bütün bu qarışıqlıqlardan sonra insan, nəha ☐ yət, öyrənib bilsin ki, onun xoşbəxtliyi özbaşınalıq üzərində deyil, varlığının mayasını təşkil edən keyfiyyətlər: ağıl və ədalət üzərində qurulmuşdur. (*İ.Herder*)
 - Sara Aşurbəyli ☐ bu görkəmli tarixçi Azərbaycanın tarix elminə öz misilsiz töhfələrini vermişdir.
 - Firidun bəy Köçərli demişdir:
 - ☐ Anaların ictimai həyatda fəal tərbiyəçi, mübariz olmaları üçün bəşəri təhsil, tərbiyə vacibdir. Əks halda, cəmiyyətin mənəviyyəti, tərbiyəsi pozula bilər.
16. Cədvəldə (səh. 167) nöqtələrin yerinə *defis* və *tire* sözlərindən uyğun olanını yazın.

..... istifadə olunur:

..... istifadə olunur:

17. Mətndəki (səh. 163–164) əsas faktları seçin. Həmin faktlar əsasında yığcam dialoq tərtib edin. Dialoqda düzgün işarələrinin düzgün işlənməsinə, sözlərin böyük və ya kiçik hərflə yazılmasına diqqət edin.

Bəzən danışarkən və yazarkən başqasının nitqindən istifadə edirik.

Bu nitq iki formada verilir:

1. Başqasının nitqinin məzmunu ilə yanaşı, onun qrammatik xüsusiyyətləri, intonasiası olduğu kimi saxlanılır. Məsələn:

- Türk ordu komandanı Kazım Qarabəkir Paşa demişdir:
– Tarixini bilən millət kökü sağlam çinar ağacı kimidir.
- Türk ordu komandanı Kazım Qarabəkir Paşa demişdir: “Tarixini bilən millət kökü sağlam çinar ağacı kimidir”.

2. Başqasının nitqinin məzmunu saxlanılır, lakin qrammatik cəhətdən dəyişir. Məsələn:

- Türk ordu komandanı Kazım Qarabəkir Paşa demişdir ki, tarixini bilən millət kökü sağlam çinar ağacı kimidir.

Bu baxımdan nitq forması iki yerə bölünür:

1. Vasitəsiz nitq
2. Vasitəli nitq

18. Mətni oxuyun, tapşırıqları yerinə yetirin.

Müstəqil Zaqafqaziya Federativ Respublikası elan olunduqda – aprelin 26-da təşkil olunmuş hökumətin tərkibində F.X.Xoyski xalq maarif naziri vəzifəsini tutur. Fətəli xan Tiflisdə yaradılması qərarlaşdırılan Avropa tipli universitetin Bakıda açılması təklifini irəli sürür və sonralar Azərbaycan Cümhuriyyəti dövründə Bakıda universitetin açılmasında mühüm xidmətləri olur. Bakı Dövlət Universitetinin ilk rektoru olmuş professor V.İ.Razumovski həmin dövrü xatırlayarkən yazırdı ki, Qafqaz da Zaqafqaziya Federativ Respublikası olaraq Rusiyadan ayrıldı və gürcülərdən, ermənilərdən, türklərdən ibarət birgə hökumət təşkil edildi. Xalq maarif naziri bakılı F.X.Xoyski idi. Biz Tiflisdə “rus universiteti”nin təşkili üçün apardığımız işdən istifadə etməyi həmin hökumətə təklif etdik. Nazir bizi dinlədi və Tiflisdə “rus universiteti”nin təsis edilməsinə rəğbətini bildirərək əlavə etdi: “Bəs niyə Tiflisdə? Tiflisdə Politeknikum var, indi də gürcü universiteti... Bəlkə, universiteti Bakıda açmaq daha düzgün olardı?” O bizim məlumat məktubumuzu nəzərdən keçirmək üçün götürdü və məqsədimiz barədə Nazirlər Şurasına məlumat verəcəyini vəd etdi.

- ✓ *Mətnin məzmununa münasibət bildirin.*
- ✓ *Hansı cümlədə başqasının nitqi olduğu kimi verilir? Həmin cümləni elə işlədin ki, mətn qrammatik cəhətdən dəyişilmiş formada verilsin.*
- ✓ *Hansı cümlədə başqasının nitqinin məzmunu qrammatik cəhətdən dəyişdirilmiş şəkildə çatdırılır? Həmin cümləni elə işlədin ki, məzmun olduğu kimi verilsin.*
- ✓ *Bakı Dövlət Universitetinin açılış tarixi barədə məlumat toplayıb Fətəli xan Xoyskinin vədinə nə dərəcədə əməl etməsi barədə danışın.*

19. Hər hansı bir tarixi məkana və ya muzeyə ekskursiya təşkil edin. Ekskursiya zamanı gördükləriniz, müşahidə etdikləriniz əsasında dialoq tərtib edin. Dialoqda yeri gəldikcə başqasının nitqini müxtəlif formalarda verməyə çalışın.

İÇƏRİŞƏHƏR MƏHV EDİLMƏKDƏN NECƏ XİLAS OLDU?

[1] Bakının nə zaman tarix meydanına çıxması, eləcə də şəhərə çevrilməsi barədə dəqiq məlumat vermək çətindir. Ancaq *paleontologiya*¹, *arxeologiya*² və *numizmatikanın*³ xeyli sayda fakt və məlumatları, rahat limanın mövcudluğu çox qədim vaxtlardan insanların burada məskunlaşdığını göstərir.

[2] Sara Aşurbəyli yazır: “Şübhəsiz ki, Bakı artıq I əsrdə liman şəhəri idi və onun təşəkkülü daha erkən dövrlərə aiddir”.

[3] Uzun sürən təkamül və təşəkkül yolu keçmiş Bakının bir şəhər kimi inkişafı barədə danışmağa imkan verən erkən abidələrdən biri Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində saxlanılan daş lövhədir. Lövhənin üzərində şəhər qalasını ucaltmağı əmr edən Şirvanşah III Mənuçöhrün adı yazılmış müfəssəl ərəb dilli yazı var.

[4] Bakı erkən orta əsrlərdə Abşeron yarımadasının, XII–XVI əsrlərdə isə Şirvanşahlar dövlətinin mühüm mərkəzlərindən biri idi. Dəniz sahilində, həmçinin Şərq ilə Qərb arasındakı ticarət yolları üzərində yerləşməsi Bakını həm liman, həm də İpək yolu ticarət mərkəzlərindən birinə çevirmişdi.

Bakı qalası dedikdə hara nəzərdə tutulur?

[5] Bakı qalasında əsaslı arxeoloji tədqiqat işləri ilk dəfə olaraq 1920-ci ildə başlamışdır. Belə ki tədqiqatçı alimlər E.A.Paxomov, İ.M.Cəfərzadə, F.Ə.İbrahimov, Ö.S.İsmizadə İçərişəhərin tarixini öyrənmiş, uzun illər burada aparılan arxeoloji qazıntı işlərinə rəhbərlik etmişlər. Bu qazıntılar zamanı aşkarlanmış maddi-mədəniyyət nümunələrinin öyrənilməsi göstərir ki, orta əsrlərdə Bakı insanların sıx məskunlaşdığı yaşayış yeri olmuş, burada ticarət, pul dövriyyəsi, müxtəlif sənətlər və şəhər təsərrüfatının digər sahələri dövrünə görə yüksək inkişaf dərəcəsinə çatmışdı.

[6] Azərbaycan Rusiyaya birləşdirildikdən sonra, 1850-ci illərdə çar hökuməti Bakıda, İçərişəhərin ən hündür yerində Aleksandr Nevski adına kilsə ucaltmağı qərara alır. Burada yüksək *relyefdə*⁴ Şirvanşahlar sarayı yerləşdiyi üçün kilsə məhz sarayın ərazisində tikilməli idi.

[7] Beləliklə, saray daxilində kilsənin inşası üçün torpaq işləri başlandı. Lakin qəfildən iş dayandırıldı.

**Sizcə, işin
dayandırılmasına
səbəb nə oldu?**

Rus hökuməti yerli camaatın ciddi və kəskin etirazları ilə qarşılaşdığı üçün

Kilsənin tikilməsi Şirvanşahlar sarayının dağılmasına səbəb olduğu üçün

Qalanın ərazisində yaşayan rus zabitləri buradan köçmək istəmədikləri üçün

Necə düşünürsünüz, əgər saray ərazisində kilsə tikilmiş olsa idi, bu, gələcəkdə nələrə səbəb ola bilərdi?

8 1806-cı ildə rus qoşunları Bakı tutdu. 1813-cü il Gülistan sülh müqaviləsinin şərtlərinə görə Bakı xanlığı Rusiyaya birləşdirildi. 1859-cu ildə Bakı quberniya mərkəzinə çevrildi. Rus mühəndisləri tərəfindən İçərişəhərin genişləndirilməsi üçün layihə işləri hazırlanırdı. Hələ 1796-cı ildən etibarən rus mühəndisləri tərəfindən tərtib olunmuş baş planda Bakı qalasının cənub-qərb istiqamətində ən azı iki dəfə, təxminən indiki Bəhrəm Gurun heykəli (Bakı funikulyorunun qarşısı) yerləşən əraziyədək genişləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdu.

9 1807-ci ildə mühəndis mayor X.İ. Truzson yerli planı diqqətlə öyrənir və təklif edir ki, İçərişəhərin şimal hissəsində qaladan 200 sajen məsafədə, dəniz sahilində ulduzşəkilli qala qurulsun. Lakin bu layihələrin həyata keçirilməsi bəla başa gəldiyi üçün hər iki plandan imtina olundu.

10 Qalanın 1807-ci ildə tərtib edilmiş layihəsi həyata keçirilməsə də, Bakı ərazisində istehkamların⁵ yaradılması ideyası rus hərbi qüvvələrinin diqqət mərkəzində idi. 1833-cü ildə Bakının növbəti əsas planı sxematik tərzdə işlənib hazırlandı. Planda yeni küçələrin salınması və istehkamın tikilməsi üçün yerlər göstərilmişdi. 1835-ci ildə “İstehkam və qalanın qurulması nəzərdə tutulmaqla Bakı qalasının və qalanın arxasında *forştadtın*⁶ genişləndirilməsi planı” işlənib hazırlandı və Qafqaz canişinliyinin rəhbərliyinə təsdiqlənmək üçün təqdim olundu. Bu plana əsasən, yalnız Şirvanşahlar kompleksi⁷ saxlanılmaqla bütün orta əsr abidələri sökülməli, yeni küçələr sistemi salınmaqla əhali forştadta köçürülməli idi. Lakin bu köçürülmənin bəla

başla gəlməsi və əhali tərəfindən pis qarşılanması nəzərə alınaraq layihədən imtina edildi. Beləliklə, İçərişəhər məhv edilməkdən xilas oldu.

11 Xoş tale, həmçinin xalqın iradəsi və qətiyyəti İçərişəhəri düşünülməmiş qərarlardan qoruyaraq onu mühafizə edib bugünkü müstəqil Azərbaycana qovuşdurmuşdur.

“İçərişəhər Azərbaycan tarixində” kitabından

1. Şəklin altındakı ifadələrdən istifadə etməklə cümlələri tamamlayın.

- ❑ _____ Sankt-Peterburq Elmlər Akademiyasının akademiki Vasili Vladimiroviç Bartold _____ anadan olmuşdur.
- ❑ Səkkizillik gimnaziya təhsilini bitirdikdən sonra Sankt-Peterburq Universitetinin _____ daxil olmuş, _____ oranı bitirərək universitetdə müəllim kimi işləməyə başlamış, tez-tez Şərq ölkələrinə səyahət etmişdir.
- ❑ V.V.Bartold 1926-cı ildə Bakıda keçirilmiş _____ təşkilatçılarından və iştirakçılarından biri olmuşdur.
- ❑ _____ Azərbaycan Dövlət Universitetinin nəzdində _____ iştirak etmişdir.
- ❑ Bu fakültənin tələbələri üçün “Azərbaycanın tarixi”, “Müsəlman aləmində Xəzəryanı vilayətlərin əhəmiyyəti” mövzusunda mühazirələr oxumuş, bu mühazirələrdə _____ qiymətli tarixi məlumatlar vermişdir.

✓ *S.Aşurbəyli ilə V.V.Bartoldun elmi fəaliyyətini və şəxsi keyfiyyətlərini müqayisə edin. Fikirlərinizi ümumiləşdirin.*

1. Şərqşünaslıq fakültəsinə
2. 1924–1926-cı illərdə Bakıda olarkən
3. 1891-ci ildə
4. Türkoloq, şərqşünas, islamşünas, tarixçi, filoloq,
5. ilk Türkoloji qurultay
6. 1869-cu il noyabr ayında Sankt-Peterburqda alman mənşəli dəllal ailəsində
7. Şərqşünaslıq fakültəsinin yaranmasında
8. Azərbaycanın bir çox şəhərləri, o cümlədən Bakı haqqında

2. Şəkildə gördüklərinizi şərh edin.

✓ Sizcə, bu gün irsimiz necə qorunur?

3. Mətni oxuyun, əsas mətnlə əlaqələndirin.

Şəhərin əsas rəmzi “Qoşa qala qapısı” adlanan şimal darvazaları üstündə yerləşir. O, mərkəzində buynuzlu öküz başı, solda və sağda simmetrik şir fiqurları və günəş diskləri təsvir olunmuş üfüqi kompozisiyadır.

Mərkəzdə təsvir olunmuş buynuzlu öküz başı bukranıdır. H.Həsənova görə, bukranı böyük skif ilahəsi Tabutinin təcəssümü olaraq, “qurban kəsilmə”nin rəmzidir və Bakını Böyük İlahənin “məbədi” kimi təsbit edir. Günəş diskləri ölən və yenidən canlanan Misir Osirisinin skif analoqu olan Qoytosirin rəmzidir. Şir fiqurları mühafizə, himayə mənasındadır. Bu təhlillərdən H.Həsənov belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, qədim Bakı gerbinin mənası “Bakı – Tabuti və Qoytosirin himayəsində olan müqəddəs Od, Günəş və Bahar şəhəridir” deməkdir. O, kimmer-skif dövründə yaradılmış və Bakının əsas darvazası üzərində təxminən eramızdan əvvəl VIII–VII əsrlərdə quraşdırılmışdır. Sonralar qala divarları və darvazalar yenidən qurularkən gerb yenidən hazırlanmış və yenidən girişin üzərində quraşdırılmışdır.

Gerbləri
öyrənən elm
heraldika
adlanır.

(“İçərişəhər Azərbaycan tarixində” kitabından)

- ✓ Siz dövlət rəmzləri haqqında nə bilirsiniz?
- ✓ “Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzləri” mövzusunda fikir mübadiləsi aparın.

✓ Şəkildə gördüklərinizi şifahi şəkildə təsvir edin.

4. Rəmzlər haqqında mətni “İçərişəhər məhv edilməkdən necə xilas oldu?” mətninin hansı abzasından sonra yerləşdirə bilərsiniz?
- A) 1 B) 3 C) 4 D) 7 E) 11

Seçdiyiniz abzasla bu parça arasında rabitənin yaranması üçün müvafiq cümlələr yazın.

Dəfələrlə İçərişəhərin qala divarları yanından ötmüş, bəlkə də, oradakı simvolik işarələrə, binaların divarlarındakı və tavanlarındakı fiqurlara baxmamısınız. Halbuki bu rəmzlər keçmişimizin əksidir. İçərişəhərə səfər təşkil edin. Maddi-mənəvi irsimizlə tanış olun.

Sizcə, İçərişəhərdəki abidələrin tarixi haqqında məlumatı hansı peşə sahibi verə bilər?

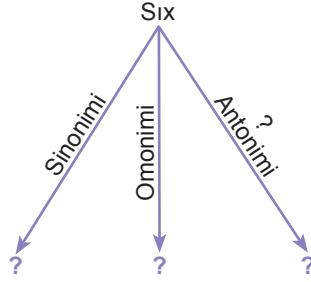
5. Mətnin abzaslara düzgün bölündüyünü əsaslandırın.
6. Rusların Bakıya olan marağının səbəbi nə idi?
7. Sizcə, İçərişəhərdə orta əsrlərə məxsus hansı abidələrin sökülməsi planlaşdırılmışdı?
8. Fərqləndirilmiş hissədə cümlələrin ardıcılığını bərpa edin. Ardıcılığı bərpa etmək üçün nəyə diqqət yetirməlisiniz?
9. Bu fikirlərdən biri mətdə yoxdur?
- Bakının inkişafını göstərən Şirvanşah III Mənuçöhrün adı yazılmış müfəssəl anadilli daş lövhə Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində saxlanılır.
 - Yerli əhalinin etirazları, əsasən də, maddi cəhət rus mühəndislərini İçərişəhəri köçürmək fikrindən daşındırır.
 - Qazıntılar zamanı külli miqdarda mədəniyyət nümunələrinin tapılması İçərişəhərdə Aleksandr Nevski kilsəsinin ucaldılmasının qarşısını alır.
 - 1790-cı illərin sonlarından etibarən İçərişəhərin Bakı funikulyorunun qarşısına qədər genişləndirilməsi planı işlənib hazırlanmışdı.
10. Bunlardan biri haqqında mətdə danışılır?
- a) Azərbaycan xalqının iradəsindən
 - b) İçərişəhərin genişləndirilməsindən
 - c) Aleksandr Nevski kilsəsinin ucaldılmasından
 - d) İçərişəhər ərazisində tədqiqatların 1920-ci ildən başlanmasından
11. Qız qalası abidəsi haqqında məlumat toplayıb mətnə əlavə edin. Bu zaman mətnlər arasında rabitənin itməməsinə çalışın.
12. Aşağıdakı cümlələri tamamlayaraq fikirlərinizi əsaslandırın.

Mətn mənim üçün maraqlı idi,

Mətn mənim üçün maraqlı deyildi,

ona görə ki

13. Mətn üçün açar sözlər seçin.
14. Mətdə (səh. 169) altından xətt çəkilmiş cümlədə hansı sözlər bir-biri ilə sinonim ola bilər?
15. Sxemi tamamlayın:

Fikrinizi nümunələrlə əsaslandırın.

16. *Qala* və *inşa* sözlərini müxtəlif mənalarda cümlədə işlədin.
17. *Zaman*, *vaxt*, *çağ*, *an* sözlərini cümlələrdə işlətməklə onların sinonim olduğunu əsaslandırın. Lazım gəldikdə sözlərə qrammatik şəkilçi artırın.

1. *an*

2. *Zaman*

3. *Vaxt*

4. *çağ*

- A.** ... düzgün istifadə edə bilməyən adam həmişə onun yel kimi uçmasından danışır. (*J.Labrüer*)
- B.** ... biz dəyişdirmir, yalnız təkmilləşdirir. (*M.Friş*)
- C.** O ... necə də mənə haydılar
Könlümə, gözümə şəfqə yaydılar.
Keçən günlərimi qaytaraydılar,
Gələn günlərimi qurban verərdim. (*R.Zəka*)
- D.** Bəsit bir insan vaxtını necə öldürəcəyini, dəyərli bir insan isə həyatın hər ... necə qazanacağını düşünür. (*A.Şopenhauer*)

1 ____

2 ____

3 ____

4 ____

18. Mətnə nömrələnmiş sözlərin leksik mənalarını düzgün uyğunlaşdırın.

- Qazıntı yolu ilə tapılan abidələrə əsasən qədim xalqların yaşayış və mədəniyyətini tədqiq edən elm;
- Qədim pulları öyrənən elm;
- Düşməndən qorunmaq məqsədilə düzəldilən müdafiə tikililəri;
- Qala divarlarından kənar şəhər;
- Bir vəhdət təşkil edən hadisələrin məcmusu;
- Qazıntı nəticəsində tapılan nəslə kəsilmiş heyvan və bitkilərin tədqiqi ilə məşğul olan elm;
- Yer səthində olan müxtəlif kələ-kötürlük, dağ, düzənlik və s.

19. Mətnə (səh. 169) rəngli şriftlə verilmiş cümlələr bir-birindən nə ilə fərqlənir?
20. Göy rəngdə verilmiş cümlədə (səh. 170) hansı dəyişikliyi etsəniz, məzmun olduğu kimi və qrammatik xüsusiyyətlər saxlanmaqla çatdırılar? Həmin cümləni yazın.
21. Qırmızı rəngdə verilmiş cümlədə (səh. 169)
- müəllifin sözünü
 - başqasının nitqini müəyyənləşdirin.
- ✓ *Özünü də belə nümunələr yazaraq (bədi ədəbiyyatdan da seçə bilərsiniz) müəllif sözü ilə başqasının nitqini müəyyənləşdirin.*

Başqasının nitqinin həm məzmun, həm də formaca dəyişiklik edilmədən, olduğu kimi verilməsinə vasitəsiz nitq deyilir.

Vasitəsiz nitq iki hissədən ibarət olur:

1) müəllif nitqindən

2) vasitəsiz nitqdən

Məsələn:

Avstriya psixoloqu Vilhelm Reyx demişdir: “Bu gün çıxdığınız hər pillə sabahkı həyatınızın təməlidir”.

Avstriya psixoloqu Vilhelm Reyx demişdir:

“Bu gün çıxdığınız hər pillə sabahkı həyatınızın təməlidir”.

↓
müəllif sözü

↓
vasitəsiz nitq

Müəllif nitqi **M, m; vasitəsiz nitq **V, v** hərfləri ilə işarə edilir. Yuxarıdakı cümlənin sxemini belə göstərmək olar:**

M: “V”.

“Ağıllı ancaq nail ola biləcəyi məqsədə can atan adama deyirlər”, – deyər Sokrat gənclərə müraciət edərmiş.

“V”, – m.

22. Mötərizədəki adlardan istifadə etməklə aşağıdakı cümlələri vasitəsiz nitqə çevirin. Bu cümlələri elə qurun ki, bir halda müəllif sözü əvvəldə, digər

haldə isə vasitəsiz nitqdən sonra gəlsin. Həmin cümlələrdə müəllif sözünü və vasitəsiz nitqi göstərin. Durğu işarələrindən düzgün istifadə edin.

- İnsanın ən böyük üstünlüyü danışa bilməsidir. (*Platon*)
 - İnsan başqalarından nümunə götürməsə, irəliləyə bilməz. (*A.Smit*)
 - Möcüzələr çoxdur, lakin heç biri insan qədər fəvqəladə deyildir. (*Sofokl*)
- ✓ *Vasitəsiz nitqli cümlələrin sxemini qurun.*

23. Durğu işarələrini bərpa edərək aşağıdakı cümlələrin sxemini qurun.

- Danimarka yazıçısı Knut Bekker demişdir Qulaq asmağı bacaran adam üçün söz xəzinə qədər qiymətlidir.
- İran şairi Fəridəddin Əttar demişdir Söyləmədiyin sözü nə vaxtsa söyləyə bilərsən. Lakin söylədiyini gizlədə bilməzsən
- Qısamüddətli müvəffəqiyyətsizlik qısamüddətli müvəffəqiyyətdən daha yaxşıdır deyə Pifaqor gənclərə nəsihət edərmiş.

✓ *Özünü də belə nümunələr seçib yazın və həmin cümlələrin sxemini qurun.*

Vasitəsiz nitq müəllif təhkiyəsində və dialoqlarda özünü göstərir.

1. Müəllif təhkiyəsində.

İngilis şairi Con Milton demişdir: “Uğur qazanıb sevinmək üçün bir çox məhrumiyyətlərə dözmək lazımdır”.

M: “V”.

Belə cümlələrdə müəllifin sözündən sonra qoşa nöqtə işarəsi qoyulur. Vasitəsiz nitq böyük hərflə və dırnaq işarəsi içərisində verilir. Nöqtə dırnaq işarəsindən sonra qoyulur.

Əgər vasitəsiz nitqdən sonra sual, üç nöqtə, yaxud nida işarəsi olarsa, dırnaq işarəsi həmin işarələrdən sonra qoyulur. Məsələn:

Fransız fiziki P.S.Laplas demişdir: “Bildiklərimiz bilmədiklərimizlə müqayisədə elə cüzidir ki!”

M: “V!”

Müəllim soruşdu: “Bir elm öyrənmək istədikdə sən, Çalış ki, hər şeyi kamil biləsən misraları kimə məxsusdur?”

M: “V?”

24. Sxemlərə uyğun cümlələr qurun.

M: "V".

M: "V!"

M: "V?"

✓ Cümlələri bədii ədəbiyyatdan da seçə bilərsiniz.

2. Dialoqlarda.

Bir nəfər Epiktetin yanına gəlib deyir:

– Hörmətli filosof, nə edim ki, hamı məni sevsin?

– Bəd əməllərdən əl çək.

Şəxs səhərdən filosofun sözlərinə əməl edəcəyinə söz verir. Filosof deyir:

– Səhər tam başqa insan olacağını deyirsən. Niyə bu gündən başlamırsan?

Dialoqlarda müəllif sözündən sonra qoşa nöqtə, yeni sətirdən yazılan vasitəsiz nitqdən əvvəl tire işarəsi qoyulur.

25. Dialoqda müəllif sözü olan cümlələri seçin. Buraxılmış durğu işarələrini bərpa edin. Yazılışı səhv olan sözləri göstərin.

Alim gəmi ilə səyahətə çıxmışdı. O, dənizçilərin danışığını eşidib onların birindən soruşur

Sən qrammatikanı bilirsənmi

Yox, bilmirəm – deyə dənizçi cavab verir.

Alim deyir

onda ömrünün yarısını itirmisən.

Bir azdan dənizdə fırtına qopur, dalgaların gücünə tab gətirməyən gəmi batmağa başlayır. Bu dəfə dənizçi alimdən soruşur

Siz üzə bilirsinizmi

yox üzə bilmirəm – deyə alim cavab verir.

Dənizçi alimə deyir

sən həyatını bütünlüklə itirdin.

▪ Mətnə (səh. 178) hansı fikir ifadə olunmuşdur?

✓ *İnsan həyatı bacarıqlara yiyələnəlməlidir.*

✓ *İnsan ancaq biliklərə yiyələnəlməlidir.*

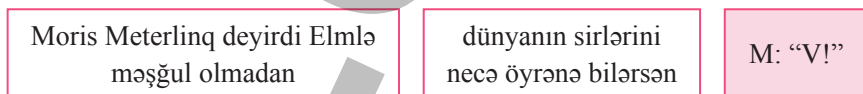
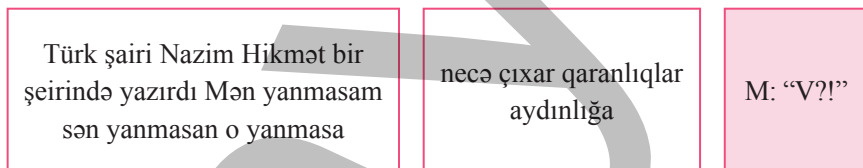
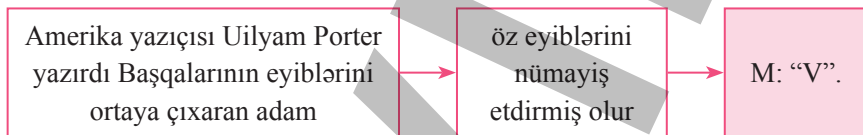
✓ *İnsan həm biliklərə, həm də həyatı bacarıqlara yiyələnəlməlidir.*

26. Ardıcıl verilmiş cümlələrdə durğu işarələrini düzgün yerləşdirin. Vəsitişiz nitqi dialoq şəklində yazın. Mətni orfoqrafik normaya uyğunlaşdırın.

Birdən oğlan əlini mənə uzatdı və ötkəm bir tövrlə Gəl tanış olaq dedi mən də qeyri-iradi onun əlindən tutdum olaq sənə adın nədir məlik mən susdum və vərdiş etdiyim bir hərəkətlə eynəyimi düzəltdim gözaltı atama baxdım o bizi maraqla seyr edirdi bəs mənə adımı niyə soruşmursan deyə oğlan birdən dilləndi mən yenə atama baxdım o gülümsündü utanma soruş mən danışmaq istəyirdim ki anam dəhlizə çıxdı və atamla gələn oğlanı görə kimə elə bil yerində donub qaldı.

27. Cümlələrin tərkib hissələrini məzmun baxımından uyğunlaşdırın. Durğu işarələrini bərpa edib uyğun sxemlərlə birləşdirin.

Nümunə:

AZƏRBAYCANLILARIN QƏDİM YAŞAYIŞ MƏSKƏNİ (ixtisarla)

Azərbaycan ərazisində xanlıqlar yarandığı zaman yalnız Qarabağ xanlığında inzibati mərkəz kimi şəhər inşa edildi. Xanlığın təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə Cavanşirlər tayfasından olan Pənahəli xan ilk iqamətgahı kimi Bayat qalasını ərsəyə gətirdi, lakin daha bir **istinadgah** inşa etdirmək qərarına gəldi. Bu məqsədlə dəniz səviyyəsindən 1400 m hündürlükdə, təbii müdafiə sədlərinə malik, meşə, uçurum və qayalıqlarla əhatəli bir ərazidə qala divarları ucaldıldı.

Çərçivəyə alınmış sözə əsaslanaraq Pənahəli xanın yeni qala inşa etmək istəyinin səbəbini deyin.

Şuşa qədim yaşayış məskəni olsa da, bir şəhər və inzibati mərkəz kimi XVIII əsrin II yarısında salınmışdır.

Şuşa nə üçün daha çox Qala adı ilə tanınırdı?

Xalq arasında həm də “Qala” adı ilə məşhur olan bu şəhərdə əhalinin məskunlaşdırılması da özəlliyi ilə seçilirdi.

Əvvəlcə zadəgan və sənətkarların yerləşdiyi şəhərə Azərbaycanın müxtəlif yerlərindən köçənlər məhəllə-məhəllə yerləşdirilirdilər. Şuşada spesifikasiq bir mədəniyyət – kübar mədəniyyət formalaşırdı. Bu mədəniyyəti qalada yaşayan zadəganlar, sənətkarlar və tacirlər birlikdə yaradırdı.

Şuşa şəhərinin müdafiə vəziyyəti də onun tərəqqisinə imkan verən mühüm amil idi. Qalanın inşasından başlayaraq 1797-ci ilədək buraya bir dəfə də olsun, düşmən ordusu soxula bilməmişdi. Əmin-amanlıq sayəsində Şuşanın mədəni quruculuq səviyyəsi sürətlə yüksəlirdi. Xan sarayı, “Gövhər ağa” məscidi, türbələr, minarələr, karvansaralar, bulaqlar dövrün unikal memarlıq nümunələridir. Bəzən “Şuşa xanlığı” kimi adlandırılan Qarabağ xanlığının ləğvindən sonra Şuşa şəhəri hələ də inzibati mərkəz idi və iqtisadi baxımdan da inkişaf edirdi. İpək parça istehsalı, toxuculuğu, xalçaçılığı ilə məşhur olan Şuşa sənaye mərkəzi kimi də tanınmışdır. Bunun bariz göstəricisi idi ki, XIX əsrin sonlarında bu şəhərdə 2 minə yaxın sənətkar yaşayırdı.

- Məktəb, maarif işinin inkişafına görə də Şuşa digər şəhərlərdən
- öndə idi:
- ✓ 1801-ci ildə İbrahim xan məscidi nəzdində əsas qoyulmuş mək-
- təb əsrin ikinci yarısında da fəaliyyət göstərmişdir;
- ✓ Azərbaycanda ilk qəza məktəbi 1830-cu ildə Şuşada açılmışdır;
- ✓ İlk müsəlman məktəbləri Şuşada yaradılmışdır;
- ✓ Orta məktəbi bitirənlərin əksəriyyəti təhsilini davam etdirmək is-
- tədiyi üçün Şuşada ali ibtidai məktəb açılmışdır;
- ✓ Şuşada kiçik mətbəə fəaliyyət göstərirdi;
- ✓ Kütləvi kitabxanaların quruculuğu işində Şuşa Şamaxı ilə bərabər
- ilk yeri tuturdu;
- ✓ 1848-ci ildə Şuşada ilk teatr tamaşası təşkil edilmişdi;
- ✓ 1882-ci ildən başlayaraq Şuşa teatr mərkəzinə çevrilir.

Şuşalı teatr həvəskarları sırasında “Otello”nun ilk tərcüməçisi, komediyalar müəllifi Həşim bəy Vəzirov, məşhur xanəndə Cabbar Qaryağdıoğlu, tanınmış ziyalılar Səfərləli bəy Vəlibəyov, Bədəlbəy Bədəlbəyov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Firidun bəy Köçərli və başqaları var idi. 1904-cü ildə Şuşa səhnəsində ilk dəfə Şekspirin “Otello” əsəri tamaşaya qoyulmuşdu.

Musiqi mədəniyyətimizin beşiyi sayılan Şuşada xanəndə və musiqiçilərin professional məktəbi yaranmışdı. İlk musiqi məktəblərinin yaranması xalq musiqisi ənənələrinin yayılması və zənginləşməsinə təkan verdi. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev 1897-ci ildə Şuşada Füzulinin “Leyli və Məcnun”, 1902-ci ildə isə Nizaminin “Xosrov və Şirin” poemasının bəzi hissələrini səhnələşdirmiş, hər iki tamaşada baş rolun ifaçısı Cabbar Qaryağdıoğlu olmuşdur. “Şərq konserti” adlı yeni konsert forması da 1901-ci ildə ilk dəfə Şuşada təşkil olunmuşdu ki, bu konsertin ilk səhnələşdirilmiş musiqili tamaşa kimi milli operanın yaranmasına böyük təsiri olmuşdur.

Şuşanın sosial-iqtisadi və mədəni inkişafında 1898-ci ildə yaranmış özünüidarənin böyük rolu olmuşdur. Görkəmli ziyalılar Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Həşim bəy Vəzirov, Əbdülkərim bəy Mehmandarov və başqaları özünüidarənin üzvləri idi. Cavad bəy Səfərləlibəyov 1904–1907-ci illərdə Şuşa şəhərinin başçısı olmuşdur.

Əbdülkərim bəy Mehmandarov həkim kimi də fəaliyyət göstərmişdir. O, 1877-ci ildə Peterburq Tibbi Cərrahlıq Akademiyasını bitirmiş, 1883-cü ildən başlayaraq Qarabağda həkim kimi çalışmışdır. Qeyd edək ki, artıq XX yüzilin ilk illərində Şuşada şəhər xəstəxanası fəaliyyət göstərirdi.

XX yüzilin əvvəllərindən başlayaraq Şuşa erməni separatçılığının yönəldiyi milli ədavət, milli qovğa meydanına çevrilir, azərbaycanlılar ermənilər tərəfindən talana, qarətə, qırğınlara məruz qalırlar. *1918-ci ildən əsl genosid siyasəti ilə üzləşən Şuşanın azərbaycanlı əhalisi yalnız Azərbaycan milli dövləti yarandıqdan sonra – Cümhuriyyət dönməndə asayışda yaşamağa müvəffəq ola bildi.* 1920-ci ilin martında erməni separatçıların Şuşada yaratdığı gərginlik 2 ay sonra bolşevik ordu hissələrinin zorakı müdaxiləsi ilə müşayiət olundu. 1920-ci il iyunun 15-də Şuşa bolşeviklər tərəfindən zəbt edildi və *Qarabağın yuxarı hissəsinin müqəddəratı yönündə verilən qərara əsasən şəhər Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin (DQMV) tərkibinə daxil edildi.*

1977-ci ildə Azərbaycan memarlığı tarixi qoruğu elan edilən, “Şərqi konservatoriyası”, “Qafqazın sənət məbədi” adlandırılan Şuşa şəhərinin ən qiymətli sərvəti, əslində, onun insanlarıdır. Hələ şəhər salınarkən, əsasən, kübar təbəqənin məskunlaşdığı mühitin nəsilən-nəslə ötürülən mənəvi gücü elit mədəniyyəti formalaşdırdı. Həmin mədəniyyətin daşıyıcıları bu gün Azərbaycan Respublikasının müxtəlif rayonlarına yerləşdirilən şuşalılardır: məğrur, qürurlu “Qala” insanları.

Firdovsiyyə Əhmədova

1.

Şuşa şəhərinin XX əsrin 80-90-cı illərdəki taleyi barədə məlumat toplayıb verilmiş abzası davam etdirin.

“Yaddaş” (Bakıfilm) filminə baxın. Filmdəki hadisələri topladığınız materiallarla əlaqələndirib rabitəli mətn qurun. Hadisələrə öz münasibətinizi bildirin.

1988-ci ilin sentyabr ayından ermənilər Xankəndində yaşayan 15000-ə qədər azərbaycanlıni şəhərdən zorakılıqla çıxararaq Şuşa və ətraf rayonlara köçməyə məcbur etdilər.

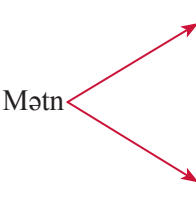
1992-ci il

.....

Lakin 2020-ci il

.....

2. Mətn elmi mətnədir, ona görə ki: 1 _____
2 _____
3 _____

bədi mətnədir, ona görə ki: 1 _____
2 _____
3 _____

Seçiminizi əsaslandırın.

3. Mətnin məzmunu üzərində iş aparmaq üçün suallar tərtib edin. Həmin sualları yoldaşlarınızla müzakirə edin və cavablandırın.

4. Mətnə altından xətt çəkilmiş sözlərin leksik mənasını aşağıdakı izahlarla düzgün müəyyən edin.

- Bir əyalətin dövlətdən ayrılaraq öz müstəqil dövlətini qurmağa çalışması;
- Nadir, yeganə, qeyri-adi nə isə;
- Müəyyən bir işi özünə peşə etmiş şəxs, peşəkar.

5. Sözlərin mətnin fərqləndirilmiş hissələrində qarşılığını müəyyən edin.

- mərhələ • özünəməxsusluq • istiqamət • soyqırımı

6. *Kübar, əsilzadə, aristokrat, elit* sözləri haqqında deyilənlərdən hansı yanlıştır?

- A) Mənşəyinə görə alınma sözlərdir.
- B) Sinonim kimi işləyə bilər.
- C) *Elit* sözü məna baxımından fərqləndiyi üçün digərləri ilə sinonim ola bilməz.
- D) *Kübar, əsilzadə, aristokrat* sözləri bir-biri ilə sinonimdir.

✓ *Mətnə ayrı-ayrı cümlələrdə işlənmiş sinonim cütlükləri tapın, onları müqayisə edin.*

7. "Azərbaycanlıların qədim yaşayış məskəni" mətninin müəllifi məlumdur. Bundan istifadə etməklə mətnə bəyəndiyiniz fikirləri seçin, həmin fikirləri vasitəsiz nitq şəklində yazın. Bir halda müəllif sözü əvvəldə, digər halda isə vasitəsiz nitqdən sonra işlənsin. Eyni vəziyyəti müəllif təhkiyəsində və dialoqda yaradın.

1. Müəllif təhkiyəsində.

F.Əhmədova yazır: “Əbdülkərim Mehmandarov eyni zamanda Şuşa şəhər və qəza həkimi vəzifəsində fəaliyyət göstərmişdir”. **M: “V”.**

“Əbdülkərim Mehmandarov eyni zamanda Şuşa şəhər və qəza həkimi vəzifəsində fəaliyyət göstərmişdir”, – deyə F.Əhmədova yazır. **“V”, – m.**

2. Dialoqda.

F.Əhmədovanın məqaləsində oxuyuruq:

– Şuşanın sosial-iqtisadi və mədəni inkişafında 1898-ci ildə yaranmış özünüidarənin böyük rolu olmuşdur. **M: – V.**

– Şuşanın sosial-iqtisadi və mədəni inkişafında 1898-ci ildə yaranmış özünüidarənin böyük rolu olmuşdur, – deyə F.Əhmədova məqaləsində bildirir. **– V, – m.**

Yazdığınız nümunələr əsasında qrammatik qayda tərtib edin və nümunələrlə əsaslandırın.

Əgər vasitəsiz nitq müəllif sözlərindən əvvəl gələrsə,

Məsələn:

İntonasiyadan asılı olaraq vasitəsiz nitqin sonunda

Dialoqlarda isə

8. Vasitəsiz nitqli cümlələri müəyyənləşdirib durğu işarələrini düzgün qoyun. Orfoqrafik normanı gözləyin.

Ağa Məhəmməd şah İbrahimxəlil xandan ona tabe olmasını tələb edir. İbrahimxəlil xan buna razı olmur. 1795-ci ildə Ağa Məhəmməd şahın qoşunları Şuşaya hücum edir. Şuşalılar döyüşə hazırlaşırlar. Şuşanın mühasirəsi uzanır və Ağa Məhəmməd şah İbrahimxəlil xanı qorxutmaq məqsədilə öz saray şairinə tapşır ki, ona bir məktub yazsın. Məktub bu məzmununda olur fələyin mancanağından bəla daşları yağır, sən isə əbləhcəsinə şişənin içərisində oturmusan Həmin cümlə yazılmış kağızı oxla qalaya atırlar. M.P.Vaqif məktuba cavab yazır əgər məni qoruyan mənim tanıdığım dırsa şişəni daş içərisində də salamat saxlar Vaqifin beyti Ağa Məhəmməd şahın qəzəbinə səbəb olur və o, qalaya hücum əmri verir. Lakin yenə heç nə alınmır. Şuşanın 33 günlük mühasirəsi qalanın müdafiəçilərini sarsıtmır və şah mühasirəni dayandıraraq Gürcüstana yola düşür.

✓ Bu mətni “Azərbaycanlıların qədim yaşayış məskəni” mətninə əlavə etmək olarmı? Olarsa, hansı hissəyə?

- Bilirsiniz ki, Şuşada bir çox muzeylər, tarixi abidələr ermənilər tərəfindən dağıdılmış, minlərlə əlyazma məhv edilmişdir. Tutaq ki, siz Şuşada muzey direktoru olmuşsunuz və muzeyə dəymiş ziyanın miqdarını sənədləşdirmək istəyirsiniz. Hansı sənəddən istifadə edərdiniz?

A) hesabat

B) təqdimat

C) akt

1

Akt aşağıdakı ardıcılıqla tərtib olunur:

1. Akt sözü vərəqin yuxarı hissəsində böyük hərflə yazılır.
2. Akt sözünün altında il, ay, gün və aktın tərtib edildiyi yer göstərilir.
3. Aktı tərtib edənlərin vəzifəsi, soyadı, adı və atasının adı yazılır.
4. Yoxlanılan hadisə haqqında dəqiq məlumat verilir. Burada hadisənin gedişi, materialın qiyməti, kəmiyyəti öz əksini tapır.
5. Yoxlamanın müddəti həm rəqəm, həm də hərflə qeyd olunur.
6. Aktın sonunda nəticə verilir.
7. Aktı tərtib edənlərin imzası aktın sonunda qoyulur.

2

Akt əməli yazı növüdür. “Akt” latınca “aqtos” sözündən olub *hərəkət, hadisə, cinayət işi* deməkdir.

3

Hər bir akt təşkilat tərəfindən ayrılmış komissiyanın iştirakı ilə tərtib olunur.

AKT

Bakı şəhəri

08 may 1992-ci il

Biz aşağıda imza edənlər: Sevinc Yusifova, Nurlan Nemətov, Yeganə Əsgərova yazıb öz imzamızla təsdiq edirik ki, Tarix-diyarşünaslıq muzeyində 1992-ci il işğalına qədər Şuşa şəhərinin tarixini əks etdirən nadir fotosəkillər, XIX–XX əsrin əvvəllərinə aid sənədlər, Şuşada XVIII–XIX əsrlərdə inşa edilmiş, tarixi əhəmiyyət daşıyan yaşayış evlərinin sxemləri, maketləri, Azərbaycan ziyalıları, maarifçiləri, xanəndələri, musiqişünasları və yazıçıları haqqında maraqlı stendlər, qiymətli incəsənət əşyaları, dulusçuluq məmulatları, xalçalar var idi. Talan və işğal zamanı eksponatların xeyli hissəsini xilas etmək mümkün olmamışdır.

Xilas edilən eksponatlar əlaqədar təşkilata təqdim edilmişdir.

Aktı tərtib edənlər:

Muzeyin direktoru:

Sevinc Həsən qızı Yusifova

Muzeyin aparıcı mütəxəssisi:

Nurlan Elşad oğlu Nemətov

Muzeyin işçisi:

Yeganə Elşən qızı Əsgərova

✓ Sizcə, akta verilən tələblərlə (1-ci cərgivə) akt nümunəsi arasında uyğunsuzluq varmı? Niyə?

QARI DAĞI

(ixtisarla)

Şəhər otuz doqquz gün mühasirədə qalaraq uzaq məmləkətdən gələn şahın qoşunu ilə vuruşdu. Qırxıncı gün şahın iyirmi yaşlı oğlu Maliktac beş yüz nəfər seçmə pəhləvanla hasarın bir tərəfindən hücum edib şəhərə girdi. Onun ardınca bütün qoşun yol tapıb şəhərə doldu.

Yerli əhalinin inadından və təslim olmaq üçün dəfələrlə edilmiş təklifi rədd etmələrindən qəzəblənmiş şah vəziri Taygöz Yusifi çağırıb kimsəyə aman verməməyi əmr etdi. Taygöz Yusif şəhərin sağ qalmış yeddi min əhalisini uşaqdan böyüyə qılıncdan keçirdi. Evlər dağıldı. Qan su yerinə axdı.

Üçgünlük qırğından sonra şah şəhərdən çıxıb yaşıl bir təpə üstündə çadırlar qurdurdu. Üç gün, üç gecə şadyanalıq etməyi, qalibiyyət bədələri qaldırmağı qoşun əhlinə əmr etdi. Yetmiş yeddi şeypur şahlar şahının qələbəsi şərəfinə gurladı. Lakin elə bu vaxt şahın qorxunc vəziri Taygöz Yusif içəri girib, hökmdarın hüsurunda yerə qədər təzim etdi. Şah:

– *Hardasan, vəzir?! – dedi. – Yoxsa mənim qələbəmin təntənəsi sənin üçün mənasızdır?*

Taygöz Yusif bir daha yerə qədər təzim edib:

– Qibleyi-aləm, – dedi, – mən aciz Yusif sənin sadıq qulunam. Şahlar şahının hüsuruna gecikməyimin səbəbi var. Oğlun Maliktac xəstələnmişdir.

– Nə danışırısan, vəzir! – deyə şah ayağa qalxdı.

Şahzadə Maliktac qonşu çadırdə qızdırma içində yatırdı. Hökmdar vəzirin müşayiəti ilə çadıra daxil oldu, əlini onun alınına qoydu:

– Oğlum, Maliktac! – deyə həyəcanla səsləndi.

Lakin xəstədən cavab gəlmədi. Şah rəngi ağarmış halda üzünü vəzirə sarı çevirib, qorxulu və titrək səslə:

– *Bu saat hər tərəfə çaparlar göndərilsin, – dedi. – Qoy dünyanın bütün biliciləri buraya toplansın.*

Səhəri vəzir qayıdıb:

– Qibleyi-aləm, – dedi, – şəhərdə ancaq tək-tək qocalar, uşaqlar qalıb, qırılan qırılıb, sağ qalanlar da gecə ikən meşələrə qaçıb. Çox axtarandan sonra bir falçı qarıya rast gəldik.

Şah qəzəblə soruşdu:

– Bəs falçı nə oldu?

- Gəlmədi. Şahzadənin yanına gətirilməsini istədi.
- Aha! – deyə şah kibrə gülümsədi.
- Mən onu ocağa atdırıb yandırardım, qibleyi-aləm, ancaq...

Şah vəzirin sözünü kəsib:

- *Taxt-rəvan hazırlansın, – deyə əmr etdi.*

Hökmdar öz rəiyyəti ilə birlikdə insan cə-sədləri ilə dolu xaraba küçələrdən keçib balaca bir komanın qabağında dayandı.

Şahzadəni ehtiyatla içəri gətirdilər. Yarımqaranlıq evin içində ucaboylu bir qarı durmuşdu. Şah daxil olan zaman o, yerindən qımıldanmadı, təzim etmədi, bir heykəl sükunəti ilə dayanıb durdu.

Şah keçib xəstənin baş tərəfində qoyulmuş döşək üstündə əyləşərək:

– Qarı, – dedi, – deyirlər, sən sağalmaz dərdlərə dəva edirsən. Budur, mənim oğlum Maliktac od tutub yanır. Səndən əlac istəyirəm, qarı. Əgər onu sağaltsan, evinin dirəklərini qızıla tutduracağam. Əgər xəyanət etsən, cəhənnəm kimi zəbanə çəkib yanacaqsan.

Qarı:

- Mən anayam, – dedi.

Sonra dağlara gedib, bir ətək çiçək gətirdi. Onların şirəsini çəkib qaşiq-qaşiq xəstənin boğazına tökdü. Gecə-gündüz yanından tərpənmədi.

Şəhərdə sağ qalmış yerliləri ona lənət yağdırdılar. Güneylərdə oturan qocalar onu gördükdə gözlərini endirib ayaqlarının ucuna baxdılar, yadellilərin nəzərindən iraq yerdə görüşən arvadlar başlarını bulayıb:

- Eh, Ballı qarı imansız oldu, – dedilər.

Qarı həmyerlilərinin bütün bu nifrətini sükutla qarşılayır, hər gün dağlara gedir, qucaq-qucaq çiçək gətirir, xəstəni müalicə edirdi. Axı o, ana idi...

Nəhayət, yeddi gündən sonra şahzadə gözlərini açıb yemək istədi. On birinci gün isə onun tamamilə sağalıb ayağa qalxdığını xəbər verdilər.

Şah falçıya bir kisə qızıl verib:

- *Qarı, – dedi, – çiçəklərin hikmətini aç, mənə söylə.*

Qarı başını bulayıb:

– O sirri mən heç kəsə aç bilmərəm, hökmdar, – dedi. – Ancaq oğluna o çiçəklərdən çəkilmiş elə dərman verərəm ki, bir də azar üzü görməz.

Bu sözlərdən sonra qarı qızılgül rəngli maye ilə dolu bir kasa gətirdi. Şah kasanı alıb burnuna tutdu:

- Bu, müşkdür, ənbərdir, nədir, qarı? Ətri insanı bihuş edir.
- O, dünyanın ən nadir çiçəklərindən çəkilib, – deyə qarı cavab verdi.

Şah nə üçün qarının istəyinə tabe olur?

Sizcə, nə üçün yerliləri qadına lənət oxuyurdu?

Hökmdar dərmanı yarısına qədər özü içib, qalanını da oğluna verərək:

– And içirəm ki, mən ömrümdə bu şirinlikdə şərbət içməmişəm, – dedi, – Bu çiçəklərin sirrini mənə də öyrət.

– Atılan ox bir daha geri qayıtmaz, hökmdar, hər dəqiqənin bir hökmü var, – deyə Ballı qarı dilləndi.

Şahzadə qalan şirəni son damlasına qədər içib, kasanı qarıya qaytardığı zaman falçı rahat nəfəs aldı.

Bu zaman şah mədəsində hiss etdiyi dəhşətli ağrıdan sarsıldı, əl atıb vəzirin çiyindən yapışdı. Elə bu anda şahzadə də kökündən qırılmış sərv kimi silkələnib arxasında dayanmış qara qulun qucağına aşdı.

– Zəhər! – hökmdarın sinəsindən vəhşi bir səs qopdu.

– Bəli, zəhər... – deyə Ballı qarı arxayınlıqla təkrar etdi.

Şah yerdə ilan kimi qıvrılan oğluna baxıb:

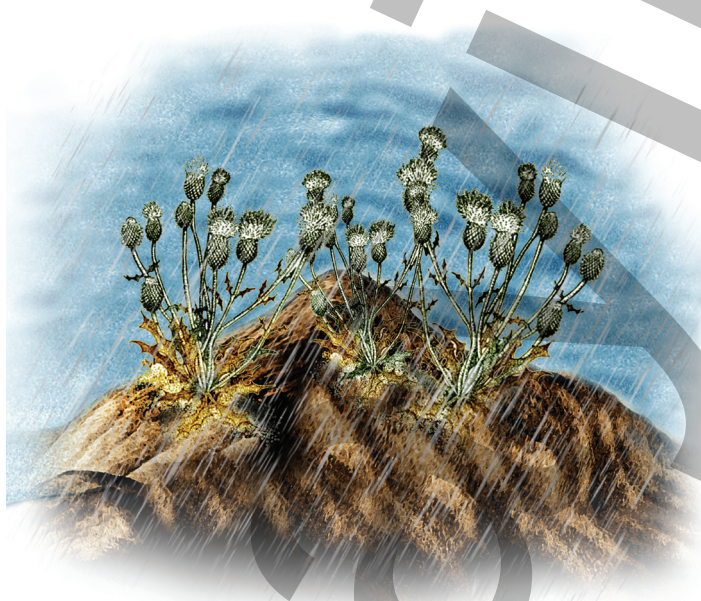
– *Qarı, – dedi, – heç olmasa, oğluma bir çarə elə. Axı sən onu ölümdən qurtarmışdın, axı sən deyirdin, mən anayam.*

– *Bəli, qibleyi-aləm!* – deyə Ballı qarı ah çəkdi. – *Mən anayam!..*

Şah ilə oğlu dəhşətli əzablardan sonra öldülər...

Taygöz Yusifin əmri ilə qarını öz otağında qoyub qapını bağladılar. Sonra

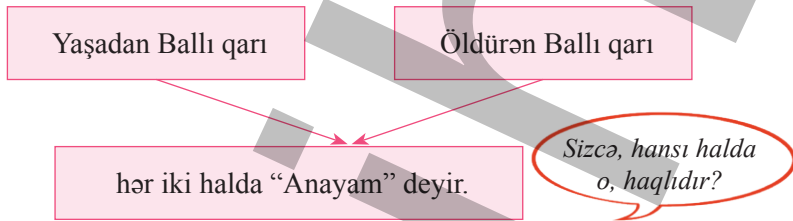
qoşun əhlinin hər biri onun koması üzərinə bir at torbası torpaq tökdü, qarının koması üstündə hündür bir təpə qalxdı. Yağan yağışlar onun torpağını bərkitdi. Gələn bahar təpədə sarı tikanlı boz qanqallar bitdi. Təpəyə “Qarı dağı” dedilər.

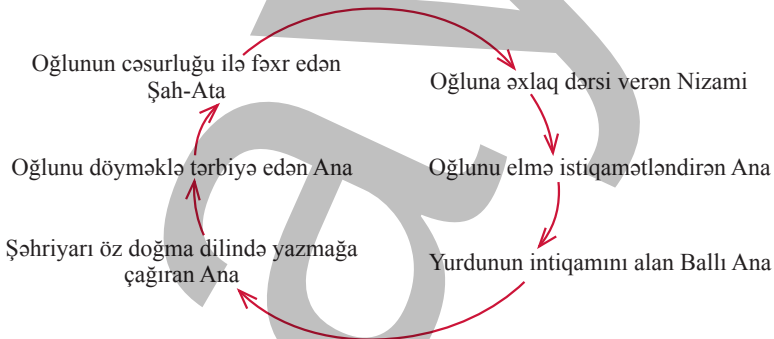
Sizcə, təpədə nə üçün məhz qanqallar bitir? Yazıçı bununla nə demək istəyir?

İlyas Əfəndiyev

1. “Qarı dağı” mətni “Azərbaycanlıların qədim yaşayış məskəni” mətnindən hansı xarakterik xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir?
2. Mətnə hansı cümləyə əsasən yerli əhalinin mərd, mübariz və qürurlu olduğunu deyə bilərsiniz?
3. Hansı atalar sözü mətnin ideyasına uyğundur?
 - Səbir edən salamat olar.
 - Nə tökərsən aşına, o da çıxar qaşığına.
 - Daldan atılan daş topuğa dəyər.
 - Yüz ölç, bir biç.
4. Nə üçün vəzir qorxunc təqdim edilir?
5. Ballı qarı obrazını səciyyələndirin. Nə üçün qarı əvvəlcə şahzadəni sağaldır, sonra öldürür?

6. Öldürən Ballı qarını şah obrazı ilə müqayisə edin. Fərq varmı?
7. Şahın bir ata kimi oğul sevgisi sizdə hansı hisslər oyatdı? Şahın ən böyük səhvi nədə idi?
8. Obrazları müqayisə edin və fikirlərinizi ümumiləşdirin.

9. Sizin fikrinizcə, müharibə nədir? *Müharibələr həm qurur, həm yaradır* fikri ilə razısınız mı? Fikirlərinizi həyatı nümunələrlə əsaslandırın.

10. Mətnin ardıcılığını bərpa edin.

1 Xanın gənc bir çobanı vardı. O, xanın qızı Maralı sevirdi. Çoban tütək çalar, hər tərəfə səs salardı. Xan da onun çalğısını bəyənirdi. Bir gün qulaq asanda eşitdi ki, çobanın tütəyi çalanda “Xan, qızını mənə versən, yurdunun yerini deyərəm”, – deyir.

2 Çoban bu təklifi qəbul etdi və işə başlayır. Xan qızının ... yerinə yetir. Bulaq suyu gölə töküldü. Bu hamını sevindirdi. Eşidən-bilən xan qızı Marala Əhsən dedi. Elə o gündən bulaq “Xan qızının bulağı”, göl də “Maralgöl” adlanır.

3 Xan qızının fikrini bilmək istəyir.
Maral
Mənim öz şərtim var. Kəpəzin sinəsində gözəl bir göl quruyur. Mən o oğlana ərə gedəcəyəm ki, həmin gölə dağdan bir bulaq çəkdirsən deyir.

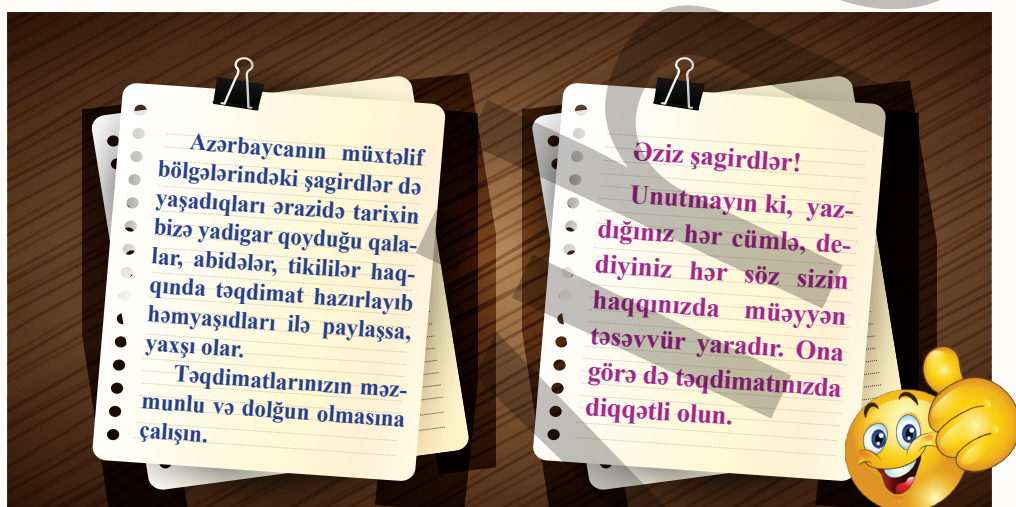
4 Gəncə xanı hər ilin yaz-yay aylarında Kəpəzdə olardı. Xanın orada yurdu vardı. O, xəzinəsini də bu yurdun altına basdırmışdı. Bir il payız elə yağıntılı keçir ki, yazda hər yeri sıx ot basır, yurdlar itir. Xan öz yurdunu tapa bilmir. Bir yer seçib alaçıq qurur. Pünhan-pünhan yurdunu gəzsə də, tapa bilmir.

- ✓ Sizcə, bu, rəvayət, yoxsa əfsanədir? Fikirlərinizi əsaslandırın.
- ✓ Bərpa etdiyiniz mətnin “Qarı dağı” hekayəsi ilə məzmun baxımından hansı oxşarlığı vardır? Bəs hansı cəhətinə görə fərqlənir?
- ✓ Mətni adlandırın, seçiminizi əsaslandırın.
- ✓ İkinci xananın içində nöqtələrin yerinə **arzu, istək, dilək** sözlərindən hansı yazılsa, daha məqsəda uyğun olar?
- ✓ İkinci xanada üslub səhvlərini müəyyənləşdirib düzəldin.
- ✓ Üçüncü xanada durğu işarələrini bərpa edin. Səbəbini izah edin.

11. Maralgölün yerləşdiyi bölgəyə yaxın yerdə yaşayan şagirdlərin nəzərinə!

❑ Plan

1. Həmin ərazinin rəngli fotolarını çəkin.
2. Videoçarx da hazırlaya bilərsiniz.
3. Maralgöl haqqında ətraflı məlumat toplayıb təqdimat hazırlayın.
4. Təqdimatınızdakı sözlərin düzgün yazılışına, cümlələrin düzgün qurulmasına, durğu işarələrindən yerində istifadə olunmasına fikir verin.
5. Hazırladığınız materialları sosial şəbəkələrdə yerləşdirin.

- 12. *Müharibə* və *mühazirə* sözlərinin məna fərqi izah edin.
- 13. Mətnə altından xətt çəkilmiş *öldülər* sözü *vəfat etdilər*, *həlak oldular* sözləri ilə əvəz edilərsə, cümlənin məzmununa xələl gələrmə? Niyə?
14. Uyğunluğu müəyyənləşdirin.

yüksək	uca	ali	hündür
orqan	səviyyə	vəzifə	əqidə

✓ Əlamət bildirən hansı söz ikinci sırada verilmiş heç bir sözə əlaqəyə bilmədi? Nə üçün?

15. Nöqtələrin yerinə sağ sütundakı sözlərdən uyğun olanı seçin.

- Nadir xəstəxanada özünə gəlib dənizdə qəzaya uğradıqlarını və dörd yoldaşının fırtınada ... həkimə söylədi. (*H.Abbasadə*)

məhv etmək

- **Oqtay.** Of Firəngiz, neçin gəldin, neçin daim həyatımın keçidlərində görünüb məni ... istəyirsən? (*C.Cabbarlı*)

bada getmək

- Şah İsmayıl üzünü ovucları arasına alıb oturmuşdu Hazırlıqsız gəldim. Mənim günahımdan gör nə qədər igid ... dedi. (*Ə.Nicat*)

vəfat etmək

- Aslanbəyov 1901-ci il dekabrın 7-də Peterburqda ...

həlak olmaq

✓ *Dünyasını dəyişmişdir* ifadəsi ilə elə cümlə qurun ki, yerinə düşsün. Bu ifadə “ölmüşdür”, “vəfat etmişdir” sözlərindən nə ilə fərqlənir?

✓ Üçüncü cümlədə durğu işarələrini bərpa edin.

16. Bunlardan biri *kıbrla* sözünün leksik mənasıdır:

- lovğalıqla
- təvazökarcasına
- təmkinlə

17. “Qarı dağı” mətnində altından xətt çəkilmiş vasitəsiz nitqli cümlələrin sxemlərini qurun.

18. Məndəki fərqləndirilmiş cümlələri dəftərinizə köçürün. Həmin cümlələrdə vasitəli nitqi və müəllif nitqini göstərin. Cümlələrin sxemini qurun. Sxemlərdə durğu işarələrinin düzgünlüyünə riayət edin. Altından xətt çəkilmiş cümlələrlə fərqləndirilmiş cümlələrin sxemində hansı fərqi gördünüz?

Nümunə:

1. – Bəli, zəhər... – deyər Ballı qarı arxayınlıqla təkrar etdi.

– V ... – m.

2. Taygöz Yusif bir daha yerə qədər təzim edib:

– Qibleyi-ələm, – dedi, – mən aciz Yusif sənin sadıq qulunam. Şahlar şahının hüsuruna gecikməyimin səbəbi var.

M: – V, – m, – v.

Vasitəsiz nitq müəllifin sözləri arasında işlənə bilər. Dırnaq işarəsi daxilində verilən vasitəsiz nitqdən əvvəl qoşa nöqtə işarəsi qoyulur. Vasitəsiz nitqin sonunda intonasiyadan asılı olaraq işlədilən sual və ya nida işarəsi dırnağın içində verilir. Dırnaqdan sonra vergül işarəsi, sonrakı müəllif sözündən əvvəl isə tire işarəsi qoyulur.

Yəni M: “V”, – m.

M: – “V!” – m.

M: “V?” – m.

Müəllifin sözləri vasitəsiz nitqin arasında işləndikdə müəllifin sözlərindən həm əvvəl, həm də sonra vergül və tire işarələrindən istifadə olunur. İntonasiyadan asılı olaraq sonda qoyulan sual və ya nida işarəsi dırnağın içində verilir. Nöqtə isə dırnaq işarəsindən sonra qoyulur.

Yəni “V, – m, – v”.

“V, – m, – v?”

“V, – m, – v!”

Müəllif sözlərindən əvvəl və sonra işlənən vasitəsiz nitq ayrı-ayrı cümlələr olduqda müəllif sözündən sonra nöqtə və tire qoyulur.

Yəni “V, – m. – V.”

Sxemlərə uyğun cümlələr qurun.

19. Mətnə vasitəsiz nitqli cümlələri müəyyənləşdirib düzgün işarələrini düzgün qoyun. Hansı sözlər böyük hərflə yazılmalıdır?

Bir kişini günahsız olduğu halda dar ağacından asmağa hazırlayırlar. İpi boğazına keçirərkən o, cəlladdan Məni bu dar ağacından deyil, o biri dar ağacından asın deyə xahiş edir. cəllad rədd etmək istədikdə məhkum yalvarır

Mən ki ölümdən boyun qaçırmıram. sənin üçün nə fərqi var, bu ağac olmasın, o ağac olsun. Amma mənim üçün fərqi var.

Nəhayət, cəllad razı olur. Məhkumu o biri dar ağacının altına apan zaman çapar özünü yetirib şahın məktubunu cəllada verir. O, məktubda bu sözləri oxuyur məhbüs günahsızdır onu dərhal azad edin Cəllad dərhal dar ağacının ipini kişinin boğazından çıxarıb onu azad edir.

Yenidən dünyaya gəlmiş məhbüs cəllada müraciətlə deyir İndi gördün ki, bu ağacla o ağac arasında fərq var?!

Bu ağacla o ağac arasında fərq var məsəlini hər dəqiqənin bir hökmü olduğunu, bir an içərisində bədbəxtliyin xoşbəxtliklə əvəz edilə biləcəyini göstərmək üçün çəkirlər.

✓ *“Bu ağacla o ağac arasında fərq var” məsəli “Qarı dağı” hekayəsində Ballı qarının dilindən səslənən hansı fikirlə üst-üstə düşür?*

Bəzən müəllifin sözləri ilə vasitəsiz nitq növbələşə bilir.

M: “V, – m, – v”.

20. Mətdən verilmiş sxemlərə uyğun cümlələr seçib yazın. Hansı sözlər böyük hərflə yazılmalıdır?

M: – V, – m.

M: – V.

M: “V!” – m.

Bir kişi ölərkən oğlanlarını çağırır: – oğlanlarım, hər yurdda bir ev tikin, – deyər vəsiyyət edir.

Kişi öldükdən sonra oğlanlar öz atalarının vəsiyyətini həyata keçirmək məqsədilə onun qoyub getdiyi bütün var-dövləti bir neçə kənd və şəhərdə ev tikdirməyə sərf edirlər, lakin yenə də hər yurdda bir ev tikdirmək mümkün olmur.

Bir qoca kişi oğlanları çox məyus görüb səbəbini soruşur. Qardaşlar deyirlər:

– Necə qəmgin olmayaq ki, atamızın vəsiyyətini yerinə yetirməyə gücümüz çatmır.

Atalarının nə vəsiyyət etdiyini öyrəndikdən sonra qoca gülümsəyib deyir:

– Sizin atanız hər kənddə, şəhərdə bənna tutub ev tikdirməyi sizə tapşırıbmışdır. O sizə hər kənddə, hər şəhərdə yaxşı bir dost tapmağı vəsiyyət etmişdir.

Oğlanlar qocaya: “Çox sağ olun, müdrik ata!” – deyib gedirlər.

✓ *Fərqləndirilmiş cümləni elə dəyişin ki, **M: – V, – m, – v** sxeminə uyğun olsun.*

✓ *Özünü də müxtəlif vasitəsiz nitqli cümlələr yazın.*

✓ *Sizin fikrinizcə, yaxşı dost kimə deyilir?*

Qüruba enən günəşin solğun şüaları Sakit okeanın¹ lacivərdi sularında əks olunduqca nağılvari gözəl bir mənzərə yaranır... Nəhəng gəmi aramla, ləngərlənə-ləngərlənə² günəşə doğru irəliləyir. Sahil hələ görünməsə də, göyertə adamla doludur. Hamı qarşıdakı şəhərin *siluetinin* görünəcəyi anı səbirsizliklə gözləyir.

Bir azdan göyertədən sevinc sədaları ucalır: Odur, uzaqda qürub şüalarının qızartısına boyanmış şəhər görünür! Bu zaman *ruporlardan* kapitanın səsi gurlayır:

– “Diqqət! Diqqət! Xanımlar və cənablar, biz Avstraliya qitəsinə yaxınlaşırıq. Üfüqdə görünən ilğım deyil, Sidney şəhəridir...”

Gəmi yaxınlaşdıqca³ şəhərin sahil boyu düzülmüş göydələnləri⁴ aydın seçilir...

Sol tərəfdə, bir-birinə söykənib sıralanmış tikililərin fonunda ucalan bəyaz bina öz qeyri-adi forması ilə hamının nəzər-diqqətini cəlb edir: “Bu nə möcüzədir?! Bəlkə, doğurdan da, ilğımdır? Bəlkə, qanadlarını gərmiş nəhəng qağayılar dəstəsidir? Yox, deyəsən, gəmilərdir – bəyaz yelkənləri də okeandan əsən küləklərdən qabarıb!...”

Okean sularında üzən nağılvari bəyaz yelkənli gəmiləri xatırladan bu bina Sidney Opera Teatrıdır.

Dünya memarlıq ictimaiyyəti hələ XX əsrdə onu “XXI əsrin memarlıq üverturası” da adlandırdı... Bu müasir memarlıq incisinin müəllifi danimarkalı memar Yorn Uitsondur.

* * *

...1956-cı ildə Opera Teatrı binasının tikintisi üçün Avstraliya hökumətinin elan etdiyi beynəlxalq müsabiqəyə 217 layihə təqdim olunmuşdu. Münsiflər heyəti uzun məşvərətdən sonra birinci mükafatı yekdilliklə Yorn Uitsonun layihəsinə verdi. *Bu layihə o dövrdə rəğbətlə qarşılanan plastik memarlıq ruhunda idi və maraqlı kompozisiyası ilə təqdim olunmuş bütün layihələri kölgədə qoyurdu. Elə müsabiqənin şərtində də deyilirdi: “Opera Teatrı dünyada memarlıq hadisəsi kimi qarşılanmalıdır”. Teatrın ucaldırılması üçün ayrılmış sahə körfəzə doğru əl kimi uzanmış yarımada idi. Düşünülürdü ki, qeyri-adi görkəmi və son dərəcə maraqlı memarlığı olacaq teatr binası həm lap uzaqdan – okeandan şəhərə yaxınlaşan qo-*

naqları, turistləri məftun etsin, həm də qurudan, şəhər tərəfdən də gözəl, yaraşqlı görünsün. Sifarişçilər çalışırdı ki, yeni Opera Teatrı şəhərlər gözəli Sidneyi memarlıq baxımından dünyanın məşhur şəhərləri ilə bir sıraya qoysun. Təbiətən *romantik* şəxs olan Uitson üçün xəyallarını reallaşdırmağa əlverişli şərait yarandı. O, Amerikada F.L.Raytla görüşlərindən, Helsinkidə Alvar Aaltonun emalatxanasında keçdiyi yaradıcılıq məktəbindən əxz etdiyi orqanik memarlıq prinsipləri ruhunda layihə hazırlamaq üçün gözəl imkan qazandı. Odur ki romantik memar romantik ruhlu, bir qədər də heykəltarşılıq əsəri kimi dərk edilən layihə hazırladı: Opera Teatrının qapaq örtmələri havada pərvaz edən və ən böyüyünün hündürlüyü 67 metr olan irili-xırdalı doqquz ədəd qabarmış gəmi yelkənlərini xatırladan elementlərdən ibarət idi. Oturacaq müstəvisi (stilobat) isə bu *assosiasiyanı* – bənzəyişi daha da gücləndirdi. Beləliklə, Opera Teatrının *inşa məsələsi* reallaşdı. Ancaq məlum oldu ki, belə qeyri-adi bəyaz yelkənləri qurub düzəltmək o qədər də asan iş deyil! Onların nəinki inşa edilməsi, layihə çertyojlarının hazırlanması (o zaman kompüter yox idi) müasir elmin, texnikanın imkanı xaricindədir. Dünyada ən mötəbər firma olan London mühəndis-konstruktorlar firması Yorn Uitsonun layihəsi qarşısında aciz qaldı və müxtəlif təkliflər verdi. Ancaq bu təkliflər, məsləhətlər Yorn Uitsonun qətiyyətini sındıra bilmədi, o, layihənin dəyişdirilməsinə, sadələşdirilməsinə heç vəchlə razı olmadı! Yaxşı, bəs necə olsun? Yoxsa zamanı, təfəkkürü qabaqlayan bu cəsarətli memarlıq əsərini ucaltmağa əsrin zəkası çatmırdı? Avropanın və Avstraliyanın ən təcrübəli mühəndisləri düz 9 il ərzində Sidney Opera Teatrının yelkən şəkilli qapaqlarının qurulması üzərində baş sındırırdıqdan, il yaram isə onun modeli sınaqdan keçirildikdən sonra, axır ki, inşaat işləri başlandı.

Mühəndis-konstruktorların layihə qarşısında aciz qalmasının səbəbi nə idi?

* * *

Amma...

Opera Teatrının tikintisi ilə əlaqədar yaranmış çətinliklərdən “təngə gəlmiş” ictimaiyyət, tələbələr və memarlar etiraz mitinqləri ilə nümayişə çıxır, Uitsonun Avstraliyadan qovulmasını tələb edirlər. Yorn Uitson teatrın tikintisinin dayandırılacağından qorxuya düşərək Sidneyi tərk etməyə məcbur oldu...

Yalnız 9 ildən sonra “Bəyaz yelkənli teatr”ın inşası başa çatdı... Doqquz ildən sonra dünya memarlıq xəzinəsi daha bir inci ilə zənginləşdi, planetimizdə XXI əsr memarlığının ilk nümunələrindən biri yarandı.

Təntənəli açılışda çıxış edən Eero Saarinen demişdi:

– Sidney Opera Teatrının ən böyük gücü budur ki, o, dünya memarlığının gələcək yönünü müəyyən etməklə orqanik, plastikali memarlığın estetik imkanlarının hüdudsuz olduğuna inam yaradı.

Bəli, belə möcüzədir Sidney Opera Teatrı...

*Siz bu Opera Teatrını
möcüzə hesab edirsinizmi?*

Ömər Qoçulu

(“Daşa dönmüş musiqi” kitabından)

Debat

Məsələnin mahiyyətini anlamadan, işin sonunu gözləmədən kor-koranə ümumi axına qoşulub etiraz edənlərə münasibətinizi bildirin.

Sizcə, qarşılarında gözəllik görən bu insanlar sonda necə hərəkət edəcəklər?

Onlar əməllərindən utanacaqlarmı?

“Gülün tikanı var”, – deyib gileylənməkdənsə, “tikanın gülü var”, – deyib sevinmək lazımdır. (İ.Höte)

Bakıda hansı memarlıq üslubunda tikilmiş tikililər var? Siz onlardan hansını bəyənirsiniz? Memar olsa idiniz, Bakı Opera Teatrının yeni binasının layihəsini necə verərdiniz?

1. Mətnə çıxış edərək Y.Uitsonun şəxsi keyfiyyətləri barədə fikir yürüdün.
2. Mətnin ikinci hissəsindəki abzasları bərpa edin.
3. Fərqləndirilmiş cümlələri sadə və anlaşıqlı dildə yazın.
4. Mətnə hansı suala cavab yoxdur?
 - Yorn Uitson nə üçün Sidney şəhərini tərk edir?
 - London mühəndis-konstruktorlar firması layihənin inşası üçün nəyə görə müxtəlif təkliflər verir?
 - Kapitan Sidney şəhərini nə üçün ilğıma bənzədir?
 - Nə üçün Opera Teatrı qağayılara bənzədilir?
5. Sizcə, turist gəmisi Bakıya yaxınlaşarkən ilk anda onların diqqətini hansı tikili cəlb edəcək?

6. Göyartə və göyartı sözlərini mənə və quruluş baxımından fərqləndirin.
7. Mətnə fərqləndirilmiş sözlərin leksik mənalarını lüğətin köməyi ilə izah edin.
8. Sözləri leksik mənaları ilə düzgün birləşdirin.

Qitə

okeanın, dənizin və ya hər hansı qurunun içinə daxil olmuş hissə

Materik

Yer kürəsinin okean və dənizlərlə əhatə olunmuş böyük hissələrindən hər biri

Körfəz

Yer kürəsində əsas hissəsi dünya okeanından yüksəkdə yerləşən böyük quru sahəsi

9. Məntiqinizə əsaslanıb boşluqları tamamlayın.

bəyaz – ?

? – qara

lacivərdi – ?

10. Mətnə altından xətt çəkilmiş hansı sözlər səhv yazılmışdır?
11. Mətnə nömrələnmiş sözlərin düzgün tələffüzünü yazın.
12. Mətnə qırmızı rənglə verilmiş vasitəsiz nitqli cümlələri dəyişilmiş formada təqdim edin.

Başqasının nitqinin məzmununun saxlanması şərtlə dəyişilmiş formada verilməsinə vasitəli nitq deyilir. Məsələn:

Maksim Qorki demişdir:

– Həyatda hədəflərə çatmaq üçün daim güclü olmalıyıq.

— vasitəsiz nitq

Maksim Qorki demişdir ki, həyatda hədəflərə çatmaq üçün daim güclü olmaq lazımdır.

— vasitəli nitq

13. Vasitəsiz nitqi vasitəli nitqə çevirərkən hansı dəyişikliklər baş verir?
14. Bədii ədəbiyyatdan vasitəsiz nitqə aid nümunələr seçin, onları vasitəli nitqə çevirin.
15. Vasitəsiz nitqli cümlələri vasitəli nitqə çevirin.

Ata qocalıb əldən düşmüşdü. Övladları arasındakı ayrılıq onu narahat edirdi. Odur ki onlara belə bir xəbər göndərdi:

– Oğlanlarım sabah mənim yanıma gəlsin. Özü də hərəsi barmaq yoxluğunda bir nar çubuğu gətirsin.

Oğlanlar səhər atalarının yanına gələndə hərəsi bir nar çubuğu gətirdi. Ata yeddi nar çubuğunu möhkəm bir iplə bağladı, oğlanlarına verib dedi:

– Oğlanlarım, gücünüzü sınayın görüm, bunu hansınız qıra bilərsiniz?

Qardaşlar nə qədər çalışdılsa, heç biri çubuq dəstəsini qıra bilmədi.

Bu dəfə ata dəstəni açıb çubuqları tək-tək oğlanlarına verib dedi:

– İndi bu çubuqları qırın, görüm gücünüz çatır mı?

Qardaşların hərəsi bir nar çubuğunu götürüb qatlayan kimi iki böldülər. Sonra üzlərini atalarına tutub dedilər:

– Ata, bu çubuqları qırdırmaqda məqsədin nədir?

Sizcə, ata qardaşlara nə cavab verəcək?

Qardaşlar atalarının bu doğru nəsihətindən düzgün nəticə çıxardılar və başa düşdülər ki, doğrudan da, (Cümləni tamamlayın.)

4-cü bölməni yekunlaşdırarkən öyrəndim ki, ...

Dərsləyi yekunlaşdırarkən bu qənaətə gəldim ki, ...

Cümlələri gəldiyiniz qənaət əsasında müxtəlif hökmlərlə tamamlayın.

Hazırladığınızı lüğətə yekun vurun.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. “Atalar sözü”. Bakı, “Yazıçı”, 2010.
2. “Ayna uşaq ensiklopediyası”. Bakı, 2004.
3. Azərbaycan dilinin antonimlər lüğəti. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007.
4. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 4 cildə. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2006.
5. Azərbaycan dilinin omonimlər lüğəti. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007.
6. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti. Bakı, “Elm”, 2021.
7. Azərbaycan dilinin sinonimlər lüğəti. Bakı, “Yazıçı”, 1990.
8. Azərbaycan Tarixi Şəcərə Cəmiyyətinin xəbərləri. 3-cü buraxılış. Bakı, “Adiloğlu” nəşriyyatı, 2001.
9. B.Vahabzadə. Seçilmiş əsərlər. I cild. Bakı, “Öndər” nəşriyyatı, 2004.
10. Bakı tarixinin ensiklopediyası – Sara Aşurbəyli – 110 il. Bakı, “Elm və təhsil”, 2016.
11. C.Məmmədquluzadə. Əsərləri. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004–2005.
12. “Füyuzat” jurnalı, Bakı, 2008–2014-cü il nəşrləri.
13. H.Məmmədquluzadə. Mirzə Cəlil haqqında xatirələrim. Bakı, Azərnəşr, 1967.
14. İ.Əfəndiyev. Seçilmiş əsərlər. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005.
15. “İçərişəhər Azərbaycan tarixində”. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2015.
16. Q.Kazımov. Müasir Azərbaycan dili (sintaksis). Bakı, 2010.
17. M.Ə.Sabir. Hophopnamə. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2004.
18. “Molla Nəsrəddin” jurnalı. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2019.
19. N.Gəncəvi. Leyli və Məcnun. Bakı, “Yazıçı”, 1983.
20. Ö.Qoçulu. Daşa dönmüş musiqi. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2012.
21. R.Rza. Seçilmiş əsərlər. I cild. Bakı, “Öndər” nəşriyyatı, 2005.
22. “Rəvayətli ifadələr”. Bakı, 1985.
23. S.Dağlı. Bahar oğlu. Bakı, “Gənclik”, 1971.
24. S.Vurğun. Seçilmiş əsərlər. IV cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005.